

TC
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Bir Yönetim Biçimi Olarak Modern Demokrasi
Süreci ve Sorunları

Aslıhan AKKOÇ
2502080341

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Korkut TUNA

İstanbul, 2013

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Aslıhan AKKOÇ Numarası : 2502080341

Anabilim/Bilim Dalı : Sosyoloji Anabilim Dalı Danışman Öğretim Üyesi : Prof. Dr. Korkut TUNA

Tez Savunma Tarihi : 09.12.2013 Tez Savunma Saati : 14.00

Tez Başlığı : Bir Yönetim Biçimi Olarak Modern Demokrasi Süreci ve Sorunları

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. A. Korkut TUNA		Kabul
2- Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU		Kabul
3- Prof. Dr. Ayhan BIÇAK		Kabul
4- ~~Yrd.~~ Doç. Dr. Enes KABAKÇI		Düzeltilme
5- Yrd. Doç. Dr. Bedri MERMUTLU		Düzeltilme

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Yusuf ADIGÜZEL		
2- Doç. Dr. İsmail HİRA SAKARYA		

BİR YÖNETİM BİÇİMİ OLARAK MODERN DEMOKRASİ SÜRECİ VE SORUNLARI

ASLIHAN AKKOÇ

ÖZ

Çalışmamızda, Batı’da modern demokrasi sürecinin bütünsel karakterini ele almak ve incelemek amaçlanmaktadır. Batı’daki modern demokrasi sürecini, sosyolojik bir bakış açısıyla inceleyebilmek ve sosyal bilimsel gerçeklik bütününe yaklaşabilmek için konunun; “tarihi-toplumsal gerçeklik boyutu” ve “teorik gerçeklik boyutu” olmak üzere her ikisinin de incelenmesi gerektiği tezin temel iddiasını oluşturmaktadır. Çalışmamızın bir diğer iddiası da, “tarihi-toplumsal gerçeklik boyutu” ve “düşünsel, teorik gerçeklik boyutunun” birbiriyle yakın ilişkili, birbiri üzerinde etkileyici fakat birbirinden farklı gerçeklik alanlarını oluşturduklarıdır. Bu iki gerçeklik alanının birbirinin yerine varsayılamayacağı tezde iddia edilmektedir. Batı’da modern demokrasi konusunun ele alınışında, tarihsel süreçte toplumsal olayların, gelişmelerin ve teorik olarak ortaya konan yaklaşımların farklılıklarının, ilişkilerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve genel olarak değerlendirilmesi yoluyla bu iddiaların kanıtlanması amaçlanmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Sosyoloji, siyaset sosyolojisi, modern demokrasi,

MODERN DEMOCRACY PROCESS AS A FORM OF GOVERNMENT AND ITS PROBLEMS

ASLIHAN AKKOÇ

ABSTRACT

In our study, it is aimed to deal and analyze the integrated form of modern democracy process in the West. Basic allegation of the thesis is that in order to analyze the modern democracy process in the West sociologically and to approach the set of social scientific reality; both “historical-social reality aspect” and “theoretical reality aspect” of the issue are needed to be analyzed. Another assertion of our study is that “historical-social reality aspect” and “intellectual, theoretical reality aspect” are affined, they have an influence over one another but form different reality domains. It is alleged in the thesis that these two reality domains cannot replace each other. While dealing modern democracy issue in the West, it is aimed to prove the allegations by way of analyzing the differences and relations of social events, developments and theoretical approaches in historical process in a detailed manner and assessing them as a whole.

KEYWORDS

Sociology, political sociology, modern democracy

ÖNSÖZ

Çalışmada; **modern demokrasi** mevzusunu, “*sosyolojik bir perspektif*” içinde ele alma çabası içinde olunmuştur. Sosyolojik bir çalışma gerçekleştirebilmek için ele alınan konu üzerinde; *tarihi, toplumsal, siyasal* realitelerin ve *düşünsel* realitelerin tüm boyutlarıyla ortaya konması ve bu veriler doğrultusunda bilimsel (sosyolojik) bir bilgi üretilmesi gerekmektedir. Çalışmada bu yöntemin önemsendiği, vurgulandığı ve uygulanmaya çalışıldığı görülecektir. Bununla beraber, çalışmada çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. “Modern demokrasi” konusunun, toplumsal ve siyasal hayatımızda neredeyse her mevzuyla ilişkili oluşu karşılaşılan güçlüklerin başında gelmektedir. Bu noktada, çalışmanın doğru sınırlanması gerektiği konusuna gelindiğinde ise; “*problematik*” ile “*sınırlamanın nasıl olacağı*” uyumlandırılması önem taşımaktadır.

Çalışmanın konusu, *modern demokrasinin* bir kavramı veya tarihsel bir kesiti ile sınırlandırılabilirdi. Modern demokrasinin bir teorisyeni ve hatta bu teorisyenin bir ele alış biçimiyle de sınırlandırılabilirdi. Bu sayede çalışma boyunca karşılaşılan güçlüklerin daha az olacağı kesindir. Buna bağlı olarak da, tezin olası eksikliklerinin ve kusurlarının daha az olacağı da bilinmektedir. Buna rağmen çalışma konusunun, bir kavram ya da bir tarihsel kesit ile sınırlandırılmama nedenini kısaca ifade etmek gerekirse: Modern demokrasinin “bütünsel karakterini” ortaya koymaya çalışmak amaçlanmaktadır. Çünkü bütünsel karakterinin ortaya konmasına dair yapılan çalışmalarda eksiklikler olduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda ifade edilen “bütünsel ele alış” eksikliğinden kaynaklanan sorunlar da mevcuttur.* Modern demokrasi sürecine dair bir okuma denemesi, bir ele alış denemesi ihtiyacı söz konusudur. Bununla birlikte, modern demokrasinin düşünsel(teorik) boyutlarından biriyle yada tarihsel bütünlüğün içinde sınırlı bir dönemle daraltılmasıyla, *sosyolojik bir perspektifle* “modern demokrasinin bütünsel karakterini” ortaya koyma imkanı olmayacaktır. “Modern demokrasinin bütünsel karakterinin” ortaya konabilmesi için;

* Ele alış eksikliğinden kastettiğimiz şudur ki, siyaset alanına dair çalışmalarda gözlemlediğimiz bir tarz olarak siyasal düşünce (teori) odaklı değerlendirmeler mevcuttur. Bu durumun getirdiği bir diğer eksiklik de, “düşünsel gerçeklik çerçevesi” ile “toplumsal gerçeklik çerçevesi” nin birbirinin yerine geçmesi problemiyle somutlaşmaktadır. Bu konuyu daha ayrıntılı bir şekilde **Giriş** bölümünde tartışmaktayız.

konunun tüm boyutlarını; toplumsal, tarihsel süreçler, düşünsel ve kavramsal süreçler ve bu süreçlerin gelişimlerini gözönüne alma çabası içinde olunmuştur. Dolayısıyla geniş ölçekli bir çalışma yürütülmüştür, bu nedenle eksiklikleri de olabilir. Çalışmanın, *problematik*ini oluşturan “modern demokrasinin bütünsel karakteri” ve *sosyolojik bir perspektifle ele alma çabası*, çalışmanın sınırlarını da belirlemiştir.

Çalışma boyunca konuya, sosyolojik bakış açımızı kaçırmamamız konusunda; tarihsel, toplumsal realitelerden ve problematiğimizden kopmamamız konusunda beni devamlı uyaran, katkılarını, yardım ve desteğini esirgemeyen, Sayın Hocam Prof. Dr. Korkut TUNA’ya birikimlerinden yararlanma fırsatı sunduğu için teşekkür borçluyum.

Getirdiği eleştirilerle eksiklerimi görmemi ve kafamdaki açmazları önerileriyle aşmamı sağlayan Sayın Hocam Prof. Dr. Ayhan BIÇAK’a konuyu iletmemde yardımlarından ve katkılarından dolayı teşekkür borçluyum.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’ne 1999’da öğrenci olarak girdiğimden bugüne kadar bana emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Teze çalışabilmem için zaman tanıyan yardım ve desteğini esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ’a teşekkürlerimi sunuyorum.

Konu belirleme sürecinde, yardım ve desteğini esirgemeyen Sayın Hocam Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM’a teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: TARİHTE YÖNETİM BİÇİMLERİ.....	9
A) KENTLER VE TOPLUMSAL-SİYASAL SİSTEMLER.....	11
1-Göçebe Yönetimleri ve Demokrasi.....	12
2-Kentler, Toplumsal Kesimler ve Siyasal Yönetimler	16
3- Toplum Farklılıkları, Din, Hukuk ve Siyasal Yönetimler.....	32
B) BİR TOPLUM AÇIKLAMA BİÇİMİ OLARAK MODERN	
DEMOKRASİ.....	41
1- Bir Süreç Olarak Demokrasi.....	42
2- Modern Demokrasinin Bazı Kavramları	50
3- Modern Demokrasiye Dair Bir Okuma Denemesi	57
II. BÖLÜM: BİR YÖNETİM BİÇİMİ OLARAK MODERN	
DEMOKRASİ.....	64
A) BATI'DA MODERN DEMOKRASİNİN OLUŞUMU.....	65
1-Modern Demokrasinin Tanımı ve Yapısal Özellikleri.....	65
2-Batı Avrupa'da Devlet Problemi ve Modern Demokrasi	75
3-Modern Liberal Demokrasiyi Ortaya Çıkaran Ortam	84
B) SİYASAL YAKLAŞIMLAR.....	96
1-Siyasal Liberalizm Döneme Etkisi	97
2-Sosyalist Hareket.....	101
3-Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması ve Güçlenmesi Süreci	106

C)KAPİTALİST EKONOMİ VE MODERN DEMOKRASİ İLİŞKİSİ.....111

1-Kapitalist Ekonomik Süreç.....113

2-Çelişkinin Varlığı 119

3-Üretici İnsan ve Tüketici İnsan Üzerindeki Etki 127

III. BÖLÜM: KÜRESEL DÖNEMDE MODERN DEMOKRASİ.....137

A)MODERN DEMOKRASİNİN SORUNLARI 139

1-Kavramların Sınırlılığı 141

2-İdeal Demokrasi Söylemi ve Uygulama Farklılıkları.....147

3- Batı Avrupa ve ABD’de Güncel Sorunlar 155

B)MODERN DEMOKRASİNİN GÜNÜMÜZ SORUNLARI ÖNÜNDE GELİŞTİRİLMESİ.....163

1-Modern Demokraside İnsan (Birey) ve Hak Kavramları.....164

2- Yeni Bir İnsan Algısı İhtiyacı.....169

SONUÇ.....172

BİBLİYOGRAFYA.....180

ÖZGEÇMİŞ.....195

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
yy.	Yüzyıl
Ed.	Editör
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan

GİRİŞ

Toplumların tarihsel süreçleri incelendiğinde sahip oldukları farklı tarihi, kültürel, coğrafi özellikleri, geçim tarzları ve bunlara bağlı olarak oluşan toplum türleri ekseninde *farklı siyasal yapıların* biçimlendiği görülmektedir. Bununla birlikte, 19. ve 20. yüzyıllara gelindiğinde “modern demokrasinin” dünya genelinde önem kazanması olgusu karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, modern demokrasinin getirdiği toplumsal, siyasal kurumların ve algıların evrenselleşmesi hatta bazı açılardan tekilleşmesi olayı ile karşılaşıldığı görülecektir. Öyleyse, **modern demokrasiyi** toplumların yönetimi açısından önemli hale getiren nedir sorusunu sormak gerekmektedir. Bunun yanında, modern demokrasinin *genel karakterinin* ve *sorunlarının* vurgulanması, toplumsal ihtiyaçlar karşısında modern demokrasinin sorunlarının aşılması önem taşımaktadır. Karşılaşılan sorunlara, çözüm önerilerinde bulunabilmek için, modern demokraside yer alan bazı sorun ve özelliklerin sosyolojik açıdan ele alınması önem taşımaktadır.

Tarihsel süreçte, karşılaşılan ve tüm toplumları etkileyen bir gelişme olarak, **modern demokrasinin;** sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınabilmesi için hem “düşünsel/söylemsel” boyutunun hem de “toplumsal-tarihsel” boyutunun incelenmesi gerektiğini vurgulamaktayız. Ancak bu bütünsel ele alış yöntemiyle **modern demokrasiyi anlama** imkanına ve karşılaşılan **sorunların aşılmasına yönelik çözüm önerileri** ortaya koyma imkanına kavuşabiliriz. Bu noktada, “düşünsel çerçeve” ve “toplumsal çerçevenin” tanımlanmasıyla başlamak gerekmektedir.

Toplumsal ve siyasal konularda düşünsel ele alış ve açıklamaların amacı, yönü; toplumsal süreci *anlama*, *açıklama* ve *çözümleme* çabasıdır. Bu amaçla, *toplumsal süreçler* ve *toplumsal gerçeklikler* “düşünsel sürecin” kalkış noktasını oluşturmaktadır. Karmaşık ve çok boyutlu bir bütün olan toplumsal-siyasal dünyayı anlama, yorumlama, değerlendirme çabasıyla insanların düşünsel inşa sürecini başlattığı ifade edilebilir. Bu çaba, toplumsal gerçeklikten kaynaklanan bir “anlama çabası”, “bir zihni faaliyet” olarak ortaya çıkmaktadır. Nihai amaç, “**anlama çabası**”dır. Bu anlamda topluma yönelik düşünsel süreç, toplumsal yaşamın doğal bir sonucudur. Bu durumu toplumsal yaşamdan türeyen ama toplumsal yaşamın dışında, zihinde oluşan/ zihne yansıyan bir süreç olarak anlamak gerekir.

Bu zihinsel sürecin temel hedefinin; toplumsal-siyasal bütünselliği *anlama çabası* üzerine kurulu olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bununla beraber, toplum sürekli oluşan, aktaran başka bir deyişle dönüşen bir yapıdadır. Bu nedenle toplumu anlama ve yorumlama çabalarının devamlı olmasına rağmen; oluş halindeki toplumu *anlamave yorumlama süreci*, toplumsal-tarihsel gerçekliği yeterince açıklamaya yetememektedir.

Düşünsel gerçeklik çerçevesinin kaynağı başka düşünsel çerçeveler yanında yine *toplumsal gerçeklikçerçevesidir*. Gerçi toplumsal gerçekliğin de düşünsel süreçlerden etkilenmesi söz konusudur. Ancak bu ifade ettiğimiz birbirlerini etkileme süreçleri “*toplum ve siyaset alanı üzerine düşünsel çabanın*” (*düşünsel gerçeklik çerçevesi*) ve “*toplumsal gerçeklik çerçevesinin*” birbirinden farklı unsurlar olduğunun ifade edilmesini engellemektedir. **Düşünsel** olarak ortaya konulan, yaratılan, gerçekliğin farklı boyutlarından biri olarak düşünülmemektedir. Düşünsel yaklaşımları, tekil bir şekilde gerçekliğin kendisi olarak kabul etme eğilimi söz konusudur. Bu noktayı şöyle ifade etmek mümkün, düşünsel olarak inşa edilen, yaklaşımların, eğilimlerin *toplumsal gerçeklik* üzerinde **belirleyici, biçimlendirici** başka bir deyişle tayin edici olması söz konusudur. Düşünsel olarak ortaya konulan yaklaşımların, *belirleyici, biçimlendirici ve tayin edici* bir şekilde toplumsal gerçekliğe yön vermesiyle, düşünsel olanın gerçekliğin kendisi gibi görülmeye başlaması temel iddiamızı oluşturmaktadır. Modern demokrasiye dair ele alışlarda meselenin yalnızca kavramsal ve teorik boyutuyla sınırlanması ve bu boyutun tayin edici olması eleştirimizin temelini oluşturmaktadır.

Tezde ileri sürdüğümüz iddia; *Batı’da tarihsel süreçte “düşünsel ele alışların” ve “toplumsal-siyasal gerçeklik boyutunun” birbirinin yerine kullanılmasıdır. Bu yaklaşımımızı tarihte modern demokrasi sürecinden yararlanarak ortaya koymaya çalışacağız.* Bu iddiamızı, Batı’da modern demokrasi ile ilgili varlık sahasını “*düşünsel boyutu*” ve “*toplumsal boyutuyla*” sınırlayarak ele almak amaçlanmaktadır.

Siyasal düşünce ve yaklaşımlar, sadece içinde bulunduğumuz toplumsal dünyayı anlamaya çalışmayla kalmamakta, aynı zamanda; yeni bir çözüm önerisi de

İçermektedirler. “Toplumsal gerçeklik” ve bu gerçekliğin açıklanmasına dair ortaya konan “teorilerin” birbirinden farklı olduklarının altını çizmek gerekmektedir. Ancak siyasal ve toplumsal tarihi ele alan çalışmaların çoğunda düşünsel yaklaşımların, bir yerden sonra “toplumsal gerçeklik” olarak varsayıldığı ve siyasal süreçlerin çoğunlukla bu tarz teoriler üzerinden anlaşılma/açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Tarihi-toplumsal gerçeklikten türetilen *anlama çabası* ya da *çözüm önerisi* olarak tanımladığımız “düşünsel boyut” *kalkış noktası* olarak temel alındığı bu konudaki çoğu çalışmada görülmektedir. Buna karşın biz, sosyal bilimsel çabanın *tarihi-toplumsal gerçekliklerden* kalkarak, bu konudaki verilerden yararlanarak düşünce, kavram ve teori *üretme* olduğunu tekrar ederek, çalışmamızı da bu eksen de gerçekleştirme çabası içinde olacağız.

Bu bağlamda, “toplumsal-siyasal gerçeklik” ve buna dair anlama ve çözüm arayışı olarak değerlendirdiğimiz “düşünsel üretimin”, tarihi-toplumsal gerçekliğin yerine geçemeyeceğinin, onun yerini alamayacağının üzerinde durulması gerekmektedir. Başka bir deyişle, toplumsal-siyasal gerçekliğe yaklaşmak, o bütünlüğü yakalayabilmek bile -gerçekliğin çok boyutluluğu nedeniyle- sıkıntılı, güç bir süreçken, düşünsel olarak ortaya koyduğumuz *anlama çabasını*, *bu konudaki önerileri ve çözümleri* toplumsal-siyasal gerçeklik olarak varsaymak sorunlu bir yaklaşım olmaktadır. Düşünsel olarak ortaya konulan “*anlama ve çözüm önerme çabasını*”, toplumsal gerçekliğin kendisi yerine koyma olgusunu önemli bir problem olarak görmekteyiz.

Düşünsel çerçevenin, toplumsal gerçeklik olarak varsayılması noktasında; Batı düşünsel ve toplumsal süreçlerine bakıldığında, bu iki farklı boyutun bir olarak varsayıldığı görülmektedir. Batı siyasal bakış açısından düşünsel sürece odaklanılmaktadır. Toplumsal, tarihsel ve siyasal süreç bir bütün olarak ele alınmamakta ve özellikle düşünsel yaklaşımlar bir yerden sonra toplum gerçekliği olarak kabul edilmektedir. Bu bize göre sorunlu bir bakış açısidir. Çalışmamızda, tarihi-toplumsal yanlarıyla modern demokrasi deneyimi ile demokrasi teorisinin birbiriyle ilişkili noktaları olduğu kadar, farklılaştıkları noktaları da vurgulamak amaçlanmaktadır.

Bununla beraber tezde; modern demokrasiye dair bir ele alma ve açıklama çabası da söz konusudur. Bugüne kadar modern demokrasi konusundaki ele alışlarının önemli bir biçimde düşünsel çerçeve odaklı oluşu nedeniyle modern demokrasiye dair bütünlüklü ele alışların eksik kaldığı yönünde kuşkularımız vardır. Farklı gerçeklik alanlarının bütünsel olarak ele alınmaması sonucu modern demokrasiye dair ele alışlarda eksiklikler oluşacaktır. Bu ele yaklaşımımızı destekleyen gerekçe ise, teorik olarak ileri sürülenler ile toplumsal realitede bu görüşlere taban tabana zıt görünümünün yer almasıdır.

Bu bakımdan modern demokrasinin kuramsal yönü ve toplumsal realite yönü olmak üzere her iki boyutunun da değerlendirilerek modern demokrasi sürecinin açıklanması gerekmektedir. Modern demokrasinin kuram ve toplumsal gerçeklik boyutu arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve bu sayede demokrasiye dair daha bütünlüklü bir ele alış oluşturmak mümkündür. Modern demokrasiyi, sosyolojik olarak ele alma çabasında bu yöntem kullanıldığı takdirde toplumsal ve siyasal gerçekliğe yaklaşmanın mümkün olacağını varsaymaktayız.

Bu iddiaların yanı sıra, tezimizin amaçları arasında bir diğer iddia da söz konusudur. Modern demokrasinin en büyük iddiası ve savunusu olarak “**özgürlük**”; teorik süreç ve toplumsal süreç karşılaştırıldığında *insanın hayatına istediği yönü verebilmesi olarak özgürlük*, modern demokrasi sürecinde ne ölçüde mümkündür. Tez çalışmamız bu geniş sorunsalı ne ölçüde aydınlatabilir, ancak gerçekliğe yaklaşabileceğimizi umuyoruz. Bunun yanı sıra, Batı’da modern demokrasinin gelişimi bağlamında, düşünsel süreç ve tarihi-toplumsal sürece özellikle *siyasal hakların*(oy hakkı) ve *kişi haklarının* gelişimi açısından bakılacaktır.

Bu bağlamda, tez üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde, tarihsel süreçte farklı toplumsal ve siyasal yapılardan bahsedilecektir. Toplumların sahip oldukları, üretim biçimi, coğrafi özellikler, karşılaştıkları koşullar, var olan toplumsal kesimler bağlamında farklı *toplumsal* ve *siyasal yapılara* yol açtıkları görülmektedir. Bu siyasal yapılar; *hukuk sistemleri* ve *siyasal rejimler* şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreçte, farklı siyasal yönetimler görülmektedir. Tarihsel süreçte, farklı siyasal sistemler görülmesine rağmen 19.yy’da, 20.yy’da ve özellikle de

küreselleşme ile “modern demokrasinin” ve onu yaratan diğer kurumların; *modern devlet* ve *pozitif hukuk* sisteminin dünya genelinde önem kazandığı görülecektir. Bu bağlamda, **modern demokrasinin** bir siyasal sistem olarak neden önem kazandığının açıklanması gerekmektedir. Dolayısıyla; modern demokrasinin teorik yönüyle, işleyişiyle, kurumlarıyla, tarihi ve toplumsal gelişimiyle ortaya konması gerekmektedir.

Modern demokrasinin sosyolojik açıdan, çok boyutlu bir şekilde ele alınması ve açıklanması çabasında; II. Bölümde, modern demokrasinin tanımı ve yapısal kurumları ifade edilecektir. Modern demokrasiyi, daha önceki demokrasi deneyimlerinden farklılaştıran kurumların özgünlükleri tartışılacaktır. Bunun yanı sıra, modern demokrasiyi ortaya çıkaran tarihi ve toplumsal süreçlerin üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, modern devletin ortaya çıkış koşulları açıklanmaya çalışılacaktır. Daha önceki tarihsel süreçlerde karşılaşılan demokrasi biçimlerinden farklı olarak, modern demokrasinin hangi özel tarihsel koşulların ürünü olduğunun açıklanması gerekmektedir.

Bunun yanı sıra, *demokrasi* kavramsal açıdan da ele alınacaktır. Bu kavrama teorik yaklaşımların getirdikleri ile modern demokrasinin kazanımları birlikte ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda modern demokrasi ile siyasal liberalizm bağlantısı değerlendirilecektir. Tarihsel olarak *modern demokrasi* olarak adlandırılan yönetimlerin ilk görüldüğü bölgeler ve dönemlerle sınırlandırılarak toplumsal-siyasal olaylar bağlamında, modern demokrasiyi meydana getiren koşullar ele alınacaktır. Modern demokrasinin, kavramsal ve teorik olarak nasıl ifade edildiği, nasıl tanımlandığı da çalışmamızda vurgulanacaktır. Amacımız, teorik boyutuyla modern demokrasinin iddia edilen kazanımlarının neler olduğunu ortaya koymaktır. Ardından da toplumsal olarak ilk modern demokrasi deneyimlerinin ortaya çıkması sürecini ele alarak, “*toplumsal gerçeklikler çerçevesi*” ile “*düşünsel çerçeveyi*” karşılaştırmak amaçlanmaktadır. Yani modern demokrasi olarak ileri sürülen teorik yaklaşımların, iddiaların, toplumsal gerçeklikteki görünümelerini arayacağız. Burada amacımız, toplumsal gerçeklik çerçevesi ile düşünsel çerçevenin birbiriyle etkileşimli ancak farklı olduklarını ortaya koymak olacaktır. Modern demokrasinin

teorik ve toplumsal boyutlarıyla ortaya konmasıyla, bunların birbirinin yerine varsayılamayacağı şeklinde ortaya koyduğumuz iddiamızı kanıtlamak amaçlanmaktadır.

Bununla beraber *demokrasi teorisi* denildiğinde çok sayıda teori karşımıza çıkmaktadır. Ancak 19.-20.yy'da baskın bir şekilde üzerinde durulan *modern liberal demokrasi teorisi* ile konuyu sınırlamaktayız.

19.ve 20.yy'da Batı toplumlarında modern demokrasi sürecini doğru takip edebilmek için siyasal yaklaşımlarında etkilerini de göz önüne almak gerekmektedir. Siyasal süreçte olan değişimlerin izlerinin yakalanmasında özellikle, *milliyetçilik* anlayışı ve *siyasal liberalizm* anlayışının modern demokrasi olarak ifade edilen günümüz demokrasilerinin biçimlenmesindeki rollerinin üzerinde durmak gerekmektedir. Bu yaklaşımların Batı'da siyaset alanının sorunlarının aşılmasındaki rollerini araştırmak gerekmiştir. Modern demokrasi ile *sosyalist* hareketlerin gelişimi arasında bir ilişki olabilir mi? Bu konuların çalışmada ele alınması amaçlanmıştır.

Modern demokrasi ile kapitalist ekonomi arasındaki ilişki biçiminin nasıl seyrettiğinin de ele alınması ve incelenmesi gerekecektir. Bu bağlamda, modern demokrasinin insana attığı önemle, kapitalist ekonominin insana attığı önem arasındaki farklılıkları da ortaya koymak amaçlanmaktadır.

III. Bölümde ise, modern demokrasinin haklar ekseninde teorik kavramlarının taşıdığı sınırlılıklar ve kavramlarla uygulamaların farklılığı boyutlarıyla sorunlarının vurgulanması amaçlanmaktadır. İnsanın kendi hayatına istediği yönü verebilmesi ve kendi yaşamı üzerinde belirleyici olabilmesi olarak *özgürlük*, teorik süreci ve toplumsal süreciyle karşılaştırılacaktır. Bununla beraber, 21.yy'ın başı açısından Batı toplumlarında karşılaşılan *hak taleplerinin* nedeninin modern demokrasideki kavramların sınırlılığı olup olmadığı tartışılacaktır. Dolayısıyla, modern demokrasi bağlamında karşılaşılan hak talepleri, çok kültürlülük sorunlarının aşılması noktasında *birey* ve *hak* kavramının sorunlarının giderilmesinin ve bu kavramların *toplumsal bütünlükleri* (farklılıkları) *kuşatıcı* olduğu kadar *canlılar arasındaki farklılıkları* da kuşatıcı olabilen insancıl bir yaklaşımla yeniden ele alınması ihtiyacını vurgulamak tezde amaçlanmaktadır.

I. BÖLÜM: TARİHTE YÖNETİM BİÇİMLERİ

Modern demokrasi kurumsallaşmasını ele alabilmek için ilk olarak, **siyasal sistemlere**; *sosyolojik* açıdan nasıl yaklaşmamız gerektiğinin üzerinde durmamız

gerekmektedir. Tarihsel süreçten hareketle vurgulamamız gerekir ki, “**yönetim**” meselesi ve “**siyasal sistemler**”, insanlara ve toplumlara önceden verili bir biçimde veya kendi kendine bir yaratım süreciyle oluşan kurumlar değildir. İnsanların karşılaştığı temel ihtiyaçlar,* coğrafi imkânlar, üretim imkânları ve diğer toplumlarla sürdürülen ilişkiler temelinde ortaya çıkan karmaşık *toplumsal ilişkiler ağının bir ürünü* olarak **siyaset** kurumunun, tarihsel süreçte karşımıza çıktığı görülmektedir.

Başka bir deyişle, toplumsal ilişkiler ağı içinde; toplumun kendi içinde ve diğer toplumlarla sürdürdüğü ilişkilerin gelişimi ve mevcut sorunları çözme çabasıyla **yönetimin** ve **siyaset kurumunun** ortaya çıktığını ifade etmemiz gerekir. Toplumsal ve siyasal bir kurum olarak **siyasal sistemler**, insanın sorun çözme çabasının en gelişmiş ve *en somutlaşmış* hali olarak ifade edilmelidir.

Siyasal sistemler ile insanların sorun çözme çabasını ve dolayısıyla da toplumsal ilişkiler ile olan yakın ilişkiyi netleştirmemiz, açıklamamız gerekmektedir. İnsan, tarihsel süreçte ortaya çıkışıyla birlikte doğa karşısında savunmasız, korumasız ve ihtiyaçlarını tek başına karşılama imkânına sahip olmayan bir özellik taşımaktadır. Temel ihtiyaçlar başta olmak üzere, insanın hayatta kalma çabasında karşılaştığı en basit sorunları bile tek başına çözemediği,** buna karşın ***bir arada yaşama*** ile sorunlarını aşma yoluna gittiği bilinmektedir.

İnsanların bir arada yaşamaya başlamasını, küçük topluluklar oluşturmalarını kabilelerden, kalabalık topluluklara, köy yerleşiminden **kent** yerleşimlerine ve imparatorluklara doğru gelişimini karşılaştığı sorunları daha kolay aşma imkânı bulmasıyla açıklayabiliriz. Dolayısıyla, insanın *bir arada yaşama ihtiyacı* temelinde ortaya çıkan toplumsal birimler olarak göçebe toplulukları bunun yanında köy ve kent yaşamı ortaya çıkmıştır. Bu sayede tarihsel süreçte, kırsal örgütlenme ve göçebelik dışında kalıcı yönetim birimi olarak kent örgütlenmesi görülmektedir. Bu

* Beslenme, barınma, savunma ihtiyaçları gibi

** Gordon Childe’in *Kendini Yaratan İnsan* adlı çalışmasında, ilk insanlar için giyim amaçlı hayvan postundan yararlanmanın tek başına bir insanın yapamayacağı bir iş olarak ifade etmektedir. Postun iyi kazanması gereklidir ve kazıma işini gerektiği kadar yapacak taşın hangisi olduğunu bilmek için dahi bir *işbölümü* gereklidir. İş bölümü, insanların bir arada yaşamasını gerektirecektir.

anlamda; **toplum**, insana verili ve hazır sunulmadığı gibi “**yönetim ve siyaset**” kurumu da önceden verili değildir.

Bu bağlamda **siyasal sistemlerin** toplumsal ilişkilerden kopuk olamayacağını; aksine, insanların ihtiyaçlarının karşılanması, üretim yapısı, nüfusun dağılımı, toplumsal kesimler arası hiyerarşi biçimleri, bir arada yaşama birimleri ve siyasal topluluklar ekseninde bir biçimlenme ve gelişme gösterdiklerini bu bölümde, ayrıntılı bir şekilde ifade etmek amaçlanmıştır. Dolayısıyla, **yönetim** ve **siyaset** meselesi, toplumların, *tarihsel süreçte* ortaya koydukları *ilişkiler ağı içinde* bir anlam ve önem kazanmaktadır. Siyasal sistemlere ve **modern demokrasiye** de bakış açımız bu perspektiften olacaktır.

Bunun yanı sıra, tarihsel süreçte farklı toplumlarda; yönetim meselelerinde etkili olmak üzere, toplumsal ilişkilerde hangi kesimlerin daha etkin olduğuna dair genel bir tarihsel bakış sunma gereği de duyulmuştur. Tarihsel süreçte, halka dayalı ilişkiler yaratan siyasal sistemlerin izleri sürülmüştür. Bu anlamda, **halk** kavramının tarihsel süreçte giderek genişlediği bir siyasal sistem olarak **moderndemokrasi** tarihsel süreçte karşımıza çıkacaktır.

A) KENTLER VE TOPLUMSAL-SİYASAL SİSTEMLER

İnsanlığın tarihsel gelişimine bakıldığında; farklı tarihsel, coğrafi, sosyal ve siyasi süreçler yaşayan toplumların varlığı görülmektedir. Her farklı **siyasal örgütlenme** biçiminin; kendi üretim yapısı, coğrafi konumu ve toplumsal yapısı ekseninde bir biçimlenme sürecine girdiği görülecektir. Bununla birlikte, tarihsel süreçte karşımıza çıkan **siyasal yapılar** kendi toplumunun; *yaşam tarzı, kır-kent yapısı, toplum ve insan algısı ve adalet algısı* temelinde de belli kurumlar yarattıkları görülmektedir. Başka türlü ifade edersek, tarihin ilk dönemlerinden itibaren kent ve siyaset beraberinde; kendisiyle ilişkili diğer kurumları da yarattığı görülecektir. Toplumlar kendi toplum anlayışlarıyla bağlantılı bir *hukuk-toplum yapısı ve insan algısı* geliştireceklerdir. Bu bölümde de ifade edileceği üzere; tarihsel süreçte, her siyasal yapılanmada bunun izlerini bulmak mümkündür.

Bu başlıkta, tarihsel süreçte karşılaşılan farklı toplumsal ve siyasal yapılanmalar sahip oldukları özellikler ekseninde kısaca ele alınacaktır. Bu ele alış içinde, **modern demokrasinin** beraberinde getirdiği *hukuk-toplum yapısı* ve *insan algısının* öncekilerden *farklılığı* üzerinde durulacaktır. Bunun yanında, insan toplumlarının tarihsel gelişiminde farklı özellikler ve yapılar sergileyen **siyaset etme** biçimleri(siyasal sistemler); öncelikle, 19.yy'da ve daha bariz olarak 20.yy'da dünya genelinde **modern demokrasibiçimini** aldığı görülmektedir. 20.yy'da çoğu siyasal sistemin; *modern demokrasinin hukuk-toplum yapısı* ve *insan algısı* ekseninde bir belirlenme sürecine girdiği de ifade edilmelidir.

Dolayısıyla, tarihsel süreçte **siyasal sistemler** olduğu toplumsal zemin üzerinde inşa olan siyasal kurumlar olarak karşımıza çıktıkları görülmektedir. Bu anlamda farklı toplumların siyasal sistemlerine göz atılacaktır.

1- Göçebe Yönetimleri ve Demokrasi

Siyasal sistemlerin, tarihsel süreç boyunca; *birarada yaşama birimlerinde* toplumsal, ekonomik koşullar, coğrafi yapı, kültürel yapı ve savunma yapısı üzerinde biçimlenerek karşımıza çıktıkları anlaşılmaktadır. Göçebe yaşam tarzını sürdüren topluluklarda da *siyasal sistemlerin* karşımıza çıktığı görülmektedir.

Sabit bir yerleşim yerinde; kır ya da kent yaşam tarzı içinde olmayan, bozkır coğrafyasında temel yaşamsal ihtiyaçları ekseninde *birarada yaşama* çabasıyla ortaya çıkan topluluklar olarak **göçebe toplulukları** görülebilir. Bozkır coğrafyasında, *birarada yaşamabirimleri* olarak; aile ve geniş aileye dayalı birimler şeklinde hayatta kalma çabası içinde olunmuştur. Bu doğrultuda, *aile, soy, sop, boy, uz ve il* kategorileri* bozkırda karşımıza çıkmaktadır(Arslan, 1984: 35-49). Bozkırda, *birarada yaşama* ihtiyacı doğrultusunda hareket eden topluluklar, bu duruma bağlı olarak çeşitli toplumsal sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Birarada yaşamının getirdiği toplumsal sorunları *aşma çabası* ve bunun yansımaları, boylarda alınan kararlar olarak, topluluğun hayatta kalma stratejileri olarak, uyulması gereken kurallar

* Arslan çalışmasında; Z. Gökalp, İ. Kafesoğlu ve S.M. Arsal'ın farklı kategorileştirmelerinden yararlanarak konuyu ele almıştır. Biz de Arslan'ın ele alışından kategorileştirmeyi aktarmaktayız.

olarak,göçebe yaşantısında karşımıza çıkmaktadır. Topluluğun sorunlarını çözmede kullanılan bu kararlar ve eylemler de **siyaseti** meydana getirmektedir. Bu nedenle **siyaset kurumu**, tarihsel süreçte; toplumsal ilişkilerin ortaya çıktığı “*birarada yaşama birimleri*”nde görülmektedir. Göçebe toplum ve toplulukları da, birarada yaşama ihtiyacı temelinde ortaya çıkan **siyasal sistemlerdir**.

Bu toplulukların **siyasal sistemlerini** anlayabilmek için **göçebe toplum yapısı**üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir. Göçebe toplum yapısını belirleyen etmenler olarak **coğrafi şartlar, iktisadi ve toplumsal yapı, savunma özellikleri ve askeri yapı** ele alınmalıdır.

Bozkır coğrafyasına öncelikle bakarsak, bu bölgelerde yaşayan toplulukların karşı karşıya oldukları**coğrafiimkanlar ve sınırlılıklar** daha anlaşılır olmaktadır. Orta Asya ve yakın coğrafyasında, **iklim ve coğrafi imkanlar** hayvancılık yapmaya elverişlidir. Bunun yanında hayvanların ve toplulukların hayatta kalabilmesi bozkırda yer değiştirmeye bağlıdır. Yani **coğrafi imkanların ve sınırlılıkların**; üretim faaliyeti üzerinde ve toplumların yaşam biçimi üzerinde –göçebelik- belirleyici olduğunu söyleyebiliriz(Sezer, 2011a: 92-93). Coğrafya ve iklim karşısında ayakta kalabilme çabası bu toplulukların sonuç olarak, **iktisadi faaliyetlerinin ve yaşam biçiminin**temeli olmaktadır. Dolayısıyla **göçebe yaşam tarzının** oluşmasında da, coğrafya karşısında hayatta kalma çabası sürekli göç etmeyi gerektirmiştir.

Bunu yanında, göçebe toplulukların karşı karşıya oldukları çeşitli güçlükler nedeniyle zengin aileler ve yoksul aileler olarak **iktisadi ve toplumsal farklılaşmayı** da beraberinde getirmiştir.

“.....bozkırdaki aşiret hayatında; akınlar, talanlar ve savaşlar sürerken, yoksul ve zayıf kabileler için bağımsız yaşama imkânı yoktu. Bunlar kuvvetli soy ve ailelerin himayesine girmek, bir yerde onların çobanları ve süreklilik avlarında sürücülerini olmak zorunda kalıyorlardı.” (Arslan, 1984: 25).

Ancak bu koşullara rağmen; göçebe yaşam tarzının sadeliği dolayısıyla toplumsal tabakalaşmanın yaşam standardı üzerinde derin farklılıklar yaratmadığı da vurgulanmaktadır(Arslan, 1984: 25).

Bunlara ek olarak, iktisadi faaliyet olarak hayvancılıkla uğraşan göçebelerin sürülerinin hayatta kalabilmesi için otlak arazi bulma sorunu söz konusuydu. nk uygun bir arazi çoğu zaman farklı topluluklar arasında çatışma nedeni olabiliyordu. Bu anlamda içinde bulunulan coğrafi imkan ve sınırlılıklar bu toplulukların **güvenlik problemlerinin** ortaya çıkmasına ve saldırılara karşı hazırlıklı olma, **savunma ihtiyaını** beraberinde getirmekteydi. Göçebe toplumların, g ederek yerleştikleri toprakların korunması çabasında; devamlı savunma ve saldırıya hazır hale gelmesi bu toplumları sonuç olarak,**savaşçı bir kimliğe** bürüdüğü vurgulanmaktadır. Hatta göçebe toplumların bu nedenlerle askerliğe özel bir meslek gözüyle bakmadıkları da belirtilmektedir(Arslan, 1984: 60).

Göçebe topluluklarının karşı karşıya oldukları coğrafi şartlar, imkanlar ve sınırlılıklar, bu toplulukların iktisadi faaliyetlerini belirlemekte, güvenlik sorunlarını ve dolayısıyla da *siyasi yapılarını* biçimlendirmekte önemli ölçüde etkili olduğu ifade edilmektedir(Arslan, 1984 ve Sezer, 2011a).Bozkırlarda ortaya çıkan **siyasal sistemler**(*siyasal bütünlükler*) küçük olabileceği gibi imparatorluk boyutlarında da olabileceği vurgulanmaktadır*(Arslan, 1984). Karşı karşıya oldukları sorunların boyutlarına bağlı olarak oluşturulan siyasal bütünlüğün boyutlarının da değiştiği gözlenmektedir.

Göçebe topluluklarında görülen siyasal sistemlerin;*yönetim özelliklerinden* bahsedecek olursak, ihtiyaçlar temelinde hızlı bir şekilde biraraya gelen ve ayrılabilen siyasal sistemler olduklarının üzerinde durulmaktadır(Arslan, 1984 ve Sezer, 2011a). Siyasal bütünlüğü oluşturan farklı kabilelerin, boyların ve aşiretlerin biraraya gelmesinden bu birimlerin beylerinin ayrı ayrı *siyaset yapabilme imkanına* sahip olduğu yorumunu yapabiliriz.

*Örneğin; Batı Hun İmparatorluğu, Büyük Hun İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu gibi.

Siyasal bütünlük oluştuğu sırada her bir birimin başında bulunan beyler**Kurultay** adı verilen toplantılarda bulunarak kararların alınmasını sağladıkları aktarılmaktadır(Sezer, 2011a: 100). Her bir birimin karşılaşılan duruma göre, *birleşme* veya *ayrılma* davranışında bulunabilmesi siyasal kararların Kurultay’da alımında; iki olasılığı akla gerektirmektedir. Birincisi, siyasal ve askeri olarak güçlü bir bey, siyasal bütünlüğe *katılma* veya *ayrılma* kararını kendisi verebilir.Ancak bir tek güçlü bey varsa diğerlerini kendi etrafında biraraya getirmesi daha muhtemeldir. Kurultay’da kabile ya da boyun *birleşme* veya *ayrılma* kararı alabilmesi, öncelikle o boyun güç odağı olduğunun göstergesi olarak okunabilir. Ancak farklı boylar da siyasal bütünlükten ayrılma kararı verebiliyorsa; güç ilişkisine göre ortaya koyduğumuz varsayım geçersizdir. Karar alma süreciyle güç ilişkisinin olmadığı anlamına geleceği yorumu yapılabilir.Bunun yerine, ikinci olasılık ise; Kurultay’da beylerin özgür davranabilmesini sağlayan bir ortam olduğu düşünülebilir.Öyleyse, boy veya kabilelerin siyasal hareketlerinin *birleşme* ya da *ayrılma* kararını *Kurultay’da* ifade edebilmesi özgürlüğünün olabileceği akla gelmektedir.

“Kurultay, hiçbir zaman parlamento hüviyetinde değildir. Tesadüfı olarak ortaya çıkan plân ve tasarıların tartışıldığı kabileler arası bir toplantıdır. Kurultaya isteyen ve ilgisi olan herkes katılabilirdi.” (Sezer, 2011a: 100).

Kurultay’da beylerin söz söyleme özgürlüğüne sahip olması ve temsil ettikleri boyun geleceğine dair siyasal birliğe *dahil olma* veya *ayrılma* anlamında özgür oldukları, ayrı ayrı siyaset yapabilme imkanına sahip oldukları düşünülebilir. Ancak demokrasi yönetimi ile karşılaştırırsak, beylerin söz hakkı, bir vatandaşlık statüsü değildir. Temsil ettikleri boyun beyi olarak sahip oldukları bir söz hakkıdır.Dolayısıyla, siyasal bütünlük kurulduğu sırada, *Kurultay’da*dahil olan ve söz söyleme hakkı olduğunu varsaydığımız beylerin temsil ettikleri boyun geleceğine dair kararlarda yetkili olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca göçebe toplumlarında *yönetim meselesi*ile *adalet* ilişkisi arasında önemli bağlar kurulduğu da görölmektedir. Devlet düzeni meşruyetini, töreden,

değer sisteminden ve toplumdan, birlikte yaşamdan bu anlamda birlikten almaktadır. Dolayısıyla halkınve hükümdarın değer sisteminin; töreye ve kanuna uymaya, birliğe yani toplum haline gelmeye önem verdiği aktarılmaktadır(Bıçak, 2009: 86-90). Bunlara ek olarak, Orhun Abidelerinden hareketle; halkı adaletle yönetmenin ve halkın ihtiyaçlarını karşılamanın hükümdarın görevi olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında, siyasal bütünlüğün başı olan **kaanların** görevlerinin kanun yapma ve ülkeyi yasalarla yönetme olduğu belirtilir. Hatta kanun yapma işine beylerinde katıldığı belirtilmiştir(Arslan, 1984: 72).

Siyasal sistem olarak, *göçebe topluluklarında* karşılaştığımız farklı siyasal bütünlüklerin -boylardan imparatorluklara kadar- özellikleri ve bu siyasal sistemlerin oluşmasında toplumsal kurumlarla ilişkilerinin üzerinde durmaya çalıştık. Tarihsel süreçte; insanların oluşturdukları farklı *birarada yaşama birimleri* ekseninde; **siyasal sistemlerin** toplumsal kurumlarla olan ilişkilerinin izlerini sürmeye devam ediyoruz.

2- Kentler, Toplumsal Kesimler ve Siyasal Yönetimler

İnsan toplumlarının tarihsel gelişim sürecine, toplumsal örgütlenme biçimlerinden biri olarak “*kent yapılanması*” çerçevesinde bakma gereği söz konusudur. Çünkü **kent yapısı**; beraberinde oluşan toplumsal ilişkiler ve hiyerarşiyle birlikte toplumlarda *yönetim birimi* olma niteliği göstermektedir. Bu nedenle, tarihsel süreçte**yönetim** meselesi ve **kenti** bir arada ele almak gerekecektir.

Kentler, toplumların gelişim serüveninde dikkat çekici, lokomotif bir faktör olmuşlardır. İlk kentlerin, M.Ö 3000’lerde Yakın Doğu’da, ardından da belli aralarla Anadolu ve daha sonraları Yunan coğrafyasında ortaya çıkışıyla, toplumsal ve tarihsel gelişmeler yeni bir yöne doğru evrilmiş ve yönetim daha örgütlü bir biçim almıştır. Ortaçağ’da, Batı Avrupa’da kentlerdeki gerilemeye bağlı olarak siyasal yapılanmanın zayıflayarak, malikâne sisteminin ve bir merkeze bağlı olmayan küçük yönetim birimlerin ortaya çıkışı ile *toplumsal* ve *siyasal* bir gerileme görülürken, İslam coğrafyasında ise; kentler, bilimsel faaliyetler ve siyasal yönetimler gelişmelerini devam ettirmektedir.

19.yy'da sanayi olayına bağı bir biçimde, yeni *toplumsal, ekonomik ve siyasal* koşulların ürünü olarak, başta Batı Avrupa, ABD olmak üzere çapı dünya genelinde giderek genişleyen bir biçimde **modern kent** örnekleri bu yüzyılların siyasal ve toplumsal gelişmelerinin -1789 ve 1848 devrimlerinin **modern demokrasinin** gelişim sürecindeki rollerini* düşünmek bu iddiayı doğrulamakta yeterli olacaktır- **merkezinde** yer almaktadır.

Kentlerin **tarihsel özelliklerinin** yanı sıra; *kent yapısının* gerek üretim gerekse de yönetim biçimlerinin beraberinde getirdiği *toplumsal yapılar(sınıflar)* açısından da ele alınması gerekmektedir. Kentleşmenin, konumuz açısından bir diğer önemi de burada yatmaktadır. Kent yapısı; ekonomik faaliyetler açısından, farklı üretim ve dolaşım(ticaret) faaliyetlerini bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla, kent beraberinde toplumsal iktisadi işbölümüne bağı olarak tarımla, zanaatla ve ticaretle uğraşanlarla rahipler, askerler, yönetici memurlar gibi farklı toplumsal kesimlerin de yer aldığı siyasi bir yapıyı getirmektedir. Farklı toplumsal kesimlerden insanların bir arada yaşamaktan kaynaklanan sorunlarının (mesela ticari anlaşmazlık, kültürel sorunlar, toprak sorunları gibi) nasıl aşılacağı meselesi **yönetim sorununu** ortaya çıkarmaktadır.

Kent, içinde barındırdığı farklı toplumsal kesimlerin bir arada yaşamalarına bağı olarak ve kırsal ilişkileri sürdürebilme açısından **yönetim sorunuyla** birebir ilişkili bir kurumdur. Bu bakımdan, kentlerin tarihsel sürece bağı olarak, iç yönetim, kır-kent ilişkileri bakımından ortaya çıkan *farklı yönetimler* ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, Ortaçağ'da Batı Avrupa'da kentlerin zayıfladığı dönemlerde *değişen yönetim yapıları* ifade edilecektir. 18. ve 19.yy'da ise, ortaya çıkan "modern kentlerin" *farklı sınıflara, toplumsal hareketlere, hak taleplerine, devrimlere, yeni ticari ve kapitalist ilişkilere, ulusal ve uluslararası siyasi ilişkilere ve dolayısıyla da merkezi yönetime* (modern devlete) sonuç olarak da, **modern demokrasiye** yol açan özelliklerinin üzerinde durulacaktır.

* Avrupa'da 18. ve 19. yy'da yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmelerin **modern demokrasiyi** ortaya çıkarmadaki etkisi "**Modern Demokrasiyi Ortaya Çıkaran Ortam**" başlığında daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Kent örgütlenmesi, insanoğlunun *toplumsal, tarihsel* ve *siyasal gelişim* sürecindeki rolü nedeniyle birçok kurumun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kurumlardan en önemlisi de, *yönetim meselesini* ifade eden *siyaset* kurumudur. Bu nedenle tarihte ilk kentlerde ortaya çıkan **siyasal örgütlenmelerin** genel özelliklerinin üzerinde durulması gerekmektedir.

İnsanoğlunun, tarihsel gelişiminde ilk kentler Mezopotamya, Nil ve İndus vadilerinde M. Ö. 3000’lerde ortaya çıkmıştır(Tuna, 2011: 213 ve Childe, 1996: 104-115). Daha sonra M.Ö. 3000 ile M.Ö. 2000’ler arasında Girit ve Ege denizindeki küçük adalarda, Anadolu’nun Batı kıyılarında, Makedonya ve Yunan yarım adasında da görülmüştür(Tuna, 2011: 223 ve Childe, 1996:128-129). Mezopotamya, Nil, İndus vadilerinde kentler tarım üretimine dayalı olarak birbirleriyle benzeşirken, farklılıklar taşıyan kentler de mevcuttur. Ege adalarında ve Yunan coğrafyasında ticaret daha belirleyicidir. Kentlerde, *siyaset* en belirleyici unsurlardan biridir. Bumin bu konuyu, “Kenti karakterize eden çizgiler her şeyden önce politiktir.” vurgusuyla ortaya koymaktadır(Bumin, 1990: 22). İlk kentler, birçok faaliyeti; tarım, ticaret, (ilk) sanayi faaliyetlerini, savunma faaliyetini ve sonuçta da *yönetim* faaliyetini bünyesinde taşımakla birlikte, kentleri belli ayrımlara göre ele almak mümkündür. Bu bakımdan, ilk kentlerin, sahip oldukları kurumların yapısı, özellikleri ve toplumsal farklılıklar açısından belli açılardan farklılaştıkları görülmektedir.

Tarım faaliyeti temelinde ortaya çıkan ilk kentleri ifade edersek; ilk insan toplulukları için hayati önem taşıyan temel ihtiyaçların başında beslenme gelir. Bu ihtiyacın karşılanması da, *tarım faaliyetine* bağlıdır. İlk üretim faaliyeti bu nedenle *tarım* olacaktır. Ancak elde edilen *tahıla* olan ihtiyaç toplumda devamlılık arzeder. *Devamlılık*, insanların hayatlarını sürdürebilmeleri açısından önemlidir. Tarım üretiminin devamlılığı, ilk insan toplulukları için önemli bir sorundur. Tarım üretimi, büyük bir oranda doğa olaylarına bağlıdır. Bu noktada rahiplerin^{*}, tarımın sürekliliği

^{*} Rahipler, toplum hayatının devamlılığı için gökyüzünü gözleme yoluyla takvimi bularak, taşma zamanlarını hesaplayarak üretime katkıda bulunuyorlardı. Kıtık zamanları için üretim fazlası toplayarak, kaydederek, Matematik alanında katkıları olduğu gibi bunu yanı sıra, yazının da oluşturulmasında toplanan ürünlerin bilgisini tutma çabası belirleyici olmuştur(Childe, 1996:103-157).

noktasındaki rolleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Mezopotamya, Nil ve İndüs vadisindeki kentlerin siyaseti de yansıtan *mekânsal yapısı* gözönüne alındığında, **tapınak vurgusu** belirleyici özellikler arasındadır(Tuna, 2011: 199-204). Tapınaklar kentin en önemli unsurudur. Bununla beraber, *rahipler* toplumsal sürekliliği sağlayan kişiler olarak toplumsal *hiyerarşide* ön plana geçmektedirler(Tuna, 2011:205 ve Childe, 1996).

Bu yapılanmayı başka bir biçimde tanımamıza izin veren ve Doğu toplumlarının şehirlerinde rastlanan iç kale dış kale ayırımı ise bize şehrin yönetimi açısından farklı bir boyutu getirmektedir. İlk bakışta güvenlik meselesi olarak karşımıza çıkan bu durum başka bir açıdan şehrin yönetimi ile ilgili özellikleri de karşımıza çıkarmaktadır.

Mezopotamya’da, Nil’de örgütlenme yapısı olarak, “**toplum**” ve “**devlet**” biçiminde kesin bir ayrışmanın olduğu görülmektedir(Sezer, 2011a: L111). Dolayısıyla, toplumsal *hiyerarşinin* ve *ayrışmaların* olduğu bir toplum yapısı Doğu uygarlıklarında karşımıza çıkmaktadır. Yönetim işinin toplumdan kopuk ve farklı oluşunun yanısıra, toplumsal hayatın devamlılığı noktasında üretim açısından doğaya olan bağımlılık, tanrının temsilcisi kralları veya “tanrı kralları” ortaya çıkarmıştır. Kralın dışında başka bir toplum kesimi olarak beliren rahiplerin de, yazıcılık işlerini yapmaları ve bu sayede artı-ürün olarak aldıkları vergilerin kaydını tutma gibi işleri yerine getirmeleri nedeniyle egemen bir kesimi oluşturduklarını ifade etmek gerekmektedir(Tuna, 2011:205). Böylelikle halk ile siyasetin, üretici ile yöneticinin birbirinden ayrılması ortaya çıkmıştır.

İlk kentlere dair çalışmalardan yararlanarak denilebilir ki, siyasal yönetim biçimi olarak **merkeziyetçi**, olabildiğince yönetim ve karar mekanizmasının tek elde, kutsallaşarak **tanrı kralda**toplayan bir siyasal mekanizma ortaya çıkmaktadır. Hatta Mısır örneğini ifade edersek; kuzey ve güney birliğinin sağlanması sonucunda, Mısır, bir baş şehir yanında diğer küçük şehirlerin varlığı ile biçimlenmişti. Öncelikle insan için biyolojik hayatın ve ardından da toplumsal hayatın devamlılığını sağlama konusunda oluşturulan birliğin yani üretim faaliyetine çözüm olarak ortaya konan

birliğin devamı önem taşıdığından Mısır merkezîyetçi bir yönetimdi(Tuna, 2011:210).

Sulama kanallarının varlığına dayanan gelişmiş bir tarım faaliyeti dışındaki toplumlara bakıldığında, Ege havzası karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgelerde, ticaret ilişkisi temelinde gelişen **kentler** ve **yönetimler** söz konusudur. J. M. Roberts *Avrupa Tarihi* adlı çalışmasında; Ege denizi civarındaki Girit(Minos), Attika, Mora, Miken ve Aka kent-devletlerinin genel yapıları hakkında bilgiler aktarmaktadır. Ege'deki uygarlık merkezlerinin günümüz Avrupası'nın düşünsel ve kültürel zeminini yarattığı bilinmektedir. Bunun dışında; Mezopotamya, Mısır ve diğer Asya toplumlarıyla olan yakın ilişki yoluyla etkilenmelerin ve aktarımların vurgulandığı görülmektedir(Roberts, 2010: 40-47). Childe da, Girit, Yunan, Çanakkale, Truva ve Anadolu'da kurulan bu ilk uygarlıkların özgün olmadığını; Mısır, Sümer ve İndüs havzasındaki geleneklerden, düşünlerden ve yöntemlerden etkilenmeler olduğunun altını çizmektedir(Childe, 1996: 128).

Batı uygarlıklarına ait kent-devletlerinin, Mısır ve diğer Asya uygarlıklarıyla olan ticaret ilişkisine rağmen nüfus ve beslenme açısından önemli güçlüklerle karşılaştıkları vurgulanmaktadır(Tuna, 2011:223). Bu ilişkinin dışında toplumlar arası ilişkilerin bir göstergesi ve günümüzde de geçerli olan bir çok yaklaşımın kökeninde de yer alan dile bağlı yaklaşımlar da dikkat çekmektedir. Egeli toplumları tanımlayan ara unsurun ortak dilleri olduğu ifade edilmektedir. Hatta bu nedenle Yunanca konuşmayan toplumlara *barbarlar* denildiği de bilinmektedir. M.Ö. 5. y.y.'da Yunanlılar ve Persler karşı karşıya geldiklerinde aynı zamanda farklı kimliklerin de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır*(Roberts, 2010: 49).

Baykan Sezer'in daha çok Doğu Batı ayrımı olarak temellendirdiği bu yapılanma ve ilişkilerin, Sezer tarafından ortaya konduğu biçimde ele alınmasının konumuz açısından daha açıklayıcı bir yaklaşım olduğunu vurgulamamız

*Bununla beraber; Roberts, bu kimikleştirmenin *Yunanlılar* ve *barbarlar* tanımlamasıyla o dönemle sınırlı kalmadığını, Doğuyla Batı, Avrupa ile Asya arasındaki bir çelişki olarak binlerce yıl sonra bile sürdüğünü dile getirir(Roberts, 2010: 49). Perslerle Yunanlılar arasında başlayan karşıtlığın farklı ifadelerle devam ettiğini; “Yunanistan=Avrupa=özgürlük/demokrasi; Pers Krallığı=Asya=kölelik” ifadeleyen farklı kaynakların da mevcut olduğu aktarılmaktadır(Canfora, 2010: 11-12,14).

gerekmektedir. Gerçekten de Doğu toplumlarına yakıştırılmak istenen Barbar yaklaşımının Batı'ya; Yunan aşamasında da olsa, Uygarlık niteliğinin bahsedilmesi konumuz açısından da önem tanımaktadır. Başka bir açıdan değerlendirilmesi gerekirse, konumuz açısından demokrasi meselesine bakacak olursak, bir yönetim biçimi olarak ele alındığında, ilk toplum yönetimlerinin Doğu toplumlarına ait olmasına rağmen meselenin sadece Yunan toplumları, Yunan şehir devletleri ile başlatılması veya öne çıkarılması dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda Yunan toplum yapısı ve siyasal sisteminden bahsetmemiz yerinde olacaktır. M.Ö. 4-5. yy'larda Yunan coğrafyasında birçok kent-devleti görülmektedir. Bunlar içinde o dönemde öne çıkanlar *Atina* ve *Sparta*'dır. Kent(*site-polis*)-devletlerinde yönetim şekli olarak **demokrasi** ve **oligarşi** biçiminde farklı uygulamaların olduğu ifade edilmektedir. Bu kent-devletleri kendi aralarında çok sık çatışmalar yaşamaktadırlar. Sparta'da özellikle oligarşinin hâkim olduğu belirtilmektedir(Çaha, 2010: 16-17).

Çaha, Yunan coğrafyasında herkesin, bulunduğu kentin kimliğiyle bütünleştiğini ve bu anlamda kent-devletlerinde **kollektif** bir yapının olduğunu belirtmektedir (2010; 21). Ayrıca, Yunan'da insanların yaşamının; siyasal alan, özel alan ya da bireysel alan gibi ayrımlara gitmeden bir bütün olarak algılandığı da anlaşılmaktadır(Arnhart, 2008: 36).

Ege'de öne çıkan Yunan kent devletinin toplum yapısından bahsetmek gerekirse, Yunan'da farklı toplumsal kesimlerden oluşan bir yapı söz konusudur. Yunan toplumundav**atandaşlar**, **yabancılar** ve **köleler**mevcuttu. Kadınlar ise, vatandaş statüsünde değildi(Ağaoğulları, 2013:19-34 ve Yalçınkaya, 2011: 36). *Köleler* insan olarak kabul edilmez canlı araç muamelesi görürdü(Yalçınkaya, 2011: 43).

Meseleye söz konusu kavramlar açısından yaklaşacak olursak; kullanım biçimine bağlı olarak, *Halk*, *Vatandaşlık* ve *Demokrasi* kavramlarının ifade ettiği anlamlar açısından yaklaşmak gerekmektedir.

Halk kavramının toplumu kuşatma noktasında *mülk sahibi soylularla,yabancı ve kadınlarla* sınırlı tutularak açıklandığı görülmektedir. Yunan toplum yapısının

tamamı; köleler, kadınlar, yoksullar, yabancılar ve mülk sahibi soylular gözönüne alındığında, **halk** kavramı belli sınırlılıklar taşır. Bununla birlikte, **halk** kategorisine dahil olan tüm insanlar *vatandaş* statüsünde değildir.

Vatandaşlık kavramına baktığımızda, Yunan'da **vatandaş** kavramı siyasal hakların sahiplerini işaret etme anlamında kullanılmaktaydı. Bunun yanında dönemsel olarak değişmekle birlikte, **vatandaşlık** sıfatına sahip ilk üç sınıf askerlik yapmakta, önemli devlet görevlerinde bulunmakta ve dört yüzler meclisine girebilmekteydi. Thetes denilen az geliri olan vatandaşlar askerlik yapmadan sadece seçimlerde oy kullanabiliyorlar ve halk meclisinde görev alabiliyorlardı. Vatandaşlar bulundukları sınıfın derecesine göre devlet görevlerine gelebiliyorlardı. Örneğin, arkhon olabilmek için birinci sınıftan olmak gerekiyordu(Ağaoğulları, 2013: 31-32). Bunların yanında, **vatandaşlık*** kavramının toplumsal ve siyasal olaylara bağlı olarak değişkenliği söz konusudur. **Vatandaşlık**, bireylere bir hak olarak değil, mülk karşılığı ya da zaman zaman yapılacak bir iş yükü karşılığı verilmektedir(Canfora, 2010: 25-26 ve Childe, 1998: 175).

Dolayısıyla, Yunan'da **halk** kavramı, toplumsal kuşatıcılık anlamında sorunlu ve **toplumsal eşitsizliği** vurgulayan bir anlam içeriğine sahiptir. **Halk** kavramının; varolan *sınırlılığı* ve *toplumsal eşitsizliği* yanında, **vatandaşlık** çerçevesi de dönemden döneme değişkendir ve sınırlılıklar taşır.

Yunan'da **demokrasi**, *mülk sahibi soylular* arasında yapılan seçimler ya da müzakerelerin belirleyici olduğu ve vatandaşlık sınırlarının dönemsel olarak

* Günümüz modern demokrasisinin ve klasik demokrasinin ortak kavramı olarak **vatandaş(yurttaş)** kavramı; bir kavram kargaşası yaratarak algımızı sınırlamaktadır. Modern demokrasilerde **vatandaş** kavramı, **halk** ya da **toplum** kavramıyla tamamen birbirini (yaşı 18'in altında olanları da kapsar, çünkü potansiyel seçmendir) kapsamaktadır. Oysaki Atina'da **vatandaş** kavramı, toplumun tamamına işaret etmez. Atina'da en geniş kategoriyi **toplum** olarak tanımlarsak, bunun içinde **halkın** çerçevesi daha dardır. **Halkın** dışında kabul edilen, insan kabul edilmeyen canlı araç olarak **köleler** vardır. **Köleler** ayrı bir kategori, **halk** ayrı bir kategoridir. Halkın içinde de farklı kategoriler vardır. **Halk, yurttaşlar** topluluğu değildir. Halk kategorisine girenler; *kadınlar, yabancılar ve vatandaş-yurttaş sınıflarıdır*. Yurttaş kategorisi de kendi içinde gelir durumuna göre ayrılmıştır. Yunan'da en geniş evreni toplumda yaşayanlar olarak ifade edersek, bu evren içinde vatandaşların sadece bu kategorilerden biri olduğu görülür. Yunan toplumunun içindeki kategorilerden sadece biri olarak **vatandaş kavramı** açıklandığında, yeniden ifade edildiğinde *modern demokrasideki vatandaş* kavramıyla olan bağından öte, farklılığına ikna oluruz. Dolayısıyla, klasik demokrasi ve modern demokrasinin dayandığı temel farklılıklardan biri olarak ifade edebiliriz.

değişken olduğu bir demokrasi modeli olarak görmek gerekecektir. Bu anlamda toplumun ya da halkın tamamına işaret eden bir demokrasi değil, vatandaş kavramının dar çerçevesinde kalan bir demokrasi söz konusudur.

Childe, Yunan toplumunda meclisin ortaya çıkışını; şöyle ifade eder, “Tipik Yunan devleti ile birçok Etrüks ve Fenike devletleri de karanlık çağın sona ermesinden önce cumhuriyet yönetimine geçmekteydiler; izlenecek genel politika, bir yaşlılar“kurul”u (senato) ve önde gelen ailelerin ya da klanların oluşturduğu bir meclis tarafından saptanırken, yönetim erki bir yıl için seçilmiş olan magistraların (yüksek yöneticilerin) elindeydi.”(Childe, 1998: 174).

Kent-devletinin nasıl yönetileceği konusu **-demokrasi** ya da **oligarşi***-değişken bir yapıdadır. Hatta demokrasi dönemlerinde bile yurttaşlığın sınırları sürekli değişkendir(Canfora, 2010: 25-38). Yurttaşlığın sınırlarının genişlediği dönemlerde demokrasiye yaklaştığını, yurttaşlık sınırlarının daraldığı belli kesimlerden ibaret olduğu dönemlerde oligarşik karakter taşıdığını ifade edebiliriz.

Genel olarak Yunan’da görülen *klasik demokrasi* deneyiminin tarihsel süreçte tekil olduğuna dair değerlendirmelere rağmen, tekil olmadığını ifade eden çalışmalar da mevcuttur. En belirgin örnek Roma İmparatorluğu’dur. Dahl, Roma İmparatorluğu’nun cumhuriyet dönemini demokrasiden çok da farklı görmemektedir.**

Bunların dışında,

“Eski Yunanlıları gözönüne alarak belirttiğimiz gibi Avrupa’daki siyasi yapıların başka yerlerde de karşılığı vardı. Şehir-devletleri (belki de) demokrasiye en yakın olanlarsa da, bazıları cumhuriyeti ve aslında ticaret oligarşileriydi. Hint ve Pasifik Okyanuslarının sahilleri boyunca sıralanmış çok çeşitli şehir-devletleri olduğunu

* **Oligarşi**, sınırlı sayıda kişinin yönetimde belirleyici olduğu -çoğunlukla zenginlerin- yönetim şeklidir.

** Dahl, res public (cumhuriyet) kelimesinin Latince halk yönetimi anlamına geldiğini, demokrasi kelimesinin de Yunanca halk yönetimi anlamına geldiğini açıklayarak, aradaki farklılığın farklı dillerden kaynaklandığını belirtir. Yönetim olarak meclisli, sınırlı bir vatandaş topluluğu yaratmış benzer yönetimler olarak nitelenmektedir. Ayrıca “cumhuriyet” ve “demokrasi” arasındaki farklılıklara dair daha fazla ayrıntı için , “**Kavram Olarak Demokrasi**” başlığına bakılabilir.

belirtmekle yetinelim. Asya ve Afrika’da da cumhuriyet bilinmeyen bir şey değildi.”(Blaut, 2012:192).

Buna ek olarak, demokrasinin tarihsel süreçte ilk kez Yunan’da oluşmadığı fikrine kanıt olarak, farklı bir iddia da kaynaklarda mevcuttur. Canfora, çalışmasında *Heredot Tarihini* kaynak göstermektedir. Canfora, Pers Krallığında siyasi demokrasinin Cleisthenes’ten önce icat edildiğini Heredot’un iddia ettiğini vurgulamaktadır(Canfora, 2010: 12). Yunan kent devletinde karşılaşılan demokrasinin tarihsel süreçte, daha başka hangi toplumlarda ve nerelerde-veriler sınırlıdır- görüldüğünden öte, daha da önemli olan özellikler ve karakter olarak halk yönetimi kavramının bir karşılığı olarak; halkın tamamının yönetime katılıp, katılmadığıdır. Tarihsel süreçte görülen demokrasi ve benzeri yönetimlerde, çoğunlukla mülkiyet kriteri ekseninde **yurttaş** tanımlama çabası dikkat çekmektedir.

Helenistik döneme geldiğimizde ise; Tuna yeni koşullarda ortaya çıkan kentlerin “siyasi” niteliğini, özellikle vurgulamaktadır. İskender’in fethiyle birlikte, Mısır, Anadolu, Mezopotamya bölgeleri tek bir siyasal birlik haline gelmiştir. Önemli tarım üretim merkezlerinden oluşan bu bölgelerin denetlenmesi ihtiyacının belirttiği görülmektedir. Anadolu, Lübnan ve Fırat yakınlarında kurulan yeni şehir gelişmelerine bakıldığında, siyasi denetim ilişkisinin açığa çıktığı vurgulanmaktadır. Helenistik dönemin bir diğer yeni şehir özelliği de, eski yaşayan kentlerin yanına kurulan yeni kentlerdir(Tuna, 2011: 251-256). Dolayısıyla bu dönem itibarıyla kentlerin oluşturulma amacı *siyasidir*. Önemli üretim sahalarına sahip olmak ve bu üretimin nasıl yönlendirileceğine ve denetleneceğine dair stratejilerin oluşturulması anlamında yeni kentler kurulmuştur.

İlk uygarlıklardan beri önemli tarım merkezleri Mezopotamya, Nil çevresi ve İndus vadileri olduğu üzerinde durmuştuk. Sulama yöntemleri ve tarımın devamına yönelik oluşturulan toplumsal ve siyasal yapılanmalar ekseninde kent devletlerinin ortaya çıktığından bahsetmiştik. Ege havzasındaki toplumlarda ise, tarım faaliyetinden çok, bulunduğu coğrafyanın getirdiği imkanlarla ticaret yaparak kent yaşamının geliştiğinin altını çizmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Yakın Doğu

coğrafyasının önemli tarım üretim merkezlerine sahip olduğu gözönüne alındığında, Helenistik dönemin yeni kentlerinin üretimin denetlenmesi amaçlı kuruluşu da anlaşılır olmaktadır. Bu dönem boyunca Yakın ve Ortadoğu’da üretilen ürünlerin Ege ve Avrupa’ya ulaştırılarak, iletişimin ve bağlantının sürdüğü görülmektedir.

Ayrıca, Bumin; Helenistik dönemde kurulan kentlere mimari açıdan yaklaşarak, kentlerin yapısal olarak geliştiğini ve bunun mekan kullanımına yansıdığını ifade etmektedir. Daha önce kentlerde olmayan geniş caddeler ve kemerlerle kentler yeni bir görünüm kazanmaktadır. Bumin bu kentlerin; hamamlar, arenalar ve görkemli anıtlarla donatıldığını belirtmektedir(Bumin, 1990: 41-45). Kent görünümünde ortaya çıkan değişim toplumlararası ilişkiler anlamında bağlantının, iletişimin ve başta tarım olmak üzere üretim faaliyetlerinin bu ilişkide önemli yer tutmasıdır. Yani, temel ihtiyaç maddelerini oluşturan tarım ürünlerinin Yakın Doğu’dan karşılanması sayesinde toplumsal gelişim farklı ihtiyaçlara yön verir hale gelmiştir. Bu da toplumsal yaşantının ilkçağda merkezini oluşturan *kent yaşamında* kendisini göstermiştir.

Kent devleti tarzında siyasal yapılanmadan, geniş bir coğrafi yapıya hakim bir yönetim yapılanması tarihsel süreçte Roma İmparatorluğu ile karşımıza çıkmaktadır. Roma’da yönetim biçimleri olarak; **cumhuriyet** (*res publica*) ve imparatorluk dönemleriyle karşılaşılmaktadır. Roma’nın cumhuriyet (*res publica*) dönemi; toplum yapısı ve yönetim kurumlarına göz atarsak, öncelikle kabileler konfederasyonu olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu kabilelerden, sadece üç kabile *populus romanus* denilen Roma halkı olarak *yurttaşlık haklarına* sahiptir. Siyasal haklara sahip erkeklerin belli kabilelerden olması beklenmektedir. Dolayısıyla kabile bağı bulunmayan diğer toplum kesimlerinden *plebler* ve *clientler* yurttaş statüsünde sayılmamaktadırlar. Roma’da *soydan kaynaklı* yurttaşlığın anayasal reformlarla *mülkiyet ve ikamet eksenli bir yurttaşlık* biçimine evrildiği görülmektedir. Bu nedenle de, **halk**, servetleri ölçüsünde beş sınıfa ayrılacaktır. Bu sınıflardan dışlanan, mal varlığı olmayan bir kesim de toplumda söz konusudur. Roma’da cumhuriyet yönetimi dönemlerinde **yurttaşlık** kategorisi içindekiler, bu beş sınıftan oluşmaktaydılar. *Comitia curiata* meclisini yurttaşlar oluşturmaktaydılar. Roma’da

seçimle iş başına gelen fakat ömür boyu görevde kalan *kral*; *başyargıçlık*, *başkomutanlık*, *başrahiplik* görevlerini de üstlenmekteydi. Bir diğer meclis olarak senato, kralın danışma meclisi niteliğinde bir konuma sahipti. Ancak senatonun ağırlığı ve etkisinin zamanla güçlendiği ifade edilmektedir. Roma’da cumhuriyetin bir diğer kurumu da, diktatörlük kurumu olarak ifade edilmektedir. Altı aylık bir süre ve belli bir nedenle olağanüstü dönemlerde senato tarafından verilen bir yetki olarak diktatörlük görülmekteydi(Ağaoğulları ve Köker, 2011a: 16-21).

Roma İmparatorluğu’na *yönetimve kent* anlamında bakıldığında ise, Roma bir *civitaslar** (kentler) federasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu’nun, **Pax Romana**, Roma Barışı denilen bir sistem yarattığı görülmektedir. Bu sistemde fetihlerle küçük kentler vergi açısından Roma’ya bağlanmıştır. Roma döneminde de, Yunan dönemindeki gibi insanların kendilerini *kent kimliğiyle* ifade ettiği vurgulanmaktadır. Ephesoslular, Miletoslular biçiminde(Kılıçbay, 1993: 72). Tuna, Roma İmparatorluğu, Helenistik dönemde ifade edilen ilişkinin devamlılığını sağladığını vurgulamaktadır. “Helen örgütlenmesinin bir araya getirdiği Yunan, Mısır ve Mezopotamya uygarlık, şehir merkezleri ve ilişkide bulunduğu yan şehir bölgeleri sistemine Roma İmparatorluk örgütlenmesi Avrupa’yı da katmış oluyordu.”(Tuna, 2011: 256). Bu nedenle de, Roma döneminde yeni kentlerin oluştuğu görülecektir(Benevolo, 2006: 10). Siyasal yapının kentle bütünleşik olduğunun bir diğer göstergesi de, “İmparatorluk devletinin çöküşü, adını taşıdığı kentin, Roma’nın yıkılmasıyla özetlenir; örgütlü toplumun parçalanması da fiziksel ifadesini kent görünümünün yıkıma uğramasında bulur.”(Benevolo, 2006:7). **Roma** kentinin çöküşü aslında imparatorluğun çöküşüdür. Tarihsel, toplumsal süreçte gözlemlediğimiz örnekler bize **kent** ve **siyaset ilişkisinin** yakınlığını bir kez daha kanıtlamaktadır.

Ortaçağ Roma’sında Avrupa’daki kentlerin, özellikle M.S. 3. yy’dan itibaren çeşitli kavimlerin istilalarıyla zayıfladığı görülecektir. Giderek imparatorluktaki kentlerin çevrelerinin surlarla çevrilerek, savunmaya yönelik davranıldığı ifade

**Civitas*, kentle birlikte, kenti çevreleyen kırsal alanı ifade etmektedir.

edilmektedir(Benevolo, 2006: 11-15). Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesi sonrası 5. yy'dan sonra Avrupa'daki kentlerin nasıl etkilendiğinin üzerinde durursak; Trier ve Milano gibi büyük kentlerin sadece sınırlı bir nüfusu kent surlarına dahil edebildiği görülür. Bunun yanısıra, "Sivil yaşamın diğer öğeleriyle karşılaştırıldığında, fiziksel ortamın uzun ömürlüğü, daha önceki uygarlıkların kabuğuna yerleşmiş ve bu uygarlıklarla ne teknik ne de entelektüel açılardan yarışabilen bir toplumun anakronizmi yaratıyordu."(Benevolo, 2006: 21) ifadesiyle Benevolo'nun eskiden varolan kent görünümünün içine sıkışmış bir toplum olarak Ortaçağ kentini tanımladığı görülür.

İslam uygarlığının; 7.yy'dan itibaren Yakın Doğu ve Afrika'da genişleme göstermesinin ve Avrupa'ya dayanmış olmasının etkileri dolayısıyla Avrupa toplumlarının, siyasal (kentsel) ve toplumsal anlamda içe kapanmasına neden olduğunu Pirenne belirtmektedir(Pirenne, 1994: 25). 8. yy'da İslamiyet'in Akdeniz'de ilerlemesiyle Batı Avrupa'da ticaretin olanaksızlaştığı ve kentlerin gerilediği vurgulanmaktadır. Bu kentlerin, kentlilik anlamında kısıtlı bir yaşam sürdürmeye başladıkları anlaşılmaktadır(Pirenne, 1994: 51-52). Ortaçağ'da Avrupa coğrafyasında Roma dönemine göre kentsel ilişkilerin çok sınırlı bir hal alması dikkat çekmektedir. Bunun yanında, Avrupa'da kentlerin **savunma** güdüsü dolayısıyla eski kale duvarlarının önem kazandığı görülür. Pirenne, bu kısıtlı *kale-kentlerin* ticaret ilişkisinden yoksunluğunu vurgulamaktadır. Bunun yanısıra, bu kale-kentler özellikle **savunma** amaçlı yapılardır. Sur içindeki toplumsal unsurlar bir *kentin toplumsal-siyasal yapısını* bünyesinde barındırmaz. Batı Avrupa'da siyasal yapı piskoposluk kentleri olarak ya da kentin burçların dışındaki yerlerde feodal ilişkiler içindeydi. Hukuksal olarak da toprak sahibi (senyör) ve serfler arasında karşılıklı yükümlülüklerde söz konusuydu. Senyör, kendi toprağı altındakileri yargılama hakkına da sahipti. Serflerin dışında toplumun en alt katmanında kölelerin de olduğu ifade edilmektedir. Serfler de özgür değil, toprağı bağlıdır(Roberts, 2010: 192).

Avrupa genelinde kent nüfusunun azalması, kırsal alana çekilme, ihtiyaç maddeleri ticaretinin azalması, üretimin temel ihtiyaç maddeleriyle sınırlı olması ve

bu sorunların yanısıra, salgın hastalıkların 6. yy'dan itibaren ortaya çıkması önemli nüfus kayıplarına neden olmaktadır. Veba salgınları nedeniyle 11.yy'a kadar nüfusun kendini toparlayamadığı ifade edilmektedir(Roberts, 2010: 191). Ekonominin sınırlılığı ve tarımdaki verim düşüklüğü nedeniyle kıtlıklar ve salgın hastalıklar Ortaçağ boyunca Avrupa'da etkili olmuştur. 14. yy'da kara ölüm denilen veba salgınının yanısıra tifüs, çiçek, grip yüzünden Avrupa'da pek çok kişinin öldüğü bilinmektedir(Roberts, 2010: 202).

Dolayısıyla, Avrupa'da Roma İmparatorluğu sonrası, toplumsal yaşamın alanı giderek daralmıştır. Toplumu besleyecek üretim faaliyetlerinin sınırlı olması, toplumlararası ticaret faaliyetlerinden uzak kalma durumu ve buna bağlı olarak da Avrupa'nın beslenme, sağlık gibi temel gereksinimleri tehlikeye sokmuş ve toplumsal yapının bileşenlerinden biri olarak nüfus tehlikeye girmiş sonuç olarak sınırlı tarım üretimine bağımlı yaşam biçimi **kentliliği** yok etmiş ve toplumsal hayat kırsal alana çekilme göstermiştir. Bu nedenle Avrupa coğrafyası ortaçağda toplumsal yaşamın tüm alanlarında çeşitli açmazlar ve sıkıntılarla karşı karşıyadır. Ortaçağ'da Avrupa'nın bu açmazları siyasete de yansiyacaktır. Özellikle Batı Avrupa'da *yönetim birimleri* birbirinden bağımsız *küçük birimler* halinde belirmektedir. *Malikane sistemiyle* senyörler siyasal manada önem kazanmışlardır. Bunun dışında toplumsal düzenini birarada tutmaya yardımcı kilise etkisine de bu bağlamda bakılmalıdır. Bu anlamda *kilisenin*, küçük siyasal birimleri birarada tutan ve manevi-düşünsel bir temele oturtan bir kurum olarak ortaçağda Avrupa siyasal yönetimlerinde etkili olduğu bilinmektedir.

Ortaçağ'da daha sonraki süreçte 9.yy ile 11.yy'larda Güney Avrupa'da toplumsal ve siyasal yeni gelişmeler olmaya başlamaktadır. Pirenne, bu gelişmelerin ortaya çıkmasında, *ticaret* ile *kentlişkinin* birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunun altını çizmektedir. Güney Avrupa'da ticaretin geliştiği yerlerde kentin toplumsal gelişiminin arttığına dikkat çekmektedir. Tacirlerin artması ve kentin zenginleşmesi, bunun da toplumdaki hiyerarşiye, ekonomiye ve kent yapısıyla birlikte siyasal alana etkileriyle sonuçlanan olayları ardısıra yarattığını ortaya koymaktadır. Pirenne'e göre *ticaret* ve *kent* bu nedenle birbiriyle yakından ilişkilidir. Venedik, Cenova, Piza gibi

şehirler bu dönemlerde Ortadoğu toplumlarıyla ticareti geliştirmişlerdir. Ticaret ilişkisi, kent yaşamının ortaçağda 9.yy'dan başlayarak Güney Avrupa'da ortaya çıkmasına olanak vermişti(Pirenne, 1994). Bu ilişkiler çerçevesinde, Güney Avrupa'daki kentlerin oluşumunu Tuna şöyle açıklamaktadır; bu "...yörelerin salt kendi imkânlarına bağlı olmayıp bunlar dışında girilen ilişki ve örgütlenmelerin ürünü...." olarak bakılması gerektiğidir(Tuna, 2011:267). Ortaçağın sonunda Güney Avrupa'da toplumlar arası gelişkin bir ticaret ilişkisinin varlığı sadece ekonomiyi ve siyaseti geliştirmekle kalmayacak, toplumsal yaşamın birçok alanına da yansıdığı görülecektir.

Ayrıca Pirenne, savunma amaçlı olarak yapılan kale ve burçların, tacirlerin mallarını aktarmada yararlandıkları ya da bir saldırı anında korunmayı sağlayan bölgeler olduğunu belirtir. Daha çok Orta ve Batı Avrupa'da savunma amaçlı kale-kentler görülmektedir. Etrafı duvarlarla çevrili küçük kale-kent yapısı fiziksel olarak yetmediğinde, ticaretle zenginleşen tacirlerin eski kent/burg(vetus burgus) duvarının hemen dışında kendi yaşamlarını kurdukları ve zamanla eski kentle bütünleştiklerini vurgulamaktadır. Bu sayede kentte artık soylular ve piskoposlar dışında zenginlik sahibi bir kesim daha var olmaya başlayacaktır. Bundan önceki dönemde, sistem dışı kalan toplumsal kesimler(Pirenne, 1994: 90-91 ve 98-99), yeni dönemde ticaret imkânlarıyla zenginleşmiş ve kendilerine kentli anlamına gelen **burgenses (burjuva)*** demişlerdir. Ortaçağ'da feodal sistemin dışında kalan kesimler, ticaretin yoğunlaşması ile birlikte hem ekonomik olarak zenginleşmeye ve farklı bir sınıfı meydana getirmeye başlıyorlardı. Hem de ticaretin getirdiği canlılıkla Avrupa'daki kentlerin içinde bulunduğu sınırlılıkların aşılmasını sağlıyorlardı. Tacirlerin kent hayatına canlılık getirdiği ve yeni yapıların birçoğunun onların etkililiği ya da katkılarıyla olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla eski kent duvarları yıkılacaktır ve kentin mimari ve toplumsal yapısının da değiştiği görülecektir(Pirenne, 1994).

* Pirenne, eski kenttekilerin kendilerine kentli demeyeceğini, kentte gelerek sonradan zenginleşen tacirlerin bu adı kendilerine verdiğini belirtir.

Yakın Doğu ve Orta Doğu ile yapılan ticaret ortaçağın sonuna doğru İtalyan şehir devletlerinin siyasal ve toplumsal olarak hareketlenmesini sağlamıştı. Daralan yaşam biçimleri, ihtiyaç maddelerinin ticaretiyle ortaçağın sonuna doğru İtalyan şehirleri gelişmekteydi. Venedik, Piza, Cenova gibi ticaret ilişkisinin geliştiği ve **tacir sınıfının** ortaya çıktığı yerlerde *kent* yaşamını, *toplumsal* ve **siyasal** yeni *örgütlenmeler* takip etmişti. Bu bölgelerde feodal sisteme ihtiyaç duyulmaksızın, zenginlerden oluşan **meclislerle** yönetilen *şehir devletleri* ortaya çıkmıştı(Benevolo, 2006: 44-45). Kentsel ve toplumsal gelişim sonucu **siyasal gelişmeler** birbirini takip etmiştir. İtalyan kent-devletlerinde görülen **cumhuriyetlere*** bu bağlamda bakılmalıdır. Güney Avrupa toplumsal ve siyasal gelişimini Orta Doğuyla kurduğu ilişkiyle aşmaktaydı. Tarihsel süreçte, Batı ve Orta Avrupa'nın toplumsal ve siyasal gelişiminde de ticaret ilişkisinin belirleyiciliği dikkat çekmektedir.

Ortaçağ'da Doğu-Batı doğrultusunda gerçekleşen ticarete yeni bölgelerin öne geçtiği konusunda, Tuna; Anadolu ve Ege kıyılarındaki Bizans kentlerinin zayıflamasıyla, İtalyan kent-devletlerinin ortaya çıkışını ilişkilendirmektedir(Tuna, 2011: 268-270). Bu bağlamda, Bizans ticaretteki önemini kaybederek, bu özelliğini İtalyan kent-devletlerine kaptırmıştır. Bu durumun kanıtları da İtalyan kentlerin gelişimidir.İtalyan şehirlerinde bankacılık gelişmişti.

Aynı dönemlerde, Çin İmparatorluğu'ndaki kentleri ve İstanbul'u Avrupa'daki kentlerle karşılaştıran Benevolo; Chan'i(Çin) fiziki boyutları ve gösterdiği gelişim açısından 19.yy'a kadar ki önemli kentlerden biri olarak ifade etmektedir. İstanbul'u ve bunun yanında, sulama yöntemlerinin kullanıldığı Bağdat'ı, Cordoba'yı ve Palermo'yu nüfusu yüzbinleri bulan önemli kentler olarak nitelerken, aynı dönemlerde Avrupa coğrafyasında kavimlerin istilalarıyla küçülen, içine çekilen kentler olduğunu, hatta Batı Hristiyanlığının bunlarla karşılaştırılamayacak ölçüde yoksul olduğunu dile getirmektedir(Benevolo, 2006: 20).

* İtalya'da kent-devletlerindeki cumhuriyet yönetimlerinde yönetim işinin paylaşımı mülk sahipliği ekseninde olmaktadır.

Bu dönemlerde Asya'da İslam toplumunun gelişimine bakıldığında, Doğu-Batı ticaretinden uzaklaşan Bizans kentlerinin yerini Arap kentleri almaktadır. Uzak Doğu'dan gelen ticaretin denetiminin Araplara geçişiyle, Doğu'da yeni kentler önem kazanacaktır. Şam, Yemen, Hicaz, Kahire... gibi. Ayrıca Bağdat kentinin nüfusunun bir milyonu geçtiği, buna ek olarak, Kahire, Şam, Kurtuba gibi kalabalık başka kentlerin ortaya çıktığı aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra, Doğu-Batı doğrultulu deniz aşırı ticaretin denetiminin Arapların eline geçmesi sonrası, Kuzey Afrika ve İspanya bölgelerindeki kentlerin de canlandığı anlaşılmaktadır. Bütün bu kentler ticaret merkezi özellikleriyle öne çıkmaktadırlar(Tuna, 2011: 271-276).

Osmanlı kentlerine bakıldığında ise, Doğu-Batı ticaretinin yapıldığı bölgelere doğru kentlerin oluştuğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, dünya genelinde ticaretin yoğunlaştığı kentler de imparatorluğa katılmaktadır(Tuna, 2011: 271-288). Osmanlı da dahil olmak üzere bütün İslam şehirlerinde Ortaçağ'da cami ve diğer toplumsal yapılar kentin merkezi unsurudur. Kapalı çarşılar, iş hanları, pazarlar, çeşmeler, medreseler, vakıfların imaretleri ticaretin ve toplumsal-ekonomik hayatın devamlılığını sağlayan yapılar olarak kentlerde dikkat çekmektedir(Tuna, 2011: 271-288).

Portekizlilerin, İngiliz ve Hollandalıların yenideniz yollarıyla Uzak Doğu'ya ve Amerika'ya ulaşmalarıyla gelişen sömürgecilik faaliyetleri ve kurulan sömürge imparatorlukları sayesinde yeni coğrafyalardaki değerli madenlerin, ticaret ilişkisi ya da sömürü yoluyla Avrupa'ya geçmesi sağlanmış oldu. Kuzey Avrupa'nın uluslararası ticaret ve sömürgecilik faaliyetleriyle gelişen ekonomik, sosyal yapının yarattığı kentlerde, uluslararası ticarete yönelik sanayi faaliyetleri önem kazanacaktır. Örneğin, İngiltere'de yün ticaretinin önem kazanmasıyla, kırdaki ortak araziler toprak sahibi zenginler tarafından çevrilecek* ve bu nedenle aç kalan topraksız köylüler kente göç ederek, uluslararası ticaretin farklı üretim aşamalarında bu kez *ücretli işçi* olarak karşımıza çıkacaklardır(Moore, 2011 ve Roberts, 2010). Bu

* Bu sayede örneğin İngiltere'de toprak sahipleri sanayinin ortaya çıkışıyla zayıflamamış daha da güçlenmişlerdir. Bunun yanında uluslararası ticaretin oluşmasını sağlayan ve farklı ayaklarında rol alan toplumsal kesimler olarak, *yeomanlar* ve *gentryler* de İngiltere'de etkili olmaya başlayacaklardır(Moore, 2011).

kez **kentler**, uluslararası ticarete yönelik oluşturulan fabrikalarda çalışan geniş **işçi sınıflarının** yaşadığı mekanlara dönüşecektir. Batı Avrupa’da İngiltere ve Fransa’da sanayileşmenin yoğun olduğu kentlerde geniş bir **işçi sınıfı** kitlesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransa’da hem kent yoksulları hem de işçi sınıfları 18. yy boyunca Fransa’da sokak olaylarının ve sürekli devrimlerin -1789 Fransız Devrimi, 1830 ve 1848 devrimleri -yaşanmasına neden olduğu görülecektir.

Buraya kadar tarihsel süreçte ortaya çıkan **siyasal-toplumsal yapıları** siyasetin olduğu **kentler** açısındanele almaya çalıştık. Sonuç olarak; farklı toplumların karşılaştıkları tarihsel ve siyasal süreçlerden hareketle, **kent yapısı** ve **siyasetin** yakın ilişkisine tanık olmaktadır. **Kentler**, ortaya çıkardıkları toplumsal kurumlar dolayısıyla, birarada yaşayan insanların sorunlarını, **yasalar ve çeşitli yönetim** kurumları aracılığıyla aştıkları görülmektedir. Tarihsel sürece dair incelememizden ortaya çıkan sonuç olarak, farklı toplumsal ve siyasal sistemlerin ortaya çıkmasında; toplumların sahip oldukları farklı ekonomik sistemler, manevi değerlerle ilişkili olmasının yanısıra, farklı toplumlarla savaş-ticaret gibi ilişkilerin gelişmesinin belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarihsel süreçte; **siyasal yönetimlere** birarada yaşayan insanların sorunlarını çözme mekanizması olarak bakmaktayız. Bunun yanında, siyasal sistemlerin; **toplum farklılıkları** ve **hukuk** ekseninde ele alınması gerekecektir. Bu anlamda **hukuku** hem siyasal sistemlerin ortaya çıkmasında **meşrulaştırıcı bir zemin** hem de siyasal sistemlerin karşılaştığı toplumsal **sorunların aşılmasında üretilen kurallar bütünü** olarak açıklayabiliriz.

3- Toplum Farklılıkları, Din, Hukuk ve Siyasal Yönetimler

Tarihsel süreçte toplumlara bakıldığında; toplumsal, tarihsel ve coğrafi olarak farklı serüvenler izlemelerine ve buna bağlı olarak da, farklı yönetim tarzları inşa etmelerine rağmen toplumlar için belli bir tarihe kadar **yönetim** ve **din** ilişkisi ve yakınlığı üzerinde durmak gerekecektir.

İlk Doğu kentlerinde “.....şehirler idari-askeri-siyasi faaliyetlerin de örgütlendiği yerleşim merkezleri olarak tanınmaktadırlar. Şehirler ilk ortaya

çıktıklarında toplumun dini merkezi olarak da tanınmıştır.”(Tuna, 2011:214). Bu anlamda yönetim alanları olarak ilk kent-devletlerinde görülen genel bir özellik olarak **yönetim** ve **din** ilişkisinin yakınlığı dikkati çekmektedir. Yönetimin kaynağı, toplumsal sorunların çözülmesinde önemli rolleri olan **rahipler** ve **tapınaklar** aracılığıyla; *din kurumu* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygarlıklardaki, siyasal yönetim ve din arasındaki ilişkiselliğe, yakınlığa Baykan Sezer şöyle bir boyut getirmektedir. İlk kentlerin ortaya çıktığı bölgelerin, - bu bölgeleri yinelersek; Mezopotamya, Nil, İndüs vadisi ve Anadolu coğrafyası-birer uygarlık merkezi olarak din yaşantısının *hızlı bir gelişme* sergilediğimekanlarolduğu belirtilmelidir.Oysa, bu coğrafyalarda bulunan ancak henüz kentsel bir yapı sergileyemeyen topluluklar da mevcuttur. Sezer, Asya’nın çeşitli *göçebe-kabile* topluluklarının dinsel olarak güçlü örgütlü, kuralları netleşmiş dinler ortaya çıkaramadıklarını dile getirmiştir. Bu durumu da, kabile toplulukları arasında totemizm gibi inançların varlığıyla açıklamaktadır(Sezer, 2011b: 38-39). İlk uygarlıklarda, kent-yönetim ilişkisinin yakınlığının beraberinde *din* kurumunun gelişimini de yaratmıştır. Bununla birlikte toplumsal gelişim hızıyla bağlantılı olarak da, toplumda dinsel yaşamın öneminin giderek arttığı ve dinsel yaşamın karmaşılaştığı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda din kurumu sayesinde ilkçağda siyaset kurumu da güçlenmekte ve erk kazanmaktadır.

Kent-devletlerinden başlayarak, tarihsel süreçte uzun süreler boyunca yönetimin kaynağının din ile ilişkilendirilmesi devam etmiştir. Mısır’da ve Mezopotamya’da Tanrı-kral anlayışı, Çin İmparatorluğu’unda Göklerin oğlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Ortaçağı’na gelindiğinde ise, krallar yönetim gücünü ilâhi bir kaynaktan, papadan alarak meşruluk kazanmaktadırlar. Osmanlı’ya bakıldığında ise, padişah hem dini temsilci, hem de iktidarın tek temsilcisi olarak somutlaşmaktadır. Hatta “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak görülmektedir(Kapani, 2010:74-76).

İfade edilen ilişkisellik, yakınlık; siyaset bilimi çalışmalarında yapılan bir tasnifin vurgulanmasını gerekli kılmaktadır. *Erkin kaynağına göre*, tarihte karşılaşılan yönetimler ikiye ayrılarak ifade edilmektedir. İlki, göçebe toplumlarda,

kent-devletlerinde, Ortaçağ'da Avrupa'da ve İslam coğrafyalarında görülen erkin kaynağı **dindir**. Bir diğer erk kaynağı olarak tarihsel süreçte karşımıza **halkın** çıktığı görülmektedir. Kapani, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde ve Fransız Anayasası'nda erkin kaynağının **halk** olarak ifade edilmesiyle yeni bir erk kaynağının ortaya çıktığını belirtir(Kapani, 2010: 77-82). Erkin kaynağının **halk** olarak görülmesinin tarihini daha önceki tarihlere götüren açıklamalar da mevcuttur. Şenel, Cermen kabilelerinde, Roma hukukunda ve feodal sözleşmelerde erkin **halktan** kaynaklandığı anlayışının olduğunu vurgulamaktadır. Ancak 9.yy'dan 13.yy'a kadar halktan kaynaklandığı görüşü siyasal erkin Tanrı'dan inişi kuramının egemenliği karşısında yok olduğu ifade edilmektedir. Şenel, bu süre zarfında Batı'da Hristiyanlık kaynaklı erkin Tanrı'dan iniş kuramının kaynağının Kitabı Mukaddes olduğunu belirtir(Şenel, 2011:251-252).

Tarihsel süreçte, farklı toplum yapılarının farklı hukuksal algı dünyaları yarattıklarının da ifade edilmesi gerekmektedir. Toplumların ortaya çıkardığı farklı siyasal yönetimler aynı zamanda **“hukuk”** konusuyla da yakından ilişkilidir. Bu nedenle hukuk konusu çerçevesinde farklı toplumlardaki **siyasal yönetimlere** kısa bir bakış yapmak yerinde olacaktır. Toplumda birarada yaşayan insanların davranışlarına dair, bir düzen belirleme çabası olarak **hukuk** tanımlayabiliriz. Düzeni belirleme çabası da toplumun yönetici kesiminden gelecektir. Bu anlamda, tarihsel süreçte **hukuk kurumunun**; ilk örgütlü toplumlardan itibaren karşımıza çıktığı görülmektedir.

Farklı toplumların **hukuk, toplum** ve **yönetim** ilişkilerini nasıl düzenlediklerine kısaca bakacak olursak, ilk uygarlıklarda hukuk örnekleri olarak Sümer siyasal düşüncesinin en önemli belgelerinden biri olarak nitelenen Urukagina Yasaları söz konusudur. Bunun yanında Hammurabi Yasaları karşımıza çıkmaktadır. Şenel, bu yasa derlemesinin geleneksel sözlü hukuku uygulayan yargıçların örnek uygulamalarının derlenmesinden oluştuğunu belirtir. Özellikle bireysel değil, toplumsal düşüncüyü yansıttıklarını vurgulamaktadır. Bunun yanında, Hammurabi Yasalarının kolektif sorumluluk ve ileri derecede bir toplumsal güvenlik anlayışının belirtisi şeklinde yorumlanabileceğini de ifade etmektedir(Şenel, 2011:75-79).

Yunan uygarlığına baktığımızda ise, Yunan kent devletlerinde aristokratik sözlü yasalar mevcuttu. *Thesmoi* denilen bu yasalara kutsal kurallar gözüyle bakılıyordu. M.Ö. 624’de Drakon ceza yasası hazırlattı ve M.Ö. 594’de Solon anayasa ve yasalar hazırlattı. Bu sayede insan yapısı yasa (pozitif yasa) anlayışının ilk kez karşımıza çıktığını Ağaoğulları(2013: 28-32) belirtmektedir. Solon *yurttaşlık* anlayışını biçimlendirmeye yönelik değişikliklere gitti. Solon kanunlarına göre, yurttaşlık soy ölçütüne göre değil, servet ölçütüne göre dört sınıf çerçevesinde değerlendirildi. Siyasal haklar, askerlik, vergi yükümlülükleri bu sınıflara göre yeniden düzenlendi.

Roma İmparatorluğu’nda cumhuriyet döneminde ise, M.Ö. 450’de On İki Levha Yasasının benimsendiği görülür(Ağaoğulları ve Köker, 2011a: 21). Daha sonralarda ise, Roma, bir imparatorluk yönetimine dönüşecektir. Roma İmparatorluğu’nda Augustus döneminden itibaren Latin Hukukuna bağlı siteler ve Roma Hukukuna bağlı siteler olarak iki farklı hukuk işlemektedir. Kadın ve erkekler hangi hukuka tabi ise o hukuktan biriyle evlenmeleri gerekmektedir. Bu süreçte, insanlar tabi oldukları hukukun veraset, adalet, mülkiyet yasalarına bağlı kalmaktadırlar(Kılıçbay,1993: 74). Roma’da adalet kavramı ise, “Ünlü Romalı hukukçu, Ulpian, adalet 'herkese payına düşeni vermek konusunda sürekli olarak ve sonsuz çaba harcanması' olarak nitelendirmiştir”(Güriz, 2001: 8-9). M.Ö. 533 yılında İstanbul’da “Institutiones” adıyla hukuk kurallarının derlendiği ifade edilmektedir. Buna göre, Institutiones’un doğal hukuk yaklaşımına sahip olduğu ve doğal hukuk(tabii hukuk) esasına göre, yalnızca insana değil bütün canlılara mahsus olduğu ifade edilmektedir(Akıllıoğlu, 2001: 49-50)

“Orta Çağ tabii hukukçusu *Thomas Aquinas* kanunların adalete uygunluğu ve aykırılığı konusunda bazı kriterler bulmaya çalışmıştır. Ona göre kanun ya amacı bakımından adaletsiz olabilir veya kanun vaz eden bakımından adaletsiz olabilir.....ya da kanun özü bakımından adalete aykırı olabilir”(Güriz, 2001: 8-9 nakil Friedman, W. Legal Theory, Fifth ed. 1967, s109,110).

Farklı uygarlıklara bakıldığında; mesela göçebe kültüründen gelen eski Türklerde, “...töre ve gelenek kutsal kabul edildiğinden, haklar da kutsaldır....Düzeni çiğnemenin cezası, Tanrı’nın toplumu ölüme mahkum etmesidir.....Toplumsal varoluşun devamlılığı adalet ilkesine gelip dayanır.” (Bıçak, 2009: 82-83). Hukuk kurallarına uymayanlar dinsel olarak toplumun tamamının geleceğini tehdit etmektedirler. Dolayısıyla, *adalet* kavramına bakış açısı, *dinsel*alanı ve *toplumsal*alanı bütünsel olarak karşımıza çıkarmaktadır.*Adaletin*, dinsel ve toplumsal ifadesi aynı zamanda **siyasal** bir kurum olan *hukuk* kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle “...toplumlaşma, devletleşme anlamına gelmiştir(Bıçak, 2009: 88). İslamiyet öncesi eski Türklerde, **hukuk-töre-adalet-haklar-din-toplum** kavramlarının, toplumsal ve siyasal düzenin içinde “*bütünsel*” olarak tanımlandığı görülmektedir. Göçebe kültüründen gelen başka bir toplum olan Moğol Kanunlarına baktığımızda, Cengiz Han Kanunlarında(Alinge,1967 ve Arslan,1984); evlilik yaşamı, miras gibi konular, ahlaki yasaklar, cezalar ya da yararlı bir iş sonrası ödüllendirmeler anlamında toplum yaşantısı çerçevesinde *adalet* oluşturma çabasının izleri görülmektedir. Dolayısıyla, ahlaki değerlerin baskın olduğu bir toplum yapısı dikkati çekmektedir. Cezalandırma sistemi de toplum yapısıyla bağlantılı bir şekilde aynı değer (at, eşek gibi) üzerinden yapılmaktadır. Askeri suçlar çok sert cezalandırılmaktadır. Ahlaki ve dinsel değer sistemi olarak hukuk kurumunun, toplumla ve siyasal sistemle bütünleştiği görülmektedir.

Eski İran devlet geleneğine bakıldığında ise, çok sert, kısasa kısas bir **adalet** anlayışının örnekleri ile karşılaşılmalıdır(Arslan, 1989). Eski İslam coğrafyasında, Arap bölgesindeki yönetimlerin benimsediği hukuk anlayışını Bıçak, şöyle ifade etmektedir. “...hukukun meşruluk temelleri, o toplumun evren tasavvurunu belirleyen değerlere dayanır. İslam devlet anlayışı ve hukuku da, teorik olarak *Kur’an* ve hadislerle dayandırılmıştır.”(Bıçak, 2009: 224). İslam coğrafyasında görülen *siyasetname* geleneğinden de anlaşıldığı üzere, toplumda *adaleti* tesis etme çabası ile birarada yaşayan insanların davranışlarına bir düzen getirme çabası olarak *hukuka* ve *siyasete* biçim verme çabası gözlenmektedir(Nizamülmülk, 2003 ve Keykavus, 2008). Benzer toplumsal, tarihi ve kültürel serüvenler yaşayan Anadolu

ve Ortadoğu coğrafyasındaki toplumlar ve siyasal yapılanmalarında ortak *ahlaki değerler* sistemi eksenli bir “*hukuksal çizgi*” görülmektedir. Bu ifade edilen tarihsel çizginin devamını Osmanlı İmparatorluğu’nda bulmak mümkündür. Osmanlı’da, *töre* ve *şer-i hukuk* birlikte yürütülmüştür. Osmanlı’da siyaset; genel olarak insanların birbiriyle yaşadığı anlaşmazlık ve huzursuzlukları giderici, “...yardımlaşmayı ve terakkiyi sağlayacak güç ve iş ...” olarak ifade edilmektedir(Bıçak, 2009:295). Osmanlı’da **hukuk**; adalet, düzenin sağlanması, haklar, insanların huzur içinde birarada yaşamalarını sağlama çabası olarak bir bütün olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu anlayışta, “eski Türk **hukuk-siyaset-töre-adalet** anlayışı” ile “İslam geleneğinin **hukuk-din-ahlak** anlayışının” kaynaşarak uyumlu hale gelmesinin payı vardır.

İfade edilen coğrafyalar ve tarihsel süreçte ortaya çıkan siyasal yapılanmalar açısından **hukuk**; büyük ölçüde *ahlak* ve *din* ile ilişkilendirilmiştir. **Hukuk**, sadece dinsel -öte dünya amaçlı- bir anlamla yüklü değildir. Toplumsal hayatta kişiler arası sorunlar gibi güncel, pratik sorunların aşılması olduğu kadar, genel olarak *siyasete dair sorunların aşılmasında* da birebir sorun çözücü bir içeriktedir. Bu noktada da, *adalet* kavramının **hukuk** mevzusundaki rolü açığa çıkmaktadır. Bu çerçevede benzer coğrafyalar açısından; *adalet, din, ahlak, toplumsallık ve siyaset, hukuk* kurumunun temel yapı taşlarını meydana getirmektedir. İslam coğrafyasındaki toplumlar da genel karakter bu yönde iken, Avrupa’daki toplumlar da “*doğal hukuk*” anlayışı ve insan yapısı hukuk olarak pozitif hukuk anlayışı hakimdir. Ortaçağ’daki dinsel, ahlak temelli yaşam biçiminin de etkili olduğu söylenen “doğal hukuk” nasıl tanımlanmıştır.

Bu noktada, *doğal hukuk (tabii hukuk)* kavramına dair ele alışlara bakmak gerekmektedir. Hobbes’un(1588-1679) ifadesiyle “ DOĞA YASASI, *lex naturalis*, akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı olan şeyleri yapmasını yasaklayan veya insanın hayatını en iyi şekilde koruyabileceğini düşündüğü bir ilke veya genel kuraldır.”(Hobbes, 2013:103-104). Hobbes, doğa yasalarını *adalet, affetmek hakkı, merhamet* gibi duygularla ele aldığı görülür(Hobbes, 2013:103-125). Ancak toplumsal yaşamda **devletin** ortaya

çıkmasıyla birlikte **doğal hukukun** yeterli olmayacağını vurgulamaktadır. İnsanların güvenlik ihtiyacıyla biraraya gelerek devletin oluştuğunu belirtir ve bu noktada karar vericinin tek ve sürekli olması gerektiğini vurgulamaktadır. Herkesin kendi haklarından feragat ederek “*sözleşmeyle*”, tek bir kişiye yetki vermesi gerektiğini ve bu sayede bütün egemenliğin, yasa yapma gücü, yargılama, cezalandırma, barış isteme...gibi yetkilerin tek bir egemende birleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır(Hobbes, 2013: 133-162). Bu noktada; egemen kanun koyucunun yasalarının “**pozitif hukuk**” adıyla ifade edildiği görülmektedir.

Benzer bir açıklama biçimi; Locke’da (1632-1704) da karşımıza çıkmaktadır. “ *Doğa Durumunun*, bu durumu yöneten, herkesi bağlayıcı bir Doğa Yasası vardır: Bu Yasanın ta kendisi olan Akıl, sadece kendisine danışılacak olan tüm İnsanoğluna, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin Yaşamına, Sağlığına, Özgürlüğüne ya da Sahiplenmelerine zarar vermemesi gerektiğini öğretir.”(Locke, 2012: 10-11). Hobbes’un getirdiği *toplum* ve *siyaset* açıklamasının benzeri Locke’da da devam eder. “... birbiriyle mücadele edenler arasında karar kılacak bir Otoritenin olmadığı bu Savaş Durumundan kaçınmak, *İnsanların kendilerini Topluma koymalarının* ve Doğa Durumunu terk etmelerinin önemli bir nedenidir.”(Locke, 2012: 20). Hobbes ve Locke, devletin ortaya çıkışını ya da siyasal toplum haline gelişi, *mülkiyet* kavramıyla açıklamaktadırlar. Bu anlamda, toplumu ve siyasal alanı açıklama ve inşa etme çabasında, *siyasal anlayışın temelinde mülkiyet* kavramı yer almaktadır. Hobbes, **adalet** ve **mülkiyet** kavramlarını birbirine yaklaştırmış hatta aynı anlamda kullanmış ve bu kavramları devletin ortaya çıkışıyla var etmiştir.

Tarihsel süreçte, Batı Avrupa’da; Hobbes, Locke ve Rousseau ile başlayan bu çizgi; toplumu öncelikle doğal hukukun işlediği bir *doğa durumunda* varsayan ve bu durumun olumsuzluklarından kurtulabilmek için karşılıklı olarak *sözleşme* yapan taraflar olarak tanımlayan bir eğilimdir. Bu sayede hem yeni bir **hukuk anlayışı**, hem de **yeni bir yönetim anlayışının** temellerinin atıldığı görülmektedir. Bu yeni anlayışta, insanların doğa durumundan, *siyasal topluma geçtikleri* tasavvuru hakimdir. Bu anlamda, hukuk anlayışı olarak yeni bir anlayışın ortaya çıkışı

gözlenmektedir. Egemenin belirleyiciliği temel alınarak, *egemenin koyduğu kurallar* olarak “**pozitif hukuk**” karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında; toplumların siyasal yapısında 19.yy’dan itibaren modern devlete doğru ve bu mekanizmayı bütünleyici *pozitif hukuk* ve “**modern demokrasi**”modeline doğru bir eğilimin bariz olarak yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu süreçte, İngiltere’de 17.yy’da yaşanan iç savaş ve ABD’de 18.yy’ın sonlarında ortaya çıkan bağımsızlık çabaları ve demokratik süreç, Fransa’da toplumsal hareketlerle sürekli devrim şeklinde gelişen 1789 devrimi, 1830 devrimi ve 1848’de yaşanan olaylar çerçevesinde, modern demokrasinin ortaya çıkmaya başladığı görülecektir*. *Pozitif hukuk* ile *modern devlet* modelinin Avrupa’da olduğu kadar birçok sömürge imparatorluklarında –Hindistan gibi- da oluşturulduğu görülecektir.

Farklı coğrafyalar açısından, **modern demokrasinin** yayılım sürecinin devam ettiği görülür. Anadolu coğrafyası açısından Osmanlı döneminde 1876’de **meşrutiyetin** ilanı ile birlikte “*parlamento ve padişah*” olarak ikili güç-iktidar paylaşımıyla işleyen “*anayasal*” bir siyasal sistemin başladığı bilinmektedir. Bu gelişme Türk toplumu ve yakın coğrafyasındaki topluluklar için “**modern demokrasi sürecinin**” ortaya çıkmasında bir başlangıç noktası olarak ifade edilmelidir. Daha sonra Cumhuriyetle birlikte parlamentoda sadece *temsilciler* kararıyla işleyen bir sisteme dönüşerek siyasal alanın biçimlendiği görülmektedir. Siyasal alanın ikili güç ilişkisi, mutlakiyet ayağının iktidardan uzaklaşmasıyla Türk toplumunda, modern demokrasinin gelişim sürecinde yeni bir yol ayrımına işaret eder. 1945’de ise, çok partili siyasal yaşamın ortaya çıkmasıyla birlikte modern demokrasinin gelişim sürecinin devam ettiği kabul edilmektedir. Türk toplumunda; “**modern demokrasi**” deneyimi anlamında 19.yy’dan bu yana 100-150 yıllık bir süreç olarak gelişim sürecinden bahsedilmelidir.

* II. Bölümde; “**Modern Liberal Demokrasiyi Ortaya Çıkaran Ortam**” başlığında Fransa’da devrim süreçleri, İngiltere’de ve ABD’de yaşanan toplumsal olaylar ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

Batı toplumlarının siyasal sürecine geri dönersek, tarihsel süreçte; yönetim meselesinin 16. yy'dan başlayarak Batı Avrupa'da din alanının belirleyiciliğinden uzaklaştığı görülmektedir. Ortaçağ sonrası yönetim alanında Tanrısal belirleyiciliğin kuramsal olarak azaltılması yoluyla, yönetim alanında sadece dünyevi bir içerikte olan “*toplumsal sözleşme kuramı*”, yani tarafların karşılıklı olarak bir karar alması işleyişinin ortaya çıktığı görülmektedir*. Bundan böyle, genel bir eğilim olarak erkin kaynağının **halk** olduğu benimsenmekte ve dünya genelinde etki alanı giderek genişlemektedir. Özellikle 20.yy'da modern demokrasi yönetimini benimsemiş olsun ya da olmasın dünya genelinde farklı siyasal yönetimlerin; iktidarlarının kaynağını **halka dayandırarak** açıkladıkları görülecektir. Bu konuda Almanya, İtalya ve SSCB örnekleri ifade edilebilir. Dolayısıyla, farklı toplumların ve siyasal yapıların kendilerini nasıl meşrulaştırdıkları ve neye bağlı olarak açıkladıkları; toplumların ve siyasal yapıların benimsediği *hukuksal perspektifle* yakından ilişkilidir.

20.yy ile birlikte Avrupa'da modern devlet** modeli devam etmesine rağmen **modern demokrasi** rejiminin, sosyalizmin Avrupa ve Doğu Avrupa'da güç kazanmasıyla *sosyalist* ve *faşist* yönetimlere dönüştüğü görülür. 20.yy başında modern demokrasi dünya genelinde gerilemeye maruz kalsa da, 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren geniş bir yayılım alanına sahip olmaya başladığı görülecektir.

Avrupa coğrafyasında *modern demokrasinin* II. Dünya Savaşı sonrası tekrar geliştiği görülür. Avrupa dışındaki coğrafyalara bakıldığında ise, 1960'larda sömürgelerin bağımsızlaşması olayı ile eski sömürge topraklarında modern demokrasi eğilimleri barizleşir. 1970'lerde, Portekiz ve Yunanistan gibi bölgelerin, 1980'lerde Latin Amerika'daki ülkelerin ve Filipin, Güney Kore, Tayvan gibi Doğu Asya ülkelerinin modern demokrasiye geçişleri dikkat çekmektedir(Fukuyama, 2011: 41-44). Avrupa'da 9 Temmuz 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışının bir çağın kapanışı olarak addedildiği görülmektedir(Kivisto, 2008: 62). Bunun yanı sıra, 1989'da SSCB'nin dağılması sonrası Doğu Avrupa ve Orta Asya'da ortaya çıkan

* “**Modern Demokrasinin Bazı Kavramları**” başlığında *toplumsal sözleşme* kuramına ait daha fazla ayrıntı için bakılabilir.

** Askeri ve siyasi gücün sınırları belli bir toprak bütünlüğünde merkezi olarak kullanımı.

yeni devletlerin siyasal sistem olarak **modern demokrasiyi** tercih etmeleri olayı karşımıza çıkmaktadır.

17. ve 18.yy'larda Avrupa'da ve 19.yy'dan itibaren de dünya genelinde toplumların; toplumsal ve siyasal gelişimlerinin **modern demokrasiye** doğru evrildiği bir tarihsel gelişim süreci karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel süreçte toplumlara bakıldığında, toplumların birbirinden farklı toplumsal ve siyasal yapılarına, farklı tarihsel serüvenler izlemelerine, bu nedenlere bağlı olarak gelişen farklı hukuksal algı yapılarına ve farklı siyasal sistemler ortaya koymalarına rağmen, dünya genelinde 19. ve 20.yy'da toplumların *siyasal yönetimlerinin* ve buna bağlı *hukuk anlayışlarının* belli yapılara doğru evrildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, tarihsel süreçte toplumlara baktığımızda, siyasal yönetim yapılarının "**modern demokrasiye**" doğru evrildiği görülmektedir. Aynı zamanda modern demokrasi ile ilişkili olarak "modern devlete" ve "pozitif hukuk" anlayışına doğru gelişen genel bir çizgi ortaya çıkmaktadır.

Öyleyse "**modern demokrasi**", farklı tarihsel süreçlerin ürünü olarak ortaya çıkan farklı *toplumlar açısından neden önem taşımaktadır*, diye bir soru sormak gerekmektedir. Modern demokrasinin, neden önem taşıdığını ortaya koyabilmek için; modern demokrasiye hem "*düşünsel perspektifi*" içinde hem de, "*tarihi ve toplumsal perspektifi*" içinde "**bütünsel**" olarak bakma gereği söz konusudur. Bu nedenle bir sonraki bölümde **modern demokrasi** konusu ele alınacak ve ifade ettiğimiz *bütünsel perspektifin* nasıl bir **yöntemle** oluşturulacağı açıklanacaktır.

B) BİR TOPLUM AÇIKLAMA BİÇİMİ OLARAK MODERN DEMOKRASİ

Tarihsel süreçte, insanların birarada yaşama ihtiyaçları doğrultusunda *kentlerin* ve dolayısıyla *uygarlıkların* ortaya çıkışıyla toplumsal gelişimin hızlandığı ve çeşitli kurumların; *yönetim, din, bilim ve hukukun* geliştiğini bir önceki bölümde ifade etmiştik. İnsan toplumlarının gelişim seyrinin özellikle kent yapısının ortaya

çıkışıyla birlikte karmaşıklaştığı ve **yönetim** ihtiyacının somutlaştığı üzerinde durduk. *Kent-devletlerinin* ortaya çıktığı günden günümüzün **modern demokrasilerine** kadar gelen tarihsel süreç içinde, farklı **siyasal yönetimlere**, belli başlıklar ekseninde genel çerçeveye bakmaya çalıştık. Bu süreç içinde, 19. ve 20.yy'dan itibaren, Batı Avrupa'da olduğu kadar dünyanın birçok farklı yerinde de; siyasal sistemlerin genel eğiliminin **modern demokrasiye** benzemek ya da *modern demokrasi haline gelmek* olduğu görülecektir. Öyleyse, modern demokrasiye atfedilen bu önem hangi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Bir siyasal sistem olarak “modern demokrasiyi” ele almadan önce ilk olarak; **“demokrasi”** kavramına bakmamız gerekmektedir. “Demokrasi” kavramı ile “modern demokrasi” kavramı arasındaki farklılıkların ifade edilmesi gerekecektir. Bu nedenle tarihsel süreçte, demokrasi kavramı nasıl açıklanmış ve hangi değişimlerle karşılaşmış olduğu üzerinde durulacaktır.

1- Bir Süreç Olarak Demokrasi

Toplumlarda, siyasal yönetim biçimi olarak **demokrasinin** tarihsel süreçte farklı örnekleri söz konusudur. Daha önce de ifade edildiği gibi; İlkçağ'da Yunan toplumunda, Ortaçağ'da İtalya bölgesindeki; Venedik, Cenova, Piza gibi şehirlerde ve İsviçre'nin bazı kantonlarında demokrasi uygulamaları söz konusu olmuştur. 17. yy'dan itibaren de Batı Avrupa kökenli ülkelerde değişime uğrayarak **modern demokrasi** adıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada **“demokrasi”** kavramının tarihsel süreçte değişen anlamından bahsedilmesi gerekecektir. Kavramın ortaya çıkış yeri olan Yunan'dan başlayarak modern demokrasiye kadarki süreçte, kavramın içeriğini ve anlam kaymalarını vurgulama gereği söz konusudur. Bu sayede, tarihteki ilk demokrasi uygulamaları ile modern demokrasinin *farklılıklarını* da ifade etme imkânı bulacağız.

Öncelikle **demokrasi** kavramına, ilk ortaya çıktığı dönemlerde nasıl bir anlam yüklendiği üzerinde durulmaktadır. **Demokrasi** kavramına dair; Platon ve Aristoteles'in *demokrasiyi* nasıl değerlendirdikleri, bu noktada bize referans olacaktır. Platon *Devlet* adlı yapıtında *bilge* ve *erdemli* kişilerin site devletini

yönetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, toplumda herkesin yetenekleri ölçüsünde devlette ayrı ayrı görevlerde yer alması gerektiğini birçok kez açıkladığı görülmektedir(Platon, 2002). Yöneticilerin belirlenmesinde, belli özelliklere* dikkat edilmesi gerektiğini ve bu özelliklere sahip olmayanların yönetici olamayacağını ifade etmektedir(Platon, 2002: 130). Platon'un ifadesiyle "Filozoflar devletlerde kral olmadıkça ya da bugün kral ve yönetici dediklerimiz gerçek ve ciddi anlamıyla filozof olmadıkça, siyasal güçle filozofluk aynı kişide birleşmedikçe..... ne sitelerin ne de insan soyunun dertleri bitip tükenmeyecektir...."(Platon, 2002:207). Dolayısıyla yönetime toplumun çoğunluğunun ya da belli grupların ortak edilmesi fikri –*klasik demokrasi*- Platon'un ideal devletine ters bir yaklaşımdır.

Aristoteles'e göre, toplumda özellikleri ve sahip oldukları eşit olanlar ve eşit olmayanlar vardır. Adalet süreci ve siyasal hak sahipliği süreci, eşit kabul edilen kişiler ve eşit kabul edilmeyen kişiler** arasında farklı işlemektedir. Eşit sayılanlar, **vatandaşlık** statüsüyle yönetimde hak sahibi yani siyasal hak sahibi olma imkanına sahiptirler. Eşit ve benzerler arasından birinin devleti yönetmesi Aristoteles'e göre adil değildir. Ona göre; erdem, yetenek ve iyilik bakımından herkesten daha üstün bir kişi ya da aile bulunabilirse, bu sayede adil olunabilir. Kral istediği anayasa tipini seçer. Aristokratik, oligarşik ya da demokratik anayasalardan istediğini belirleyebilir(Aristoteles,2010). Aristoteles'in yönetim anlayışının, klasik demokrasinin vatandaş sınırları içindeki yönetim anlayışından farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Finley de; "...hem Platon hem de Aristoteles prensipte demokrasiyi uygun bulmuyorlardı." şeklinde açıklamaktadır(Finley, 2003: 11). Sofistlerden bazılarının demokrasiyi öne çıkardığı görülmektedir(Ağaoğulları, 2013: 77-118).

Yunan'da uygulandığı haliyle demokrasinin anlamına bakarsak, zenginlerin katkı payı ödeyerek yurttaş oldukları ve siyasal haklara sahip oldukları bir sistem

* Bu kişilerin bütün hayatları boyunca zorluklara sınanması gerektiğini, her türlü sıkıntıyı aşabilecek güçte ve akılda olanların seçilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Platon, 2002: 130). Doğruluk da yönetici de olması gereken bir özellik olarak kitabın bütününde vurgulanmaktadır.

** Aristoteles, eşit olmayanlar olarak nitelediği; işçiler, kadınlar, köleler ve yabancıların vatandaş olmasını istemediği görülmektedir. "Devletin varoluşu için bulunması gerekli bütün insanlara vatandaş adı vermemiz gerektiği düşüncesini hiçbir zaman kabul etmeyiz."(Aristoteles, 2010:88).

olarak ifade edebiliriz(Canfora, 2010 ve Childe 1998). Yunan toplumunun tamamı yurttaş olmadığı gibi, yurttaşlar da kendi içlerinde zenginlikleri ölçüsünde ayrılmaktaydılar. Her birinin dahil olabileceği meclis farklıydı. Halk meclisine tüm yurttaşlar katılabilirken, dörtyüzler meclisine katılabilmek için ilk üç sınıftan olmak gerekiyordu(Ağaoğulları, 2013: 33-34 ve Yalçınkaya, 2011:23-90).

Bununla beraber; demokrasi, *kent-devletlerinde* yürütülen meclislerle gerçekleşen bir yönetim olarak karşımıza çıkmaktadır, yani kent sınırlarının dışına henüz çıkamamıştır. Demokrasi uygulama anlamında da sınırlı bir içeriktedir. Geniş bölgelerin merkezi bir güç etrafında birleştirilmesi yoluyla oluşan birliklerde - imparatorluk gibi- uygulanamamaktadır. Bu anlamda itibarının zayıf olduğu bile söylenebilir.

Bunun yanı sıra, Yunan'da **özgürlük** kavramının, Yunan kentinin, toplumsal ve siyasal diğer özellikleri gibi kentle bütünleşik bir anlam içeriğine sahip olduğu görülmektedir. Bireysel bir özgürlük anlamını içermediği, daha çok **kente ve siyasete** ilişkin bir özgürlük anlayışının egemen olduğu ifade edilmektedir(Sartori, 1996; 316). Benzer bir şekilde Hobbes da, Yunan'daki özgürlüğün; tek tek insanların özgürlüğü olmadığını, özgür devlet olduklarını ifade etmektedir(Hobbes, 2013: 166). Özgürlük kavramı denildiğinde günümüzde genellikle bireylere dair özgürlük alanına işaret etmektedir. Ancak Yunan toplumu içinde bulunduğu dönemde kent odaklı bir zihin yapısına sahiptir. Topluluk anlayışı hakimdir. Bireysellik henüz belirginleşmemiştir. Bu anlamda, kastedilen özgürlük, kent-devletinin yani toplumun özgürlüğü olmaktadır. Kent içinde yaşayanlarla toplumsal ve siyasal algı olarak bir bütünlük oluşturmaktadır. Özgür olmak, kendi kararlarını alabilmeye ve bu anlamda *özgür bir devletolmaya* işaret eder.

Kent, hem toplumsal algı anlamında zihinsel sınırları belirler hem de, demokrasinin uygulanması anlamında pratik imkanların sınırlarında yer alır. Kararların müzakereyle alınabilmesi ve tüm yurttaşların bu müzakere sürecine katılabilmesi anlamında kent, demokrasinin uygulanabilme sınırlarını da belirlemektedir. Vurgulamak gerekirse; Yunan sonrasından, 17. ve 18.yy'a kadarki süreçte *demokrasinin kentle sınırlanmış* bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Bu

anlamda demokrasi kavramını itibarının zayıf olduğu bile söylenebilir. Temsil mekanizması, demokrasi sürecine dahil olana kadar demokrasi kentle sınırlı ve bu anlamda da, geniş bölgelerin yönetiminde kullanılamaz bir yöntemi oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, tarihsel süreçte **demokrasiye** yüklenen anlamların farklılaşması olayı ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle “*klasik demokrasi*” ve “*modern demokrasinin*” taşıdıkları özellikler bağlamında birbirinden farklı olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Başka bir deyişle, Batı Avrupa (İngiltere-Fransa) ve ABD’de görülen demokrasilerin; tarihsel olarak M.Ö. 4.ve 5. yy’larda Yunan’da başladığı ifade edilmektedir. Süreç olarak, M.Ö.’denbaşlayarak 2000’li yıllara kadar uzanan süre boyunca bazı boşluklarla da olsa, gelişim ve birikim sürecinin bütünsel olduğu düşünülmektedir. Batı Avrupa ve ABD’de uygulanan demokrasilerin, bu bakış açısıyla yüzyıllara dayalı bir deneyim ve birikim süreci olduğunu algısı hakimdir. Bu anlamda Batı Avrupa ve ABD’de uygulanan **demokrasilerin sorunlarınaşıldığı** izlenimi oluşmaktadır. Ancak tarihsel süreçte, Yunan’da görülen *klasik demokrasi* incelendiğinde **modern demokrasiye** farklı bir yapı sergilediği görülmektedir.

Klasik demokrasinin, küçük bir kent ölçeğinde düşünüldüğünü unutmamak gerekir. Bu düşünce biçimine göre, geniş bir ülke ve kalabalık kentlerde klasik demokrasinin doğrudan yönetiminin gerçekleştirilemeyeceği ortadadır. Günümüzün karmaşık ve kalabalık toplumlarının sorunlarına klasik demokrasinin katkısı çok sınırlı bir boyutta kalmaktadır. 21.yy’da uygulanan haliyle **demokrasi modeli**, modern demokrasi olarak **liberalizmin** düşünsel etkisiyle biçimlenmiştir. Modern demokrasinin belirleyici ögesi olarak liberal düşüncenin, *birey özgürlükleri, anayasa....*gibi unsurları klasik demokrasiden ayrılma noktasında *en belirgin* farklılıklar arasındadır.

Bu nedenle modern demokrasiyi, **modern liberal demokrasi** olarak nitelemek doğru olacaktır. Bu açıdan ele alındığı zaman, klasik demokrasiyle bariz farklılıkları söz konusudur. Sartori de, Schmidt de; klasik demokrasiyle modern demokrasi deneyimlerinin farklılığını vurgulamaktadırlar(Sartori, 1996 ve Schmidt, 2002:43).

Modern demokrasinin 21.yy'da karşılaştığı sorunlara çözüm getirecek bir birikim, klasik demokraside mevcut değildir.

Klasik demokrasi ve *modern demokrasi* arasında elbette devamlılık arzeden unsurlar, benzer kavramlar söz konusudur. Bununla beraber, klasik demokrasinin, 20.yy'ın sonu 21.yy'ın başı açısından Batı Avrupa ve ABD'de sürdürülen modern demokrasinin karşılaştığı sorunları ve çelişkileri aşmakta bir **birikim** ve **deneyim** getiremeyeceği vurgulanmalıdır.

Farklılığın bir diğer ifadesi olarak, klasik demokrasinin **kent ve siyaset** odaklı **bütüncü** yapısıyla, modern demokrasinin **birey** odaklı yapısı dikkat çeker. Bir diğer farklılık ise, modern demokrasinin ortaya çıkışında **sermaye** ve **piyasa** sistemiyle birlikte üretim ve tüketim unsurlarının ve bu sayede **kapitalist** faaliyetlerin modern demokrasinin ortaya çıkışındaki etkisidir.

Tarihsel olarak da bakıldığında, 16. ve 17.yy'larda tekrar ortaya çıkan demokrasi modelinin, klasik demokrasiden farklılığını vurgulama manasında “*cumhuriyet*” kavramının tercih edildiği görülmektedir. Sartori, Amerika'da anayasal demokrasinin oluşturulduğu dönemlerde dahi, yönetimin “*demokrasi*” kavramıyla nitelenmediğinin altını çizmektedir. Amerika'da özellikle “*temsili cumhuriyet*” kavramı tercih edilmektedir. Bunun yanında Sartori, Fransız devriminin idealinin de *cumhuriyet* olduğunu belirtmektedir. Bahsettiğimiz demokrasi örneklerinin; demokrasi adını kullanmamalarında, eski deneyimlere bağlı olarak, *demokrasinin* küçük bir kent yönetimine işaret eden yapısı belirleyici olmuştur(Sartori, 1996: 311-313). Bunlara ek olarak; Kant'ın da dönemin düşüncesinden farklı olmaksızın, demokrasi ile despotizm arasında bağ kurduğu ve demokrasiyi zorba bir yönetim olarak değerlendirdiğini Sartori ifade etmektedir(Sartori, 1996:312). Bu anlamda daha önce belirttiğimiz gibi bu dönemlerde, demokrasi kavramı olumsuz bir anlam içeriğine sahiptir.

Bu anlamda **modern demokrasiyi**, 17.ve 18.yy'larda toplumsal, ekonomik ve siyasal kaygıların yer aldığı *yenibir siyasal olay gelişme* olarak ifade etmek gerekmektedir. Bu anlamda günümüzde, **modern demokrasi** 200-300 yıllık bir sürecin ve birikimin ortaya koyduğu bir deneyim olarak niteleyebiliriz. Bu noktada

modern demokrasinin farklılığını vurgulamamız ve açıklamamız gerekirse, 17. ve 18. yy'lar ile birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal ve toplumlararası koşullar nedeniyle farklı kavramlar; *toplum sözleşmesi, özgürlük, haklar, anayasa, liberalizm*, “demokrasi” ile etkileşime geçerek önceki süreçten farklı bir *toplumsal-siyasal anlam kazanması süreci* söz konusudur.

Bu gelişmelerin yanısıra, bu dönemlerden itibaren *demokrasi* yeni dönemin koşullarının ortaya koyduğu yeni kavramlar, perspektifler ve entellektüeller ekseninde bir biçimlenme ve *sistematize* edilme sürecine girmektedir. Başka bir deyişle, *demokrasiye* dair, bunda böyle **teorik** temellendirme çabası içinde olunacaktır. Böylece tarihte ilk kez Yunan'da siyasal bir uygulama biçiminde görülen **demokrasi**, artık *teorik bir inşaa faaliyeti* biçiminde karşımıza çıkmaktadır.*

Bir siyasal yönetim biçimi olarak; **modern demokrasi**, hem tarihsel sürecin getirdiği bir eğilim olarak, hem de teorik temellendirme sürecinde **özgürlük, haklar, anayasa, hukuk devleti** kavramlarıyla kurduğu yakın ilişki nedeniyle Yunan'da uygulaması görülen klasik demokrasi biçiminden farklılaşmıştır. Yeni toplumlararası koşulların Batı Avrupa'da yarattığı değişimle bağlantılı olarak; *haklar talebi, özgürlük talebi* ve *anayasa* gibi yeni argümanların getirdiği bir demokrasi formu olarak farklı bir nitelermeyi hak etmektedir. “*Modern demokrasi*” olarak somutlaşan bu yeni demokrasi formuna dair bir ele alış ve açıklama biçiminin çalışmamız açısından ifade edilmesi gerekmektedir.

Bunun yanında, demokrasi kavramını ele alırken; “*demokrasi*” ve “*cumhuriyet*” kavramlarının arasındaki ilişkinin de ele alınması ve açıklanması gerekmektedir. Dahl(2010)ve Lijphart(t.y.) tarafından **demokrasi**, halk tarafından yönetim olarak ifade edilmektedirler. Dahl, *demokrasi* ve *cumhuriyet* kavramlarının farklılığını sadece farklı dillerden kaynaklanan bir farklılık olarak ifade etmektedir. Latince, *publicus* halkla ilişkili, halka ait olandır. Dahl, Yunanca'da

*Hatta bu süreç o derece hakimiyet kazanmıştır ki; *demokrasi mevzuu*, günümüzdeki siyasal tarih çalışmalarında teori ağırlıklı bir inceleme ve değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasinin teorik temellerinin yanı sıra, uygulanma biçimi, tarihi-toplumsal gelişim seyri ifade ettiğimiz çerçevede, oldukça geri planda kalmaktadır.

demossözcüğünün bütün Atinalıları ifade ettiğini, halk anlamında olduğunu hatta bazen fakir insanlar anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Siyasal sistem olarak demokrasi de, cumhuriyet de halk yönetimidir. Dahl, tarihsel süreçte görülen farklı demokrasi ve cumhuriyet örneklerinden hareketle; Yunan demokrasisi, Roma cumhuriyeti, İtalya cumhuriyeti, Viking örneği ve İsviçre kantonlarında görülen uygulamaları eş anlamlı olarak nitelemektedir(Dahl, 2010: 15-34).

Bunlara ek olarak, modern demokrasinin kavram olarak en belirgin özelliklerinden biri de, toplumsal anlamda çok boyutluluğudur. Modern demokrasi toplumda yeralan her bireyi ilgilendiren bir anlam derinliğine de sahiptir. Toplumda yeralan herhangi bir birey açısından bakıldığında, **modern demokrasinin sorunlarının aşıldığı** kanaatini oluşturabilir. Halbuki, belli bir yöntem çerçevesinde, modern demokrasi gerçekliğinin, tespit edilebilecek tüm boyutları ortaya konulduğunda modern demokrasi *bir süreç izlenimi* vermektedir. Kaldı ki, modern demokrasinin sorunlarının aşıldığı ve bir sabite bağlandığının ifade edilmesi, toplumsal gelişim unsurunun canlılığı ve devamlılığı ile ilişkilendirildiğinde modern demokrasiyi bir açmazla başbaşa bırakır. Modern demokrasi, toplumsal süreçte ortaya çıkabilecek yeni koşullar ve gelişmelere karşı değişim ve gelişme unsurunu bünyesinde barındırmalıdır. Zaten, tarihsel süreç incelendiğinde de modern demokrasinin *değişim ve gelişme unsurunun çok canlı olduğu* görülmektedir.

Dolayısıyla, modern demokrasinin bir gelişim zemini olduğunu vurgulayarak, bu noktada “*poliarşi*” kavramını açıklamamız yerinde olacaktır. Dahl’a göre, **poliarşik demokrasi** “...19. yüzyıldaki gibi sınırlı oy kullanma hakkı olan temsili demokrasiden farklıdır. Sadece sınırlı oy kullanma hakkına sahip olan değil, aynı zamanda siyasi partilerin varlığı, varolan hükümeti etkilemek ya da ona muhalefet etmek amacıyla politik organizasyonlar, düzenli çıkar grupları kurma hakkı vs. gibi poliarşik demokrasinin en önemli karakteristiklerinden de mahrum olan eski demokrasilerden ve cumhuriyetlerden de farklıdır” (Dahl, 2010: 104-105). Dahl’ın,

20.yy'da oy hakkına dair tüm sınırlamaların kalktığı modern demokrasi aşamasını,* 18. ve 19.yy'da görülen modern partili demokrasi aşamasından bile farklı bir aşama olarak nitelediği görülmektedir. Dahl, siyasal literatüre, 20.yy'ın modern demokrasi biçimini ifade eden “*poliarşik demokrasi*” kavramını dahil etmiştir. Burada “*modern demokrasinin*” sahip olduğu bir *karakter* olarak nitelediğimiz, toplumun içinde bulunduğu koşullar ve sorunlar çerçevesinde modern demokrasinin sorunları çözmeye yatkın, değişen yapısı dikkat çekmektedir. Dahl'ı poliarşik demokrasi şeklinde yeni bir tanımlamaya iten şey, modern demokrasinin *değişen**** yapısıdır.

Bunun yanında, tarihsel süreç içinde modern demokrasinin ortaya çıkışı ele alındığında da demokrasiye dair bütün verilerin bize gösterdiği; yeni toplumsal koşullar çerçevesinde modern demokrasinin yeniden üretildiği ve insan için yeni *kazanımlar* elde etme yönünde bir gelişim sergilediği yönündedir.

Modern demokrasi; vaad ettiği özgürlük ve hak talepleri, getirdiği anayasal hukuk devleti vb. kazanımlarıyla insanın tarihsel ve toplumsal gelişim seyrinde önemli bir siyasal organizasyon olmakla birlikte, toplumsal, tarihsel ve siyasal canlılık ve gelişimin ürünü olarak ortaya çıkan günümüzün bazı sorunlarını aşabilmiş değildir.*** Bu durum, modern demokrasinin özelliklerinden biridir. Bu nedenle çalışmada, *modern demokrasiye süreç* olarak bakmak ve bu çerçevede çalışmayı yürütmek planlanmaktadır. Aynı zamanda modern demokrasinin devamlı bir gelişim süreci içinde oluşu nedeniyle de, tez boyunca modern demokrasinin sorunları önünde, geliştirilmesi yönünde bir ele alışı ve katkılarımızda da olacaktır.

* İngiltere’de 1918’de kadınlar oy hakkı kazandı(Roberts, 2010). Belçika ve İsviçre’de II. Dünya Savaşı sonrası kadınlar oy hakkı elde ettiler(Dahl, 2010: 103). Hollanda’da kadınları da kapsayan genel oy hakkı 1919’da, Fransa’da kadınları kapsayan genel oy hakkı 1946’da elde edildi(Bowles, 1996: 88-89 nakil Goran Therborn, “The Rule of Capital and The Rise of Democracy”, New Left Review 103 (1977), s. 3-42).

** *Değişimden* kastettiğimiz; toplumun birçok alanını ilgilendiren çeşitli sorunlar çerçevesinde modern demokrasinin bu sorunları aşmaya yönelik geçirdiği *değişimler* ile anlamını sınırlamaktayız.

***21.yy'ın demokrasi teorisyenlerince çözülmeyi bekleyen problemler olarak farklı kimliklerin birarada yaşama problemleri görülmektedir. Soruna yeni demokrasi yaklaşımlarıyla çözüm bulma çabasını birçok çalışmada görmek mümkündür. Benhabib’in derlediği *Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Mouffe’un *Siyasal Üzerine ve Demokratik Paradoks* isimli çalışmaları, Taylor’ın *Çokkültürlülük: Tanınma Politikası* adlı derlemenin içinde “Tanınma Politikası” adlı çalışması, Laclau’nun *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* çalışmalarında olduğu gibi.

2-Modern Demokrasinin Bazı Kavramları

Demokrasinin, tarihsel süreçte farklı anlamlarının ve kullanımlarının olduğundan bahsettik. Yunan demokrasisinde, kent ölçeğiyle sınırlı ve vatandaşlık kategorisi üzerine kurulu bir yönetim olarak *demokrasi* karşımıza çıkar. Halkın tamamından değil, vatandaşlık kategorisinden hareketle ve kent ölçeğine uygulanabilen bir siyasal yönetim olarak, *demokrasi* olumsuz bir izlenime sahip olması nedeniyle ABD’de anayasal demokrasinin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerde, *temsili cumhuriyet* olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, 17-18 ve 19.yy’larda Batı Avrupa ve ABD’de; anayasal hükümet, hukuk devleti, toplum sözleşmesi, siyasal özgürlük gibi siyasal liberalizmin etkilerinin temsili cumhuriyet yaklaşımıyla bütünleşmesinin *modern demokrasi* olarak ifade edildiğini belirtmiştik. Hatta 20.yy ile birlikte kadın-erkek tüm bireylerin oy hakkına sahip olduğu demokrasi biçiminin *poliarşik demokrasi* deyiimiyle ifade edildiğinin üzerinde durmuştuk. Kavramsal olarak tarihsel süreçte, demokrasi karşımıza farklı anlamlarda çıkmaktadır.

Gündelik manada bakıldığında ise, günümüzde **modern demokrasi**, düzenli olarak belli dönemlerde yapılan genel ve yerel seçimler, günlük parti faaliyetleri, meclis oturumları, komisyon çalışmaları, oylamalar şeklinde her gün haber programları ya da web sayfalarında gördüğümüz günlük gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Oy verme ile katılım gösterdiğimiz ama diğer süreçlerinden medya aracılığıyla haberdar olduğumuz toplumsal ve siyasal bir kurum olarak *demokrasiyi* ifade edebiliriz. Bu anlamda, *demokrasi*; güncel politik bir konu etrafında televizyon kanallarında uzmanlar ve akademisyenlerin günlerce süren tartışmalar gerçekleştirmeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bunların yanısıra, *demokrasi*, günlük politik tartışmalara gazete köşe yazarlarının makalelerinde yaptıkları yorumlarla yeni tartışmalara yol açmaları ve düzenli olarak yapılan seçimlerin ülke çapında yürütülen büyük kalabalıkları toplayan toplantıları ile seçim sonrası sabahlara kadar süren canlı yayınlar şeklinde karşılaştığımız bir süreçtir. Bu yanları ile ele alındığında, *demokrasi* ve *siyaset alanı*,

sadece **günlük politik gelişmeler** içinde süren ve devam eden bir işleyiş izlenimi verebilmektedir.

Güncel olaylar, gelişmeler ve sorunlara bağlı olarak oluşan *günlük politik faaliyetlerin* ya da stratejilerin yanında, bir de; *demokrasi ideali* (düşüncesi) olarak ifade edeceğimiz **demokrasinin teorik yönü** söz konusudur. Demokrasi, yalnızca *günlük gelişmeler, toplumsal ihtiyaç ve koşullar* çerçevesinde işleyen bir kurum değildir. Demokrasinin ortaya çıkması, gelişme süreci, içinde bulunduğu veya yol açtığı toplumsal koşullar ve günlük politik gelişmeler yanında, **“teorik sürecinin”** de ifade edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, çalışma boyunca modern demokrasinin “düşünsel(teorik) boyutu” ile “tarihsel ve toplumsal süreçte nasıl ortaya çıktığı, geliştiği meselesi” bütünsel olarak ele alınacaktır.

Demokrasi kavramının; 17.ve 18.yy’da geçirdiği gelişme süreci sırasında düşünürler tarafından, ne şekilde ele alındığı ve nasıl biçimlendirildiği üzerinde durmak gerekmektedir. Başka bir deyişle; kavramsal ve teorik yönden, farklı siyasal iddia ve yaklaşımların bütünsel bir **demokrasi teorisi** halini alması sürecini vurgulamak amaçlanmaktadır. Düşünsel yaklaşımların gelişim seyri gözönüne alındığında, modern döneme ait demokrasi teorisinin, **liberal demokrasi** olarak temellendirildiği görülmektedir. Bu bakımdan *modern demokrasinin* düşünsel ve kavramsal gelişim seyri üzerinde ve günümüzdeki anlamına uzlaşınca ya kadar hangi aşamalardan geçtiği üzerinde durmamız gerekmektedir.

İlk olarak, demokrasi algısını meydana getiren kavramlara bakıldığında; “yurttaş”, “egemenlik”, “genel irade/ortak iyi”, “halk”, “temsil”, “oy hakkı”, “toplumsal sözleşme”, “özgürlük”, “siyasal toplum”, “siyasal eşitlik”, “mülkiyet hakkı” “anayasal devlet”, “hukuk devleti”, “siyasal özgürlük... gibi kavramları zihinde çağrıştırmaktadır. Düşünürler; demokrasiyi, kavramsal/teorik boyutuyla oluştururken, her bir kavrama dair farklı ele alışırlar ile farklı teorik çerçeveler ve süreçler geliştirdikleri görülmektedir. Düşünürlerin bu yaklaşımları, farklı anlam içerikleriyle ve farklı ölçülerde/derecelerde kullanmaları sayesinde birbirinden farklı(laşan) demokrasi yaklaşımlarının ortaya konmasıyla sonuçlanmaktadır.

Demokrasiye dair kavram arayışlarına baktığımızda, Rousseau(1712-1778) karşımıza çıkmaktadır.* Rousseau, toplum sözleşmesi temelinde siyasete ve demokrasi fikrine bir açıklık getirme çabasındadır. “Doğal özgürlükten” insanların vazgeçerek toplum sözleşmesiyle **yurttaş** olduklarını vurgulamaktadır. Sözleşmenin amacının tarafların korunması olduğunu belirtir. Rousseau’ya göre; **egemenlik**, devredilemez ve bölünemez. Egemenin tek ereği vardır, o da kamusal iyidir. Rousseau’nun, “**genel irade**” kavramını halkın tamamının iradesi olarak ifade ettiği görülmektedir. “Özel irade” kavramını, birinin kolladığı özel çıkar olarak, “genel irade” kavramını ise, “**egemenlik**” olarak ifade etmektedir. **Özgürlük** tanımını, Rousseau “...kendi koyduğumuz yasalara uymak...” şeklinde belirtmektedir(Rousseau, 2010: 22-44).

Rousseau, halkın *temsil* edilmesi fikrine karşıdır.

“Egemenliğin başkalarına nasıl devredilemiyorsa, aynı nedenlerden dolayı temsil de edilemez. Egemenlik esas olarak genel isteme dayanır, genel isteme temsil olunamaz; ya genel istemdir ya da değildir, ikisinin ortası olamaz. Buna göre, milletvekilleri milletin temsilcileri değildir ve olamazlar.” (Rousseau, 2010: 92).

Rousseau** temsil fikrini, feodal yönetimden kalan “...insan türünü alçaltan...” bir sistem olarak ifade eder(Rousseau, 2010: 93). Cumhuriyet ya da demokraside, belirleyici olanın **halk** olduğunu devamlı vurgulamaktadır.

Demokrasiye dair, John Stuart Mill’in(1806-1873) ortaya koyduğu yaklaşımda ise, öncelikle **temsil** kavramı dikkat çekmektedir, bunun yanında **oy hakkı** kavramı da önem taşımaktadır.

* Demokrasi fikri Rousseau ile ortaya çıkmış değildir. Yunan’da da *demokrasi* söz konusudur. Ancak “*demokrasi teorisi*” **fikri** modern demokrasi dönemine ait bir yaklaşımdır. Yunan’da görülen Klasik demokrasi, modern demokrasiden birçok yönden farklılık taşır. “**Bir Süreç Olarak Demokrasi**” başlığında ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

** Rousseau’nun demokrasiye dair ortaya koyduklarının anlaşılabilmesi için, bazı yaklaşımlarının da ifade edilmesi gerekmektedir. Rousseau’nun *aydınlanmaya* karşı eleştirel oluşu ve *ilerleme* inancına sahip olmadığı görülmektedir. Bununla beraber *mutlakiyetçiliği* ve aynı zamanda *burjuva* toplumunu eleştirdiği ifade edilmektedir(Schmidt, 2002: 62-63 ve Ağaoğulları, 2011b: 580).

Mill, *Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler* adlı çalışmasında; küçük de olsa bir kamu görevinde halkın yeralması gerektiğinin altını çizdiği görülmektedir. Kendi çıkarına odaklı bireyin, temsili hükümet sayesinde ortak çıkarı düşünmeye sevkedileceğini ve bu görev dolayısıyla halkın bir toplum haline geleceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, kamu işlerine herkes ülkesel boyutta katılamayacağı için katılımın *temsili* olacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla **temsili sistemi**, Mill, insan ve toplum için önemli bir konuma getirmektedir. Bunlara ek olarak, temsili hükümetin olabilmesi için; halkın istekli olması, temsili hükümeti korumak için gerekli olanları yapmaya istekli olması gerektiğini ve halka yüklediği görevleri yerine getirmeye istekli ve yetenekli olması gerektiği şeklinde koşullara da bağladığını da görmekteyiz(Mill, 2008).

Mill'in demokrasiye dair bir diğer vurgusu da, **oy hakkı** kavramıydı. Mill'e göre, mecliste işçi sınıfı ve zenginler dengeli bir dağılım göstermelidir. Kadınlar da oy hakkına sahip olmalıdır(Schmidt, 2002: 92-104). İlk bakışta, Mill'in *oy hakkı* kavramının geniş bir perspektife sahip olduğu zannedilmektedir. Fakat Mill'in *oy hakkı* kavramının diğer özellikleri gözönüne alındığında farklı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. "Seçme hakkı sadece okuma, yazma ve hesap yapma bilen ve doğrudan vergi ödeyen vatandaşlar için geçerli olmalıdır.....papazların ve cemaatlerin sosyal hizmetlerine bağımlı olan kişiler,.....seçme hakkının dışında kalırlar."(Schmidt, 2002: 96). Bununla beraber; Mill, *çoğul oy hakkı* olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Çoğul oy hakkı; bilgi ve zekaya bağlı olarak farklı sayıda oy kullanma hakkını ifade etmektedir(Schmidt, 2002: 96-97).

Mill'in **temsili** kurumunu vurgulaması sonrası geniş devletlerde de demokrasinin uygulanabileceği fikrinin geliştiği bilinmektedir. Bununla birlikte, Mill'in vurguladığı çoğul oy hakkı yaklaşımının bünyesinde sınırlılıklar taşımaktadır. Temsil mekanizmasıyla Mill demokrasi teorisine yeni bir boyut getirirken, çoğul oy hakkı ve oy kullanmaya dair ele alışları ise, yaklaşımının sorunlu ve zayıf yönlerini ifade etmektedir.

Ayrıca, Mill tarafından ortaya konan demokrasi teorisinde bileşen değerlerin; *toplum sözleşmesi, anayasa, mülkiyet, çoğunluk* gibi yaklaşımların, önceden Locke

tarafından vurgulandığı ifade edilmelidir. Locke'un siyaset alanına dair değerlendirmelerine bu anlamda bakmamız gerekmektedir. **Toplum sözleşmesi** bağlamında; devleti ortaya çıkaran temellerin düşünsel olarak inşa edildiği görülmektedir. Bu anlamda Locke, *doğa durumu*, *özgürlük* ve *eşitlik durumu*, siyasal toplum yani *devletin oluşması*, *mülkiyet güvenliği*, *yargı ihtiyacı* meselelerinin üzerinde durduğu görülmektedir.

Locke (1632-1704), “*Siyasal İktidarı*, Mülkiyeti Düzenlemek ve Korumak için Ölüm Cezasını ve dolayısıyla diğer bütün daha hafif cezaları da içeren Yasalar yapma; Topluluğun gücünü bu Yasaların Uygulanmasında ve Devletin Dış Zararlara karşı savunulmasında kullanma ve bütün bunları Kamu Yararı için yapma *Hakkı* olarak alıyorum.” şeklinde ifade etmektedir(Locke, 2012: 8).

Locke, **toplum sözleşmesi** anlayışı ekseninde, doğa durumunu açıklamaktadır. Ona göre; doğa durumunu belirleyen *doğa yasası* söz konusudur. Doğa durumunu, Locke bir *özgürlük durumu* ve *eşitlik durumu* olarak nitelemektedir(Locke, 2012: 9-10). Doğa yasasını, “...herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin Yaşamına, Sağlığına, Özgürlüğüne ya da Sahiplenmelerine zarar vermemesi gerektiğini öğretir.” şeklinde açıklamaktadır(Locke, 2012: 10-11). *Yetkin eşitlik durumu* olarak ifade ettiği bu süreçte her insan doğa yasasının yürütücüsü olmaktadır(Locke, 2012: 12). “...birbiriyle mücadele edenler arasında karar verecek bir Otoritenin olmadığı bu Savaş Durumundan kaçınmak, *İnsanların kendilerini Topluma koymalarının* ve Doğa Durumunu terk etmelerinin önemli bir nedeni...” olarak açıklamaktadır(Locke, 2012:20). İnsanların doğa durumundan, *sivil topluma* ya da **siyasal topluma** geçtiklerini ifade etmektedir. İnsanların sivil topluma geçmelerinin bir nedeninin de, **mülkiyetlerinin güvenliği** ve kendi *güvenlikleri*, *rahat* ve *barışları* için olduğunu vurgulamaktadır(Locke, 2012: 64). Doğa durumunda insanların *özgür*, *eşit* ve *mülkiyetlerinin* sahibiyse bu olumlu tablodan neden vazgeçeceğini Locke sormakta ve bu sorunun cevabını *mülkiyetle* açıklamaktadır. Locke, doğal özgürlüğü bırakmanın nedenini, insanların yaşamlarının, özgürlüklerinin ve servetlerinin korunması karşılığında siyasal topluma geçilmesi

olarak görmektedir. Devletin ortaya çıkmasındaki ana amacın **mülkiyetlerin** korunması olduğunu ifade etmektedir. Locke'un, siyasal toplumu (devletin ortaya çıkışını), en temelde **mülkiyetle** açıkladığı görülmektedir. Bunun dışında doğa durumunda yönetimin yerleşik "yasası"nın olmadığını ve bununla birlikte tarafsız olan "yargıç" eksikliğini de vurgulamaktadır. Aynı zamanda, "yasama" ve "yürütme" faaliyetinin de toplumlarda siyasal toplum ile ortaya çıktığını ifade etmektedir. Locke'a göre; doğal özgürlüğünü terkeden insan, kendisini daha olumsuz bir duruma düşürmek için değil, herkesin özgürlüğünün ve mülkiyetinin daha iyi korunması için bunu yapmaktadır (Locke, 2012: 81-84). Locke'un buraya kadar ki ele alışırlarında **devletin** ortaya çıkışını nasıl açıkladığı görülmektedir. Siyasal yönetim biçimlerini ele alışına bakarsak, toplumun hangi yönetimle yönetileceğini toplumun üyelerinin belirleyeceğini ifade etmektedir (Locke, 2012: 85).

"...*Yaptırımını* kamunun seçmiş ve atamış olduğu bu *Yasamadan* almayan başka Birilerinin herhangi bir fermanı bir *Yasanın* gücüne ve zorlayıcılığına da sahip olamaz." (Locke, 2012: 87). Locke'a göre; yasamanın amacı, halkın yararadır. Dolayısıyla, yasama iktidarı kamusal yarar ile sınırlıdır (Locke, 2012: 87-94). Ayrıca Locke, halkın *temsilciler* aracılığıyla kararlarını yansıtabileceğini vurgulayarak, *temsil* konusunu gündeme getirmektedir (Locke, 2012: 93). Bununla birlikte, Locke; doğa yasası gereği topluluğun korunması amacına göre, üstün iktidar olan yasamanın bu güvene aykırı hareket ettiğinde, topluluğun yasamayı azletme veya değiştirme hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu sayede topluluk üstün iktidar haline gelir (Locke, 2012: 98-99).

Modern demokrasinin teorik olarak oluşturulmasında belirleyici olan Locke, Mill ve Rousseau'nun yaklaşımlarında **toplumsal sözleşme** anlayışının belirleyici olduğu görülmektedir. Sözleşme yoluyla belli hakların devlete devredildiği çoğunlukla kabul edilir. Bu sözleşmenin karşılığında da bireylerin elde ettiği hakların olduğu belirtilir. Bu hakların başında **mülkiyet hakkı** gelmektedir. Bunun yanında, siyasal toplum (devlet) haline gelmek farklı bir toplumsal aşama olarak ifade edilmektedir.

Demokrasi ile ilişkilendirilen diğer kavramlar da, haklar, özgürlükler ve siyasal eşitliktir. Demokrasi, pek çok kişi tarafından kavram olarak, **eşitlik** kavramıyla ilişkilendirilmektedir. **Eşitlik*** kavramı, birçok anlamı bünyesinde taşıyabilmektedir. Ancak, demokrasiyle ilişkilendirilen **siyasal eşitlik** kavramıdır. Siyasal eşitlik kavramı herkesin *bir oya* sahip olması anlamını içermektedir. Bu anlamda **siyasal eşitlik**, demokrasiyle bağlantılandırılmaktadır.

Demokrasiyi, *özgürlük* ve *eşitlik* kavramıyla bütünleştirerek ele alanlardan birisi de, Tocqueville'dir(1805-1859). “Tocqueville’e göre, aynı zamanda en yüksek değer olan özgürlükle demokrasiyi mümkün olduğunca uyumlulaştırmaya dikkat etmek gerekir, yoksa sonunda eşitlik kazanır ve eşitlikle birlikte demokrasi ve özgürlük de mahvolur.”(Schmidt, 2002: 80).

Özgürlük kavramı ise, *siyasal liberalizm* ile ilişkilidir. Modern liberal demokrasinin en belirgin özelliği *temel hak ve özgürlüklere* siyasal alanda yer açmasıdır. Liberalizm düşüncesi, “... anayasal devlet yoluyla kişinin siyasal özgürlüğünün ve kişi hak ve özgürlüklerinin hukuksal savunmasının uygulanması...” olarak ifade edilmektedir(Sartori, 1996: 412). Locke’dan beri oluşan belli yaklaşımların, demokrasinin biçimlenmesine etki etmesi olayı söz konusudur. Sadece kavramların belirlediği bir süreç olarak bakıldığında; demokrasi; *eşitliğin* yanısıra *özgürlük* kavramıyla ve liberal anlayışın getirdiği *anayasal devlet, hukuk devleti* gibi anlayışlarla, demokrasinin liberal düşünceyle yakınlaşması/ bütünleşmesi olağan bir süreç olarak gözükecektir.

Bununla beraber demokrasinin, *liberalizm* ile olan bütünleşmesinde etki eden farklı unsurlar da söz konusudur. Devrim sürecinde sosyalist hareketlerin ortaya

* Eşitlik konusunda çok ayrıntılı ele alışı söz konusudur. Bryan Turner’ın *Eşitlik* adlı çalışmasında eşitlik dörde ayrılarak ele alınır. Kişiler arası özsel eşitlik, fırsat eşitliği, şartlarda eşitlik ve sonuçlarda eşitlik. Toplumsal ilişkiler içinde eşitliği daha da ayrıntılarıyla kavramsallaştırmalar gerçekleştirmek Turner’ın kitabında olduğu gibi toplumda varolandan daha fazla sorunla karşılaşmaya neden olabilir. Biyolojik olarak insanların getirdiği özelliklerde (zeka-yetenek) eşitlik aramak gibi. Bu nedenle eşitlik konusu ayrıntılandırıldığında toplumda sorunlu bir yaklaşım niteliği kazanır hale gelmektedir. Eşitlik kavramına daha genel çerçeveler içinde bakarak; toplumsal eşitlik ve siyasal eşitlik gibi genel kavramsallaştırmalarla anlamaya çalışmak daha yararlı gibi gözükmektedir.

çıkışının; demokrasinin liberal düşünceyle bütünleşmesindeki rolü nedir sorusu aklı gelmektedir. Bu çerçevede sosyalizmin bu rolünü Sartori de vurgulamaktadır.

Sartori, Tocqueville'in teorisini, liberal bir demokrasi olarak açıklamaktadır(1996:403). Demokrasinin, liberal anlayışla bütünleşmesi süreci Sartori'ye göre; sadece Tocqueville'in demokrasi teorisini ifade etmekle kalmaz, modern demokrasinin çizdiği yeni bir doğrultudur aynı zamanda. Sartori, “*liberalizm*” ve “*demokrasinin*” bütünleşmesi sürecinde kavram olarak *liberalizm* kavramının görünmez oluşuyla süreci açıklamaktadır. Yani, **liberalizm** ve **demokrasi** sahip oldukları özelliklerle bütünleşirken kavram olarak geriye “demokrasi” kalmaktadır. Liberalizm ve demokrasinin bütünleşmesi sürecinde *liberalizm* kavram olarak görünmez olmuş ve artık liberalizm kavramından anlaşılan sadece *ekonomik liberalizm** haline gelmiştir(Sartori,1996: 400-414).

Ortaya konan iddiaların gelişim sürecine bakıldığında **demokrasi fikrinin**, *halk iradesi*, *temsil* ve *siyasetçilik* kavramları ekseninde geliştiği süreç içinde *sözleşme*, *anayasal devlet*, *siyasal özgürlük*, *ifade özgürlüğü* problemleri çerçevesinde *liberal anlayış* ile bütünleştiği görülmektedir. Bu anlamda kavramsal ve teorik gelişim sürecinin **modern liberal demokrasi** biçimini aldığı görülmektedir.

Bu bütünleşmeyi belirleyen **toplumsal ve siyasal unsurlar** da tamamlayıcı olmuştur. Bu nedenle sürecin, düşünsel gelişim seyrinin dışında, siyasal ve toplumsal olaylar nezdinde de **modernliberal demokrasi** olarak biçimlenişinin ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle modern demokrasinin, düşünsel gelişim seyriyle, tarihi-toplumsal sürecinin ele alınmasında nasıl bir yöntemin esas alınacağı bir sonraki bölümde ifade edilecektir.

3-Modern Demokrasiye Dair Bir Okuma Denemesi

Teorik sürecin gelişimine bakıldığında; “modern demokrasinin”, ilk olarak Rousseau ile Yunan'dakine benzer doğrudan temsiliyet ile ***halk egemenliği***iddiasıyla

* Sartori, *laissez faire* anlayışını ekonomik liberalizm (liberizm) olarak ifade etmektedir. Siyasal liberalizm ise, Sartoriye göre, sadece siyasal özgürlük yani devletin baskısında bireyin korunmasının sağlanmasını amaçlar.

ortak iradenin bir yansıması olarak düşünsel boyutta ortaya konduğu görülmektedir. Modern demokrasi giderek, liberal siyasal anlayışın; *temsil, anayasal devlet, temel haklar ve özgürlükler, siyasal eşitlik, siyasal özgürlük....* gibi kavramların etkisinde gelişip, **siyasal liberalizmle** bütünleşerek, **liberal demokrasi** anlamını kazanması süreci olarak nitelendirilebilir. Liberal anlayışla bir bütünleşme ve gelişim süreci yaşayan modern demokrasinin, **modern liberal demokrasi** olarak biçimlenmesi süreci söz konusudur.

En belirgin değişimlerden biri olarak, şu örneği vermek mümkündür. Küçük bir kent ölçeğinde demokrasinin uygulanmasının yerini *temsil* kurumunun ortaya atılmasıyla geniş bir coğrafyaya sahip devletlerde bile, örneğin ABD’de uygulamaya koyulmasına olanak sağlamıştır.

Ancak bu konuda, öncelikle **modern demokrasi** kavramına bir açıklık getirmek gerekirse; modern demokrasi, 17. ve 18. yy’larda İngiltere, Fransa ve ABD’de hem teorik ölçekte, hem de toplumsal ve siyasal olayların gelişimiyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. *Modern demokrasi* kavramının bir diğer önemli ayırt edici unsuru da, *birey hak ve özgürlüklerini oluşturma ve koruma iddiası ve anayasa fikridir*. Bu temel eksen üzerinde farklı yaklaşımlarla ilişki kurarak *farklı modern demokrasi modellerinin* de ortaya çıkma *imkanının* bulunduğu görülmektedir. İleriye dönük olarak da, modern demokrasinin 21.yy’ın başı itibariyle karşılaştığı sorunları aşma noktasında, **birey hak ve özgürlükleri** ve **anayasa** temelleri üzerinden hareketle farklı modern demokrasi modelleri oluşturulabilir. 20.yy’ın sonuna doğru modern demokrasi alanında yapılan çalışmalarda getirilen öneriler ve tartışmalar doğrultusunda; *müzakereci demokrasi modeli, toplulukçu demokrasi modeli, çatışmacı demokrasi modeli* gibi farklı *modern demokrasi* tartışmaları yer almaktadır(Laclau, 2008, Barber, 1995, Mouffe, 2009 ve 2010). Bu anlamda, modern demokrasi gelişime açık, sorunları aşma yönünde bir süreci bünyesinde barındırmaktadır.

Bu özelliklerin yanısıra; modern demokrasiyi geliştirme çabalarının dışında da *demokrasi* kavramının kullanımının görüldüğü örnekler mevcuttur. 20.yy’da demokrasi-dışı uygulamalarda bulunan devletlerin de **demokrasi** kavramını kullanma

çabası söz konusu olmuştur. 20.yy'ın başında Rusya'da, Almanya'da bu tarz eğilimler söz konusudur. Yani modern demokrasi özellikleri taşımayan *birey hak ve özgürlükleri* konusunda farklı uygulamalarda bulunan devletlerin, *halk demokrasisi* gibi isimlerle modern demokrasinin olumlu etkilerinden yararlanma çabaları söz konusudur. Modern demokrasi denildiğinde bu anlamda farklı modeller de akla gelebilmektedir. Ancak, bütün bunlara rağmen; modern demokrasinin 21. yy'a kadarki gelişim süreci gözönüne alındığında, birçok farklı toplum/devlette özümsevenek, bu süre içinde istikrarlı bir ayakta kalma süreci geçiren ve dünya genelinde uygulama alanı genişleyen ve aynı zamanda, *birey hak ve özgürlükleri, anayasacılık ve siyasal eşitlik* fikirlerini sürdüren tek modern demokrasi modeli **liberal demokrasidir**. Demek istediğimiz, ifade edilen modern demokrasi modelleri içinde, **liberal demokrasinin**, yaklaşım (birey hak ve özgürlükleri...vd.), uygulama alanının genişliği ve ayakta kalma anlamında başat rol üstlendiği görülmektedir.

Ayrıca modern demokrasinin düşünsel gelişim sürecine bakıldığında da, “*liberal demokrasi modelinin*” belirleyiciliği dikkat çekmektedir. Bu nedenle, tez çalışmamızda “liberal demokrasi modeli ve kurumsallaşması” üzerine odaklanmaktadır. Aynı zamanda bundan böyle çalışmamız boyunca, “**liberal demokrasi**” yi ifade etmek amacıyla “**modern demokrasi**” ifadesi kullanılacaktır.

Bununla beraber, giriş kısmında ifade edilen; düşünsel yaklaşımların, toplumsal gerçeklik olarak varsayılması sorununu gözardı etmeksizin *model* ve *toplumsal gerçekliğin* karşılaştırılması yönteminin uygulanması gerekecektir. Ancak bu yaklaşım tarzı sayesinde **modern demokrasiye** dair daha bütünlüklü bir ele alış geliştirme imkanı olabilir. “Modern demokrasi teorisi” ile “modern demokrasi kurumunun” birbiriyle sınanarak gidilmesi yani, düşünsel kavramların toplumsal karşılıklarının aranması, irdelenmesi yoluyla “*modern demokrasi*” bir **süreç** olarak okunabilir. Bu anlamda “*modern demokrasiyi*” açıklamanın, *güç* olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Buna ek olarak, “*düşünsel çerçeve*” ile “*toplumsal gerçeklik çerçevesinin*” karşılaştırılması yoluyla, modern demokrasinin gelişim süreci içinde karşılaştığı **sorunları** da irdeleme imkanı doğacaktır.

“Modern demokrasi modeli” ve “kurumsallaşmasına” dair ilk karşılaştırmanın, teoride ortaya konan **kavramlar** çerçevesinde yapılması ve bu çerçevede, kavramların, toplumsal ve siyasal bütünlükteki yerlerinin ifade edilmesi önem taşımaktadır.

Modern liberal demokrasiyi oluşturan; *halk, halk egemenliği, toplumsal sözleşme, anayasal devlet, genel irade, kamu yararı, çoğunluk, mülkiyet hakkı, yargılanma hakkı, meşruiyet, siyasal eşitlik* gibi kavramların yalın hallerinin açık uçlu olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki; **halk egemenliği** kavramı; Fransız Devrimi ve beraberindeki sürecin ortaya çıkardığı halkın belirleyiciliği* (toplumsal hareketler biçiminde bir belirleyicilik söz konusudur) açısından **modern demokrasinin** gelişiminde rol oynar. Kavramın bir diğer yönü ise, bu süreçte (devrim sürecinde) *halkın*, devlet ile özdeşleşmeyle açıklanması sayesinde **milliyetçiliğe** kapı aralamasıdır. Bir diğer yönü ise, devrim süreciyle birlikte ele alındığında halk egemenliği kavramının; halk ve emek hareketlerini kapsamaması nedeniyle **sosyalizmin** toplumda oluşmasında etki etmesi yönüdür. Devrim sürecinin toplumsal ve siyasal koşulları gözönüne alındığında, **halk egemenliği** kavramı *milliyetçilikten, sosyalizme* oradan da *demokrasiye* kadar çok geniş bir hareket alanını da beraberinde getirmektedir. Öyleyse; hangi manadaki, *halk egemenliği* kavramı esas alınacaktır.

Halk kavramını irdelediğimizde ise, kapsadığı insanlar anlamında tarihsel olarak anlam değişiklikleri ve ilişkilerinin ifade edilmesi gerekmektedir. Yunan döneminde **halk** kavramına köleler dahil değildir. **Halk** kavramı vatandaşları, yoksulları, kadınları ve yabancıları içermektedir. Fakat bu kişilerin tamamı siyasal haklara sahip vatandaş statüsünde değildir. Fransız Devrimi döneminde, topraksız köylüler ve kentteki fakir insanları içeren **üçüncü sınıflar(tabakalar) (tiers etats)** ifadesi **halk** anlamına gelmektedir. Buna rağmen üçüncü sınıflar, oy hakkına sahip

* Halkın belirleyiciliğiyle kastedilen, siyasal olarak bir belirleyicilik anlamını içermiyor. Çünkü Fransız devrimi sonrası *burjuvazinin* siyasal olarak toplumun güçlü kesimi olduğu bilinmektedir. *Üçüncü sınıflar* denilen halkın, bundan önceki tarihsel dönemlerden, hatta devrim öncesinden bile daha etkili bir toplumsal güce sahip olması nitelenmektedir. Bu anlamda bu belirleyiciliği **halkın** elde etmesi, Fransız devrimi döneminde burjuvalarla siyasal ittifak yapmasına bağlanabilir. Bu konular tarihi-toplumsal yönüyle demokrasi süreci ele alınırken üzerinde durulacaktır.

değildir. Kavram, tarihsel olarak değişen bir anlama sahiptir. Buna ek olarak, her düşünür ve sosyal bilimci kavramları kendi zihninde yeniden yaratarak, kavramlarını ve teorilerini ortaya koyar. **Kavram** denildiğinde ilk olarak; kavramların düşünsel temellerinin farklılığı yani **düşünürlerin zihinlerinde bir kavrama dair yarattıkları farklı ele alımlar** anlaşılmalıdır. İkinci olarak da kavramların; *tarihsel*, *toplumsal* ve *siyasal* koşullara göre gösterdiği değişimler olarak farklılığı ifade edilmelidir.

Sartori de *kavramların* toplumsal süreçteki çok boyutluluğu ile düşünsel süreçteki hallerini karşılaştırmaktadır.

“... ide’lerle olguların, ideallerle gerçeğin.....aralarında çok önemli bir ortak öge bulunmaktadır: Her ikisi de **sözcükler yoluyla** ve tamamen **aynı sözcüklerle** anlatılmış, şekillendirilmiş, iletilmiş ve pekiştirilmiştir.....

.....

Tipik olan nokta, dış dünya ile kafalarımızın içindeki dünya arasında kurulması güç ve tehlikeli olan bağlantının bir tek ögeye: onun sözcüklerine ve söyleyiş biçimine dayanmasıdır.....onun verileri kavramlarının içinde, ve dolayısıyla **kavramlarını anlatan sözcüklerin** içinde, yer alır. Bir başka deyişle, kavramlar (terim veya sözcük olarak kullanıldıklarında) tıpkı her hangi bir şey olabildikleri gibi, “veri içeren kaplar da” (data containers) olabilirler.

.....

.....

Kanıt[tarihsel ve toplumsal gerçeklikten yararlanarak elde edilen bilgiler], gelecekteki olasılıkları değil, geçmişteki olasılıkları kanıtlar,..... ama, şu iyice anlaşılmalıdır ki, “olabilirler”[idealler, teoriler, modeller]*.....üzerinde yapılacak her araştırma, kuramsal bir tartışmayı gerektirir.” (Sartori, 1996: 85-86-87-88)

Dolayısıyla, kavramın** anlamının net olduğu her durumda demokrasi sürecini ortaya çıkarmamaktadır. Mesela, **mülkiyet hakkı, yargılanma hakkı** gibi hukuki haklara özgür olanların sahip olması fikri, 1215 Magna Charta’dan beri söz

* Köşeli parantezler yazarın notu.

** Modern demokrasiyi oluşturan kavramlardan herbiri gözönüne alınarak düşünülebilir.

konusudur. Hatta sadece düşünce düzeyinde değil, resmi olarak İngiltere’de farklı tarihlerde üç kez yayınlanmıştır(Magna Charta, 2009). 1215’den beri kabul edilen “mülkiyet hakkı” ne olmuştur ki 17. yy’dan sonra, modern demokrasi sürecinin ortaya çıkmasında ve liberal siyasal yaklaşımda önem kazanan bir rol üslenmiştir. Sadece *kavramsal ve teorik* açıdan ele almak kavramların *çok boyutluluğunu* ve *karmaşıklığını* açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, demokrasi teorilerinde ortaya konan kavramların; hem düşünürlerin bu *kavramlara dayalı* fakat bu *kavramların farklı boyutlarını kullanmalarıyla biçimlenen* hem de, tarihsel dönemlere, toplumsal koşullara göre kavramların değişim göstermesi olayı söz konusudur.

Modern demokrasinin ele alınışında; *kavramsal, düşünsel gerçeklik*yanında, *tarihi-toplumsal gerçeklik boyutunun*da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle *modern demokrasiyi* oluşturan kavram ve açıklamaların hangi toplumsal ihtiyaçların ürünü olduğunun ortaya konması gerekmektedir. **Modern demokrasiyi**, günümüze kadar gelen tarihi ve toplumsal süreci içinde değerlendirmek ve bir süreç olarak demokrasiyi okumak gerekmektedir.

Modern demokrasiyi açıklama çabasında ifade edilmesi gerekecek bir diğer konu da **demokrasinin kazanımları** meselesidir. Modern demokrasi sürecinin sonuçlarından biri olarak *demokrasinin kazanımlarını* söz konusudur. Bu anlamda insanların *eşit haklar elde etme süreci* önem taşımaktadır.

Batı tarihsel süreci ve toplum yapısı gözönüne alındığında, sınıfsal ayrışmanın ve bu ayrışmaya bağlı *insanlar arası toplumsal eşitsizliğin “doğal olduğu anlayışının”* belirgin olduğu görülmektedir. Aristoteles’de, Platon’da, ardından Hristiyanlığın eşitsizlik anlayışında görülmektedir. *Toplumsal eşitsizliğin doğal olduğu* anlayışının sürekliliğine karşı, modern demokrasinin gelişimiyle; hukuksal boyutta insanların eşit olarak varsayılmasının sağlandığı ifade edilmelidir. *Toplumsal ilişkilere sızacak kadar derinlemesine bir değişim olarak ifade edemesek dahi, hukuksal çerçevede* ve *siyasal kabul* olarak bu gibi belli kazanımların elde edilmesi süreci tarihsel süreçte *ilk kez* ve modern demokrasi sürecinin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerdir. İfade ettiğimiz hukuksal ve siyasal kabullerin, toplumsal

yapıda, kurumların değişmesinden öte, “**eşitsizliğin doğal olduğu**” anlayışının *değişimine katkısı* ve buna bağlı toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmasına katkısının olup olmadığı ya da ne ölçüde olduğu önemli bir tartışma konusudur. Buna rağmen modern demokrasi fikrinin gelişimine bağlı olarak; Batı tarihi ve toplum yapısı açısından, o tarihe değin olmayan, *yeni* bir yaklaşımın ortaya atılması manasında, modern demokrasinin kazanımlarından biri olarak “*yasa önünde eşitlik*” ile ***hukuksal (formel-biçimsel) ve siyasal kabullerin*** 19.yy’dan itibaren ortaya çıkması söz konusudur.

Demokrasiye dair bu gelişmelere rağmen; *yasa önünde eşitlik ilkesi, siyasal özgürlük, anayasa, kadınları da içeren genel oy hakkı, ...*gibi kazanımların uzun bir sürecin sonunda oluştuğu görülmektedir. İnsanların yasa önünde eşit olarak kabulü Fransız Devrimi sürecinde elde edilse dahi, *kadınları da içeren genel oy hakkı* Avrupa’da 20.yy’ın ortalarında elde edilebilmiştir.

Dolayısıyla, Batı toplumunda yaşayan insanlar için hukuksal haklar, hukuk önünde eşitlik, siyasal haklar gibi hukuksal olarak birey kabul edilmenin yolu açılmışsa da, toplumsal yaşamda bu konuda değişimlerin gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştır. Özellikle de *hukuksal haklar* ekseninde ***modern demokrasinin kazanımları olan hakların*** düşünsel gelişim süreci ile toplumsal süreçte karşımıza çıkması aynı süreçte gerçekleşmemiştir. Bu durumda, düşünsel-teorik boyut ile tarihsel-toplumsal boyutun farklı gerçeklik alanları olarak ele alınma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Modern demokrasi sürecinin her iki farklı gerçeklik boyutunun da bütünsel olarak ele alınması ve bunun yanında özellikle de modern demokrasinin iddiaları olarak hukuksal haklar ekseninde ve özgürlük problemi ekseninde ele alınması planlanmaktadır.

II. BÖLÜM: BİR YÖNETİM BİÇİMİ OLARAK MODERN DEMOKRASİ

Önceki bölümde, özellikle “*modern demokrasi*” ile daha önceki siyasal sistemler ve demokrasiler arasındaki farklılıkları ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye çalışmıştık. Modern demokrasinin sahip olduğu özellikler anlamında bariz farklılıkların olduğuna işaret etmiştik. Bu duruma istinaden, Batı Avrupa’da ve ABD’de görülen **modern demokrasinin** gelişim sürecini 250-300 yıllık bir birikim olarak nitelendirmekteyiz.* Bu bölümde öncelikle, “modern demokrasinin” önceki süreçlerden farklı olarak sahip olduğu *siyasal kurumlar, kurum tanımları, yapısal özellikleri ve demokratik siyasal kültür* tanıtılacaktır.

Ardından da, 17. ve 18. yy’larda ortaya çıkmaya başlayan *modern demokrasinin* hangi özel koşulların ürünü olduğunu ifade etmeye çalışacağız. Bunun yanı sıra, 16. ve 17.yy’larda Batı Avrupa’da oluşmaya başlayan **modern devlet** mekanizmasından, yeni deniz yollarının bulunuşuyla oluşan sömürgecilik faaliyetleriyle gelişen **kapitalist** faaliyetlerden ve bütün bu gelişen ilişkiler çerçevesinde Batı Avrupa’da ortaya çıkan **yeni sınıflar**, ortaya çıkan yeni **düşünsel yaklaşımlar,devrimler**, farklı **sınıflar arası çekişmeler** ekseninde *modern demokrasinin* ortaya çıkışını açıklayacağız.

Bu sayede, modern demokrasinin kurum tanımları, yapısal özellikleri ile bu kurumların hangi toplumsal ve tarihsel sürecin sonucunda oluştuğunu inceleyerek karşılaştırma yapma imkanı doğacaktır. Modern demokrasinin oluşum sürecini; hem siyasal kurumlar bazında, hem de siyasal kurumlar ve siyasal kültürü yaratan toplumsal süreç bazında açıklamış olacağız.

A) BATI’DA MODERN DEMOKRASİNİN OLUŞUMU

1-Modern Demokrasinin Tanımı ve Yapısal Özellikleri

Modern demokrasinin oluşumunu toplumsal süreç çerçevesinde ele almadan önce modern demokrasinin tanımı ve yapısal özelliklerini ifade etmek

* Bu ele alış biçimimizin, Finley’in *Antik ve Modern Demokrasi* adlı çalışmasında doğrulandığını da ifade edelim; “...demokrasinin antik Yunan deneyimine referansla ele alınması geçmişte hayli yaygınken, artık bu tip bir yaklaşım bir yana bırakılmıştır.”(Finley, 2003: 7).

gerekmektedir. **Demokrasi**, *halkın yönetimde tek meşru otorite* olarak kabul edilmesi şeklinde en kısa ifadeyle nitelenmektedir(Dahl, 1996: 16). Ancak bu tanım modern demokrasiyi açıklama noktasında çoğu zaman yeterli değildir. Modern demokrasinin, sahip olduğu *siyasal kurumlar*, bu kurumların *işleyiş mekanizmaları* ve toplumsal yaşam içinde bir *siyasal kültür* haline gelen modern demokrasiye ait gelenekler ve ritüeller bir bütünlük oluşturmaktadır. Ayrıca çıkış noktamızı oluşturan toplum gerçekliği ile bu gerçekliğin ifade edilmesi arasındaki farklılık üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla, modern demokrasi ile daha önceki dönemlerde demokrasi uygulamalarının arasındaki kurumsal ve yapısal farklılıklarını da bu çerçevede ifade etmek mümkün olacaktır.

Modern demokrasiyi, tarihsel süreçte karşılaşılan başka siyasal yönetimlerden ayırt etme ve tanımlama noktasında ilk olarak siyasal kurumlardan; *meclisler* ya da *kurullar* mevzusuna göz atılmalıdır. Çünkü tarihsel süreçte görülen farklı demokrasi pratiklerinde bir meclis veya birden fazla meclis görülebilmektedir. Bununla birlikte, demokrasi dışında başka siyasal yönetimlerde de *meclislere* ya da *kurullara* rastlamak mümkündür. Modern demokraside yeralan *meclis* ya da başka bir deyişle *parlamento* kurumunun, farklı siyasal örgütlenmelerde rastlanan diğer meclislerden hangi noktalarda farklılaştığını da açıklama gereği ortaya çıkmaktadır.

“*Meclis*”, “*kurul*”, “*senato*” ya da bir diğer adıyla “*parlamento*”yu, modern demokrasiyi niteleyen özgün kurumlardan biri olarak niteleyemeyiz. “*Parlamento*” adıyla danışma kurullarının ortaçağda feodal sistemde İngiltere ve Fransa’da varıldığı bilinmektedir. Bu konuda, Duverger tarihsel süreçte karşılaşılan, atamayla ya da halef seçmeyle oluşmuş meclislerden bahsetmektedir(Duverger, 1986: 34). Modern demokrasiyi niteleme anlamında parlamenter demokrasi kavramı bu nedenle yeterli gelememektedir. Parlamentonun olduğu her siyasal ortamın modern demokrasi olarak açıklanamayacağı açıktır.

Gerçi *temsilkurumu* da *parlamento* kurumu gibi ortaçağdan kalma bir kurumdur(Dahl, 2010: 118-120).*Parlamento* ve *temsil kurumu*, eski kurumların değişime uğramış haliyle modern demokraside devam eden kurumlar olduğu

bilinmektedir. Örneğin Fransa’da *Tabakalar Genel Meclisi*(*Etats Généraux*), ortaçağ siyasal yapılanmasında farklı zümreleri temsil eden meclisler niteliğindeydi.

Avrupa’da ortaçağdan miras kalan *danışma meclislerinin*, kral karşısında siyasal ve toplumsal güç kazanması ve giderek yetkilerinin iktidara hâkim olma anlamında genişlemesi *meclis sisteminin*; temsilcilerden oluşan bir veya daha fazla -“Avam Kamarası” ve “Lordlar Kamarası” gibi- *meclis* ve *kral* şeklinde bir siyasal iktidarın paylaşımı sonucunu doğurmuştu. Kuzey Amerika’da ise bağımsızlık ilanı sonrası monarşi kurumunu oluşturacak bir toplumsal ve tarihsel miras olmadığından iktidarın paylaşımı anlamında farklı bir uygulamanın geliştirildiği görülecektir.

Avrupa’daki meclisler ve kralın güç paylaşımı örnek alınarak, ABD’de “*başkan*”, “*temsilciler meclisi*” ve “*senato*” şeklinde kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu üçlü güç paylaşımı ile dengelerin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu dağılım sayesinde, *başkan* sahip olduğu yaklaşımı temsil etmekte, *temsilciler meclisinin** dağılımı ise çoğunlukla farklı siyasal partilerden toplumu temsil eden yaklaşımlardan oluşmaktadır. *Senato*** da federal yapıyı yansıtmaktadır. Bu sayede sadece başkan ya da sadece temsilciler meclisinin kararları belirleyici olamamakta, farklı kurumlar arasında dengenin sağlanabilmesi farklı kesimlerin görüşlerinin de etkili olmasını sağlama olarak üç ayrı siyasal kuruma gücün dağıtılması tercih edilmiştir. Bu çerçevede işleyen bir meclis sistemine *kongre sistemi* denilmektedir. ABD’de kongre sistemi yürütülmektedir. Modern demokraside iki tür *meclis sistemi* mevcuttur. İkincisi ise, Avrupa örneğindeki *parlamente sistemi*dir. Parlamente sistemi; Duverger, İngiliz sisteminden türeyen sistemler olarak ifade etmektedir(Duverger, 1986: 70-91). İngiliz parlamente sisteminde organlar; taht, kabine, parlamento olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tahtın siyasal yetkilerinin daraltılması sonucu; *kabine* ve *parlamentonun* siyasal güç paylaşımını sürdürdüğü görülmektedir. Bu anlamda, *parlamente sistem*, karşılıklı etki yollarının değerliliğini ortaya

**Temsilciler meclisi*, eyaletlerin nüfus oranlarına göre seçilen milletvekillerinden oluşmaktadır(Duverger, 1986: 96).

***Senato*, federasyon içindeki eyaletleri temsil eder, her eyalet aynı sayıda delegayla temsil edilir(Duverger, 1986: 96).

koymaktadır. Her iki organ arasındaki denge olarak ifade edilmektedir. Avrupa genelinde parlamenter sistem eğilimi söz konusudur(Duverger, 1986: 38).

Bu doğrultuda; meclislerin danışma kurulluğundan çıkarak, yasa yapar hale gelmesi, seçim sistemleri, parti sistemi, hukukun üstünlüğü, parlamento sistemi ve kongre sistemi şeklinde ayrımların ortaya çıkması ve anayasal hakların önemi, insan hakları ve özgürlüklerin korunması ve baskı grupları şeklinde kurumların ortaya çıktığı görülecektir. Kurumları, işleyişi ve sahip olduğu demokratik siyasal kültürü ortaya koyarak modern demokrasinin tanımı ve yapısal özelliklerini açıklamak mümkün olacaktır.

Bu noktada, kongre ve parlamento sistemiyle bağlantılı olan *parti sisteminden* bahsetmek gerekecektir. Öncelikle parti tanımlarına göz atarsak; Aron’a göre; “...partiler, belli bir genel çıkar ve toplum inancı adına, yalnız veya koalisyon halinde hükümet görevlerini yüklenmek isteyen, faaliyetleri az çok sürekli, az çok da teşkilatlanmış gönüllü topluluklardır.”(Aron, 2011: 93). Duverger’in tanımı ise, “Bir parti örgütüne demokratik diyebilmek için, bu parti yöneticilerinin üyelerin tümü tarafından serbestçe ve gizli oylama yöntemiyle seçilmesi, parti programının ve taktiğinin genel kurulca belirlenmesi ve bu kurulda delegelerin parti üyelerini gerçek bir biçimde temsil etmesi....gerekir.”(Duverger, 1986: 46). Ayrıca Duverger, siyasal partilerin gelişmesiyle siyasal alanda karşılıklı etki araçları arasındaki ilişkilerde büyük değişiklikler olduğunu vurgulamaktadır. Hatta demokrasi sürecinde partilerin ortaya çıkmasıyla güçler ayrımında güç dengelerinin değiştiğini ifade etmektedir(Duverger, 1986: 39-40).

Duverger; tek partili, iki partili ve çok partili rejimler şeklinde üç çeşit siyasal rejim olduğunu belirtir. Tek partilerin modern demokrasi düşüncesinde yeni olduğunu, 20.yy’a has olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte eskiyi hatırlatan bir biçimde tek partiye girişin serbest değil, seçkinlere ait bir ayrıcalık olduğu görülmektedir. İki partili sistemler olarak, İngiltere’de *muhafazakarlar* ve *liberaller*, ABD’de ise, *cumhuriyetçiler* ve *demokratlar* olarak belirtilebilir. Çok partili bir rejimde genellikle parlamento ile hükümet arasındaki bağlar gevşektir. Çoğu parti

çoğunluğu sağlayamadığından kısa süreli koalisyonlarla karşılaşılır(Duverger, 1986: 41-43).

Göze; modern anlamda partilerin gelişimini 1832'den sonra İngiltere'de olduğunu ifade etmektedir. İngiltere'de **Toryler**; Muhafazakarlar ve **Whigler**; Liberaller olarak iki farklı parti anlayışı söz konusudur. Göze, parti ayrılığının esas nedenini dini anlayışın belirlediğini ifade etmektedir. Toryler'in, Anglikan kilisesini, Whigler'in ise, din ve vicdan özgürlüğünü savunduğu vurgulamaktadır(Göze, 2011: 484-485). Ayrıca, İngiltere'de kabine ve çoğunluk iktidarda olduğu için hükümet güçlüdür, buna rağmen muhalefetin iktidarın etkilemelerinden korkması için bir neden yoktur, muhalafet bu anlamda özgürdür. Bu durumu sağlayan ise Duverger'e göre, İngiliz halkının özgürlük duygusudur(Duverger, 1986: 83).

ABD'de ise, partiler arasında düşünce, görüş farkı yoktur. Göze, 1787'de ABD'de anayasa yapılırken iki düşüncenin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. “*Milliyetçiler*” ya da “*federalistler*”; ulusal devletten yanadırlar. Diğerleri ise, *antifederalistler*; federasyona karşı olanlardır. Bu iki eğilimin parti şeklinde örgütlendiğini ve “**Federalistler**” ve “**Cumhuriyetçiler**”(anti federalistler) olarak isimlendiğini belirtir. Daha sonra federalistlerin, “Milliyetçi **Cumhuriyetçiler**” adını aldıklarını (kısaca Cumhuriyetçiler) ve cumhuriyetçilerin(antifederalist) ise, “**Demokrat Cumhuriyetçiler**”(kısaca Demokratlar) olarak ifade edildiklerini belirtmektedir(Göze, 2011: 532).

Fransa'ya baktığımızda ise, partiler arasındaki ilişkinin genel karakteri; ilkesel olarak uzlaştırılamayan, ancak olaylar nezdinde anlaşılabilen bir yapıya sahip olduğu Duverger tarafından vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Batı Avrupa'da İngiltere dışındaki parlamenter rejimlerde yürütme gücünün, hükümetin zayıflığına ve meclisin üstünlüğüne dikkat çekildiği görülmektedir(Duverger, 1986: 84-89).

Partilerin de, kendi içinde *katı* ve *esnek* olarak iki türlü özellikler gösterdiği ifade edilmektedir. İngiltere'de katı partiler söz konusudur. Esnek partilere; Duverger, Fransa'da III. Cumhuriyet dönemini partileri örneğini vermektedir(Duverger, 1986: 44-45).

Seçim sistemi, modern demokrasinin ortaya çıkardığı kurumlardan biri* olmakla birlikte tek bir seçim sistemi yoktur. Süreç içinde daha farklı uygulamalarla karşılaşılsa bile asıl üzerinde durulan “Nisbi Temsil” (NT)ve “Tek turlu dar bölge” olarak iki temel seçim sistemi olduğudur. NT yolu ile partiler elde ettikleri oy oranında mecliste temsil edilirler. Tek turlu dar bölge sisteminde ise, en çok oy alan partinin temsilini arttıran, güçlendiren bir yapısı vardır(Dahl, 2010: 148-149). Seçim sistemlerinin, siyasal sistemlerdeki belirleyiciliğı ile ilgili Duverger şöyle söylemektedir. “İki partili sistem tek tur’lu çoğunluk sisteminin sonucudur: oysa, nispi temsil ya da iki tur’lu oylama, çok parti sisteminin meydana gelmesine yol ...” açacağıını dile getirmektedir(Duverger, 1986: 43).

Modern demokrasiyle ilgili üzerinde durmamız gereken başka kurum ve kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar *anayasa* kurumu, *hukuki denetim mekanizması* ile *insan hakları* kavramıdır. Modern demokrasi; bu yaklaşıma göre hukukun üstünlüğü ve anayasal haklar çerçevesinde bireylerin korunduğı bir siyasal sistemdir. Bununla birlikte, yasama faaliyetiyle oluşturulan kanunların anayasaya uygun olması gerekmektedir. *Hukuki denetim mekanizması* olarak ifade edilen, yüksek mahkeme ya da anayasa mahkemesi adıyla bilinen kurumlar modern demokrasilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, *hukuki denetim mekanizmasının* demokratik ülkelerde standart bir özellik olduğ u belirtilir. Buna rağmen, ülkeden ülkeye denetim mekanizması olarak yüksek mahkemenin etki alanının değışebildiğı de vurgulanmaktadır(Dahl, 2010: 137).

Modern demokrasilerde; anayasa ile belirlenmiş hakların yanısıra, 1948’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nde yer alan; *kişisel haklar*, *hukuki haklar*, *sivil özgürlükler*, *siyasal haklar*, *geçim hakları*, *iktisadi haklar*, *sosyal haklar*, *kültürel haklar* da kabul edilmiştir(Donnelly, 1995: 44-45). Evrensel Bildiri’de yer alan bazı hakların da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile ortak güvenceye bağlandığı belirtilmektedir(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 2010: 5). Bu haklar; *yaşam*

*Çünkü, Atina’da temsilciler *kurayla*, *tesadüfle* belirlenmekteydi(Dahl, 2010: 31).

hakkı(md.2), işkence yasağı(md.3), kölelik ve zorla çalıştırılma yasağı(md. 4), özgürlük ve güvenlik hakkı (md.5), adil yargılanma hakkı(md. 6), ifade özgürlüğü(md. 10), ayrımcılık yasağı(md.14)...gibi haklar ve özgürlüklerden oluşmaktadır. İnsan hakları, hükümetlerin siyasal meşruluğu olarak kabul edilmekte olduğu belirtilebilir. İnsan haklarını, korudukları ölçüde devletler ve rejimler meşru olmaktadır(Donnelly,1995: 25). Bunun yanında, insan hakları; modern devletin baskılarından, modern toplumun olumsuzluklarından ve kapitalist piyasa ekonomisinin insanlar üzerinde yarattığı eşitsizliklerden insanların korunması noktasında devreye giren haklar olarak değerlendirilmektedir(Donnelly, 1995).

Toplumsal yaşamda, insan haklarının böyle bir işlev gördüğü vurgulanmakla beraber, bunun yanında; insan haklarının düşünsel kaynağı; bir *insan doğası* tasavvurudur. *İnsan doğası* açıklaması; “İnsan haklarının kaynağı insanın *ahlaki doğası....*”(Donnelly, 1995: 27) olduğu görüşüdür. Bu anlamda, *insan hakları*; sadece hukuki haklar olarak değil, aynı zamanda ve daha çok ahlaki haklar olarak nitelenmektedir. Modern demokrasi süreciyle birlikte, birey kavramının ön plana geçmekte olduğundan daha önce bahsetmiştik. İnsan haklarının, modern demokrasi sürecinde *birey* anlayışının belirginleştiği noktalardan birini oluşturduğu görülmektedir. Modern demokrasi sürecinde, insan hakları, *bireyi* önceleyerek, topluluk çıkarı önünde dahi, bireyi ve birey çıkarını ön planda tutan bir anlayışın varlığı olarak ifade edilmektedir(Donnelly,1995). Modern demokrasi mevzuunda hakların önemsendiği görülmektedir. Dahl, ***hakların*** demokrasinin yapı taşı olduğunu vurgulamaktadır(Dahl, 2010: 60). Dahl, demokratik sürecin *özel haklar**, üzerinde tehdit edici ve kısıtlayıcı olmadığını aksine *özel haklar* ve *öncelikli haklar* olarak ifade ettiği; *ifade özgürlüğü hakkı, toplanma özgürlüğü, özgür ve adil bir seçimde oy kullanma özgürlüğü hakkının* demokratik süreç ile çelişmediğini bu hakların demokratik sürecin *gereklikleri* olduğunu da çalışmasında ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır(Dahl, 1996: 210-221). Bunun yanı sıra; 20.yy’da görülen siyasal kapsama sorunlarının ortadan kalktığı Dahl’ın *poliarşik demokrasiler* olarak

* Dahl, özel çıkar ve iyi olarak ifade etmektedir.

nitelediği, demokrasilerin “ ...tarihsel ve varolan alternatifleriyle karşılaştırıldığında, poliarşi insanın yapısı bütün yönetim tarzlarının en olağanüstü olanlarından biridir.”(Dahl, 1996: 284) şeklinde tanımlanmaktadır.

Modern demokrasi işleyişinde karşılaşılan bir diğer özgün kurum da *baskı gruplarıdır*. Baskı grupları, “...ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriterler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplar...” olarak ifade edilmektedir(Kapani, 2010: 212). Baskı grupları, *işverenbirlikleri*; ticaret ve sanayi odaları... *işçi kuruluşları*; sendikalar ve *tarım sektörü temsilcileri*; çiftçi birlikleri ve tarım kooperatifleri olarak üç kategoride ifade edilmektedir(Kapani, 2010: 218). Ancak bu örgütlenmelerin dışında milliyetçi örgütlenmeler de baskı grubu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ermeni lobisi gibi.

ABD’de Lobbicilik(lobbying) olarak ifade edilen baskı gruplarının çalışmaları çok yaygınlık kazanmıştır. ABD’de bu faaliyetler demokratik sürecin bir parçası niteliğini kazanmışlardır. Göze, ABD’de partilerin mali kaynaklarının büyük bölümünün baskı gruplarından oluştuğunu belirtir. Aynı zamanda, ABD’de baskı grupları, siyasal yaşamı en çok etkileyen kurumlar olarak ifade edilmektedir. Bunların yanı sıra; baskı gruplarının etkilerinin gizli ya da açık olmak üzere çeşitli olduğu da vurgulanmaktadır(Göze, 2011: 533-534). ABD’de lobiler kayıtlı ve resmi faaliyet yürütmektedirler. 1946 tarihli yasa gereğince; ABD’de çalışma yürüten lobilerin Kongre’deki sicile kaydolmalarını, faaliyet alanlarını, toplanan paraların ve harcamaların açıklanması zorunlu hale gelmiştir(Kapani, 2010: 230 ve Göze, 2011: 534). Ayrıca, toplumun farklı kesimlerinin taleplerini duyurabileceği bir mekanizma olarak baskı gruplarının anayasal ve çoğulcu rejimlerin ruhuna uygun olarak yorumlandığı görülmektedir(Aron, 2011: 98).

Modern demokrasinin sahip olduğu kurumsal mekanizmaların dışında farklı işleyiş süreçleri de karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda *koruyuculuk* olarak ifade edilen kendi kendine karar alamayacağı iddia edilen kişiler hakkında karar alma hakkının, modern demokrasi yaklaşımıyla uyumlandırıldığı görülmektedir. Bu noktada; Dahl, *koruyuculuk* iddiasının demokrasiyle çelişeceğini, vurgulamaktadır(Dahl, 1996: 63). Buna rağmen; herhangi bir nedenle, sahip olduğu

köken dolayısıyla, zihinsel yetilerinin sınırlı olması iddiasıyla, cinsiyeti nedeniyle, sahip olduğu ya da olmadıkları gerekçe gösterilerek *hukuksal, toplumsal ve siyasal hak sahipliğinden* insanların uzak tutulmaları fikri olarak *koruyuculuk* yaklaşımı modern demokrasiden yakın bir süre önce uzaklaşmıştır. Modern demokrasi sürecinde koruyuculuk iddiasının ortadan kalkması 20.yy'da gerçekleşmiştir.

Modern demokrasinin Batı toplumunda sahip olduğu siyasal kurumların ve bu kurumların işleyiş mekanizmalarının farklılıklarının üzerinde durduk. Bununla birlikte, modern demokrasinin yapısal özelliklerini anlama noktasında yalnız siyasal kurumlar ve işleyiş mekanizmaları değil, bu işleyişin toplumsal yaşamdaki yansıması olarak ifade edebileceğimiz *demokratik siyasal kültürün* ve *anlayışın* üzerinde durulması gerekmektedir. Modern demokrasilerin işlemesi anlamında, *demokratik siyasal kültürün* varlığı gerekli görülmektedir. Örneğin, siyasal çatışma demokrasilerde normal görülmektedir(Dahl, 1996: 36). Bununla birlikte, siyasal çatışmadan anlaşılan *uzlaşma kültürünün* yoksayılması değildir. Aron, siyasal felç tehlikesine karşı ve etkili bir yönetim sağlayabilmek için, *uzlaşmanın* önemini altını çizmektedir(Aron, 2011). Zira, Aron'a göre, "İstikrarı ve etkililiği sağlayan, kural olarak bir anayasa kuralı değil, bu kuralla, partiler sisteminin yapısı, partilerin mahiyeti, programları, politik işleyiş hakkındaki inanışları arasındaki uyumdur."(Aron, 2011: 125). Modern demokrasi, yalnızca siyasal kurumlar, prosedürler çerçevesinde işleyen bir mekanizma değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler bazında insanların hayatına giren *demokratik siyasal kültürle* birlikte yaşayan bir toplumsal ve siyasal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratik siyasal kültürü, sadece politikayı meslek edinen insanların sahip olduğu bir davranış biçimi olarak değil, toplumun tamamına da yansıyan karşılıklı bir süreç olarak nitelenmesi daha doğru olacaktır.

Toplum yaşantısının her alanında *demokratik siyasal kültürün* yansımalarını görmek mümkündür. Bunun yansımaları; siyasal yaşamdan, toplumsal ve ekonomik yaşama kadar bunun yanında da toplumda bireylerin yaşamının üzerinde belirleyici olabilmektedir. *Demokratik siyasal kültürün yansımalarının* en önemli yanı ise, insanların kendi hayatları üzerinde belirleyici olabilmelerini –özgür olma- sağlama

noktasıdır. *Demokratik siyasal kültür*; modern demokrasinin bir toplumda varolmasını sağlayan çeşitli *kriterlerle (ölçütlerle)* karşımıza çıkmaktadır. Dahl, modern demokrasinin; *etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerinde son sözü söyleme hakkı, yetişkinlerin dahil olması* gibi kriterleri olduğunu belirtmektedir. Dahl, bu kriterlerden herhangi birisi yerine getirilmediği zaman üyelerin siyasal eşitliklerini yitireceklerini vurgulamaktadır(Dahl, 2010: 47-49). Bunlara ek olarak; modern demokrasinin, özellikle insan hayatına katacağı olumlu şartlar ve avantajlardan, bahsedilmektedir. Modern demokrasinin; *zorbalığı önlemek, temel haklar, genel özgürlük, kendi kaderini tayin etme, ahlaki özerklik, insani gelişme, temel kişisel çıkarların korunması* gibi “ insanın kendi hayatına istediği yönü verebilmesini sağlayabilecek bir ortam” oluşturduğu varsayılmakta ve kabul edilmektedir(Dahl, 2010: 56-71).

Demokratik siyasal kültür ve anlayış olarak ifade ettiğimiz, *ahlaki özerklik, güçlü eşitlik, kişisel özerklik* anlayışlarının demokratik sürecin birer parçası olduklarını Dahl, gerekçeleriyle açıklamaktadır. Dahl’ın; güçlü eşitlik, kişisel özerklik ve ahlaki özerkliği, modern demokratik sürecin en kuvvetli ve en tartışmalı iddiası olarak nitelediği görülmektedir. “Güçlü Eşitlik İlkesi” olarak ifadelenen; *eşit niteliklere sahip olma düşüncesidir*. “...demokrasiye duyulan rasyonel inanç, Güçlü Eşitlik’in (tam) yurttaşlar arasında geçerli olmasını gerektirmektedir.”(Dahl, 1996: 123). Dahl, “güçlü ilkeyi” demokratik sürecin beraberinde getireceği iddiasında bulunur.

Kişisel özerklik varsayımını Dahl şöyle açıklamaktadır. “*Aksini gösteren bir zorunluluk olmadıkça, kadın ya da erkek herkes, kendi iyisi veya kendi çıkarları konusunda hüküm verecek en iyi yargıdır.*”(Dahl, 1996: 125). Bununla birlikte, demokratik sürecin *kişisel özerklik* iddiasının ne ölçüde geçerli olduğunun (ampirik boyutta) henüz belli olmadığını da belirtir(Dahl, 1996:131).

“Ahlaken özerk kişi ile, kendi ahlakî ilkeleri üzerinde kararlar ile bu ilkelere önemli ölçüde bağımlı bulunan kararları, bir düşünme, tasarlama, tahkik etme ve değerlendirme sürecinden geçirerek kendisi veren bir kişiyi anlatmak istiyorum.

Ahlaken özerk olmak, ahlakla ilgili tercihler alanında kendi kendisinin efendisi *olmaktır.*”(Dahl, 1996:114 nakil karş. Kuflik, 1984, 272).

Dahl, demokratik sürecin kendi kararlarına tabi olan herkesin *ahlaki özerkliğine* saygı gösterdiğini ifade etmektedir.*Ahlaki özerkliğe* sahip olabilmenin ancak demokratik siyasal sistemlerde olabileceğinin altını çizmektedir(Dahl, 1996:114-116).

Buraya kadar vermeye çalıştığımız modern demokrasi açıklamalarından yola çıkarak, denilebilir ki, modern demokrasinin yarattığı siyasal kurumlar, ortaya çıkan siyasal işleyiş mekanizmaları ve demokratik siyasal kültür, sonuç olarak; bir “*özgür insan*” yaratma çabasında ve iddiasındadır. *Kendi hayatına dair kararları almada özgür olabilen ve bu sayede kendi hayatı üzerinde belirleyici olabilen bir birey yaratma amacıyla*, demokratik siyasal kurumlar ve demokratik siyasal kültür oluşmuştur. Modern demokrasinin bu varsayımının düşünsel boyuttan, toplumsal gerçeklik boyutuna ne ölçüde aktarılabildiği ise çalışma boyunca toplumsal ve siyasal gerçeklik boyutunun farklı yönleriyle ele alınmaya çalışacaktır.

Tanımlar, kurumsal mekanizmalar ve demokratik siyasal kültür olarak gözlemlediğimiz modern demokrasi sürecinin; ortaya çıkmasını sağlayan koşullara ve toplumsal realitede bu sürecin nasıl işlediğine, modern siyasal kurumların ve kültürün nasıl yaratıldığına bakmak yani; *kurumsaltanımlar* ile *toplumsalrealiteyi* karşılaştırmak gerekmektedir. Özellikle de, modern demokrasinin iddiaları olarak “haklar” ekseninde ve “özgür bireyi yaratma” çabası üzerinde bir karşılaştırma yapmak gerekecektir. Bu doğrultuda, sonraki bölümlerde modern demokrasi sürecini yaratan tarihi ve toplumsal koşullar farklı açılardan ele alınıp değerlendirilecektir.

2- Batı Avrupa’da Devlet Problemi ve Modern Demokrasi

Batı Avrupa’da Ortaçağ boyunca kent yaşamının çok sınırlı olduğunu ve siyasal ilişkilerin devlet mekanizmasını ortaya çıkarabilecek bir fırsata henüz sahip olmadığını; Ortaçağ kentlerini ve siyasal yaşamını ele alan çalışmalardan kalkarak daha önceki bölümde dile getirmiştik. Ortaçağ’da kentin ve dolayısıyla kent

devletinin gelişimini Güney Avrupa’da; İtalya ve çevresindeki kentlerde bulmuştuk. Buna bağlı olarak da, zenginlerden oluşan kent meclislerinin Güney Avrupa’da ortaya çıktığını tarihsel sürece dair incelememizde vurgulamıştık. Dolayısıyla, Avrupa coğrafyasında Ortaçağ boyunca devlet anlamına gelebilecek siyasal yapılar sadece ortaçağın sonuna doğru Güney Avrupa’da ve kent-devleti şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Zaten ortaçağın sonunda Avrupa’da Rönesans’ın ortaya çıktığı düşünsel, sanatsal ve kültürel merkez haline gelen bölgeler de bahsettiğimiz İtalyan kent-devletleridir. Batı ve Orta Avrupa’da ise, kent-devleti ya da merkezi bir yapı özelliği gösteren devlet örgütlenmesinin izlerine 16-17.yy’a kadar rastlanmamaktadır. Batı Avrupa’da uzun bir dönem boyunca -Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından, 16. ve 17.yy’a kadar geçen süre boyunca- *devlet* organizasyonunu meydana getirebilecek bir siyasal gelişim söz konusu olmamıştır.

Batı Avrupa’da, modern devlet örgütlenmesi anlamını taşıyabilecek ilk toplumsal yapılanmalarla İngiltere’de “Büyük Britanya” adıyla, bunun dışında Fransa, Hollanda ile 16. ve 17. yy’larda karşılaşmaktadır. Dolayısıyla, devlet kurumsallaşmasının Avrupa coğrafyasında neden bu dönemde ortaya çıktığı sorusu önem taşımaktadır. Çünkü, modern devlet* yapısı devamındaki süreçte, Batı Avrupa’da **modern demokrasiyi** de beraberinde getirdiği görülecektir. Modern demokrasinin tarihsel süreçte, daha önce gözlemlenen demokrasi modellerinden farklılığını hatırlarsak, modern devletin ortaya çıkışını hazırlayan koşulların ve *modern demokrasiye* doğru gidişatı yaratan sürecin anlaşılması önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda, (modern) **devlet organizasyonunun** ve **modern demokrasinin** birbirini bütünleyici süreçler yarattığı vurgulanmalıdır.**Hobsbawm’a göre de, “Liberal demokrasi, başka siyasal rejimler gibi, onun içinde uygulama alanı

* Modern devlet; merkezi, güçlü, sınırları belli, toprak bütünlüğü olan bir siyasal yapı olarak kent devletini aşan bir yapıdır. Batı Avrupa kökenli çoğu modern devlet aynı zamanda, okyanus aşırı bölgelerde sömürge imparatorlukları yönetebilecek siyasal ve askeri denetim mekanizmasına sahiptir.

**Günümüzde de modern demokrasiye sahip olabilmesi için bir devletin, modern devlet yapılanmasına sahip olması gerekecektir. Modern demokrasinin kurumları, anayasa, hukuk sistemi, ...gibi kurumlar aynı zamanda modern devletin de kurumlarını oluşturmaktadır. Günümüz açısından bu bütünleşme, kaynaşma daha üst seviyededir.

bulabileceği bir siyasal birime ihtiyaç duyar ve bu da normal koşullarda, genellikle 'ulus devlet' diye bilinen devlet şeklidir. Böylesi bir birimin bulunmadığı, ya da ortaya çıkar gibi görünmediği alanlarda....kesinlikle uygulanamaz.”(Hobsbawm, 2008a: 101). *Modern devletin oluşumunun tamamlanma süreci* aynı zamanda **modern demokrasisürecini** de beraberinde getirdiğini tekrar vurgulamak gerekmektedir. “Modern devlet” ile “modern demokrasi” arasında ciddi bir ilişkisellik mevcuttur. Modern demokrasiyle olan bu bağ nedeniyledir ki, Batı Avrupa’da ortaya çıkan **yeni siyaset** anlayışının toplumsal ve siyasal unsurlarının nasıl oluştuğunun üzerinde durulması gerekmektedir. Başka bir deyişle, Batı Avrupa’da siyaset alanında 16.-17.yy’larda ortaya çıkarak kurumsallaşan **devlet** organizasyonunun; toplumsal olarak hangi gelişmelerin etkisinde ortaya çıktığının vurgulanması gerekmektedir.

Batı Avrupa’nın Ortaçağ’da içinde bulunduğu; kent yaşamından kırsal alana çekilme, temel ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında güçlükler, salgın hastalıklar gibi toplumsal yaşamı derinden etkileyen koşulların üzerinde ilk bölümde durmuştuk. *Modern Devletin Doğuşu*(Coşkun, 1997) adlı çalışmadan yararlanarak kısaca modern devletin oluşumunu açıklarsak; Avrupa’da varolan nüfusun, Ortaçağ boyunca kendisini besleme anlamında sorunlarının olduğu görülmektedir. Bu anlamda, Avrupa ortaçağ boyunca sahip olduğu nüfusu besleyemediği için, nüfus fazlası sorunuyla her daim karşı karşıya olmuştur. Bu nedenle Ortaçağ’da Batı Avrupa’da feodal sistemin üretim ilişkisinin dışında kalan kesimler arayış içinde olacaklardır. Toplumlara arası düzlemde, Ortaçağ boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun da Avrupa içlerine kadar ilerlemesi, Avrupa’da feodal sistemin sorunlarını arttırmaktadır. Bunun yanında, kısıtlı ekonomilere sahip Avrupa’daki toplumlar açısından temel ihtiyaç maddelerinin Doğu’dan gelmesi sürekli altın kaybetmek anlamına gelmektedir. Batı Avrupa’nın içinde bulunduğu sorunların Doğu’nun zenginliklerine ulaşma yoluyla aşılacağı inancıyla uzun deniz yolculukların çıkılmıştır. Bu sayede Batı Avrupa’nın o zamana kadar karşılaşmadığı coğrafi bölgeler elde edilmiştir. Dolayısıyla, Batı Avrupa’nın özellikle altın, gümüş gibi değerli maden ihtiyacı ticaret, sömürgecilik yoluyla bu bölgelerden

karşılanmaya başlanacaktır(Coşkun, 1997: 148-149). Batı Avrupa'daki sorunlara çözüm arayışlarının, yeni *toplumlararası imkanlar* tarafından biçimlendirilmesi olayı ile karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda, ortaya çıkan değişimlerden hem Batı Avrupa etkilenmektedir, hem de sömürgecilik faaliyetiyle karşı karşıya kalan dünya genelinde birçok bölge derinden etkilenmektedir. Sezer(1997) ve Coşkun, **modern devletin** ortaya çıkışını tam da bu gelişmelere bağlı olarak açıklamaktadırlar. Farklı ulusal siyasetlerin nedeni ise, sömürgecilik faaliyetleri konusunda ileriye yönelik farklı tarzlar, yöntemler ve siyasetler ileri sürmelerinden kaynaklanan bir durum olarak nitelenmektedir(Coşkun, 1997: 152).

Batı Avrupa'nın sorunlarını aşma çabasında sömürgeci faaliyetlere başvurmasıyla bu sürecin merkezi bir şekilde ticari, askeri ve siyasi olarak denetlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda ortaya çıkan sonuçlar sadece **modern devletin** oluşumunu yaratan koşulları biçimlendirmekle kalmamaktadır, ayrıca ortaya çıkan yeni koşullarında dünya genelinde tüm toplumları ilgilendiren bir hal aldığı da görülecektir.

Bununla birlikte, modern devletin oluşumunu Batı Avrupa'da ortaya çıkaran toplumsal-tarihsel ve siyasal süreç açısından ele almanın yanı sıra, Batı düşüncesinde **devletin** ve **siyasetin** nasıl tanımlandığına da bakmak gerekecektir.

Bu nedenle, ilk olarak; 16. ve 17.yy'larda Batı'daki *siyaset* ve *devlet* açıklamalarına eğilmek gerekecektir. Bu bağlamda Machiavelli'ye bakacak olursak, Machiavelli(1496-1527)'ye göre hükümdar yapabilirse, iyiden uzaklaşmamalı, ancak gerektiğinde ise, kötü olabilmelidir. Toplumda nefret uyandırmadan, insanların içine korku salmayı bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır(Machiavelli, 2010). Ayrıca Machiavelli'ye göre; "... bir hükümdar, tebasını birlik ve itaat içinde tutmak amacındayken acımasız olduğuna dair suçlanmaktan korkmamalıdır."(Machiavelli, 2010:75). Çünkü halkın ortaya çıkan sonuca göre karar verdiğini ifade etmektedir(Machiavelli, 2010).

Hobbes'a göre ise, "...insanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedir.."(Hobbes, 2013: 101). Hobbes, siyasal toplum, *devlet haline gelmeyi* güç ilişkileriyle açıklamaktadır.

Devletin özelliklerini ve önemini vurgulayan bir diğer kişi deHegel'dir.

“...siyasal evrimin tepe noktası, devletin ortaya çıkması ve yurttaşları tarafından sivil toplumun üstünde bir siyasal evrim düzeyi olarak kabul edilmektedir. Hegel bunu manevi bakımdan, kişisel kendini-gerçekleştirmenin de daha üstün bir düzeyi olarak görmüş, çağdaş insanın yeni bir özgürlük düzeyine yüceldiği insan ve yurttaş olarak çıkarlarının yeni bir bileşime kavuştuğu bir toplum biçimi saymıştır.”(Sabine, 2000 : 48).

“...Hegel'in siyasal felsefesinin başta gelen bir özelliği ulus-devlete çok yüksek bir değer vermesiydi. Hegel'in tarih yorumunda bireyden ya da herhangi bir bireyler kümesinden çok ulus önemli bir birimi oluşturuyordu.”(Sabine, 2000: 11).

Batı siyasal düşüncesinde **devlet** denildiğinde; yönetilen halkın üzerinde belirleyiciliği bulunan, **kati, baskıcı** yönetenler topluluğunun ifade edildiği görülmektedir. Siyaset düşüncesinde genel bir eğilim olarak, belli bir sorun temelinde düşüncelerin açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ortaçağ sonrası dönemde, *yönetim-güç-şiddet ilişkisinin yakınlığı*, açıklanması ve çözümlenmesi gereken toplumsal bir sorun olma niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede, siyasal düşünce ile ilgilenen birçok kişinin hareket noktasını bu mesele belirlemektedir. Ancak bu meselenin iki türlü açıklandığı görülmektedir. Birincisi, Batı'da yeni dönemde ortaya çıkan **modern devletin** siyasal, hukuksal ve toplumsal *güç* ve *şiddet* ilişkileri şeklinde tanımlandığı ve bu tarzın vurgulandığı ele alıştır. Diğerisi ise, modern devletin, belirtilen özelliklerinin **bireyin** üzerinde *bir sorun* olarak ifade edildiği ve *eleştirildiği** yaklaşımıdır.

Devlete dair ele alışlarda olması gerekenin, siyasal, hukuksal ve toplumsal *güç* ve *şiddet* ilişkisi ile açıklandığı diğer örneklere bakıldığında;

Weber'in(1864-1920) devlete ve siyasete yaklaşımlarını değerlendirmek için, “*Meslek Olarak Siyaset*” metnine bakarsak: Weber, tarihteki diğer siyasal yapılanmalar gibi **devleti**, *insanın insana egemenliği* olarak açıklamaktadır. Bu

**Liberal siyasal düşünce* olarak karşımıza çıkmaktadır.

egemenliğin(otoritenin) partimonyal prensin sahip olduğu haline *geleneksel*, tanrı vergisi yada mutlak bağlılık duygularına bağlı olanına *karizmatik* ve *yasaların* geçerliliğine dayanan egemenlik olarak ayırmaktadır. Modern devleti de, "... belli bir arazi içinde, *fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde(başarıyla) bulunduran* insan topluluğudur." şeklinde tanımlamaktadır(Weber, 1993: 80). Weber, modern devleti, *güç* ve *şiddet* kullanımı olarak ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, fiziksel, gücün meşru kullanımı derken, sadece şiddeti anlatmamakta; *ekonomik* ve *toplumsal* işleyişe *sahip olmayı* da bu anlama dahil ettiği anlaşılmaktadır(Weber, 1993: 84).

Marx'a baktığımızda ise, *modern devletin ortaya çıkışına* dair,

" Burjuvazi... Nüfusu biraraya toplamış, üretim araçlarını merkezileştirmiş ve mülkiyeti birkaç elde yoğunlaştırmıştır. Bunun zorunlu sonucu siyasal merkezileşme oldu. Ayrı çıkarlara, ayrı yasalara, ayrı hükümetlere ve ayrı gümrüklere sahip bağımsız ya da birbirleriyle gevşek bağlara sahip eyaletleri *tek* ulus, *tek* hükümet, *tek* yasa, *tek* ulusal sınıf çıkarı, *tek* gümrük tarifesi içinde birleştirdi."(Marx, 2008: 38)

şeklinde ifade ederek **toplumsal** ve **siyasal** bütün unsurların birleşimi ve merkezileşmesine ile açıklamaktadır. Benzer bir şekilde, Weber de modern devletin ortaya çıkışını; ekonomik, toplumsal ve siyasal güce sahip olma anlamında-kendi tekelinde olma anlamında- **merkezileşme** olarak açıklamaktaydı.

Batı toplum yapısı ve düşünce sistemi *devlet kurumunu* ya da *yönetim organizasyonunu* -eleştiren kesimler de dahil olmak üzere- **güç kullanımı** ve **merkezileşme** ile tanımlamaktadırlar. Batı toplumunda karşılaşılan toplumsal ve siyasal kurumlar ve uygulamalar, Batı düşünce sistemi sayesinde oluşturulan, **toplum ve siyaset anlayışı** ekseninde, ortaya çıkmış, gelişmiş ve biçimlendirilmiştir. Batı toplumunda karşılaşılan kurumlar, örneğin siyaset uygulamalarından biri olarak *hukuk*, siyasal düşünce temelinde belli bakış açılarıyla oluşturulmuştur. Batı'da tarihsel süreçte görülen *siyasal düşünceler*, sadece toplum ve siyasetin anlaşılması değil, *biçimlendirilmesine* yönelik etkileşimleri de beraberinde getirmiştir.

Yeni devlet anlayışının; öncelikle *yeni bir hukuk anlayışını* beraberinde getirdiği görülmektedir. Modern devlet kendisini meşru kılma çabasında doğa

yasalarına bağlanamayacağı için de *pozitif hukuk*; yönetenin koyduğu kurallar biçiminde bir açıklamaya doğru gidilecektir. Modern demokrasi de, modern devlet modeli temelinde *pozitif hukuk* esaslarını benimsemektedir.

Batı siyasal düşüncesinde, siyaset uygulamalarında biri olarak ***hukuk anlayışına*** bakıldığında; *doğal hukuk* ve *pozitif hukuk* kavramlarının açıklanış biçimi, siyaset anlayışı hakkında birçok veri sunmaktadır. *Doğal hukuk*, herkes için iyi ve kötü olanı gösteren evrensel bir ahlakın varlığını kabul etmektedir. *Pozitif hukuku* açıklamak için ise, şu ifadeyi belirtmek yeterli olacaktır. “... adalet dediğimiz şey gerçekten de daha güçlü olanın koyduğu kuraldır.” (Arnhart, 2008; 142) Batı’da ***devlet; güç, baskı ve şiddet*** ile tanımlanmaktadır. Bununla beraber, bir siyaset uygulaması olarak hukukun açıklanma biçimi de; toplumda, siyasi, iktisadi, kültürel gücü elde eden kişilerin bu güç sayesinde hukuku belirlemedeki meşruluğudur. Bu gibi yaklaşımlar sayesinde, Batı’da siyasi yönetime, hukuka ve meşruluğa sahip olacak olan toplum kesimi haklılaştırılmaktadır.

Modern devletin hukuk yapısını belirleyen hukuk anlayışı, ***pozitif hukuktur***(Keyman,1978). Batı siyasal düşüncesinde; modern devletle birlikte hukukun kaynağının nasıl açıklandığı meselesi önemli olmaktadır. Pozitif hukukçular “... bir yasal sistem için gerekli olan tek şey, otoritenin nihai standardı olarak kabul edilen 'tanıma kuralı'dır.” şeklinde açıklamaktadırlar(Arnhart, 2008; 144). Pozitif hukuk anlayışının, hukuku açıklama biçimi, *güç ilişkileri* odaklıdır. Yani, bu açıklama biçimine göre; hukukun gerekçesi, *güçlü* olmak ve bu nedenle de bazılarına karşı gücü kullanmak amacını taşır. Batı siyasal düşüncesinde; *hukuk mevzusuna bakış açısı, hukuk ve adalet* kavramlarını birbiriyle ilişkilendirmeden ve toplumun tamamını kuşatıcı olmaktan uzak, sadece yönetime sahip olmaya çalışan sınıfın çıkarları doğrultusunda sınırlanmıştır. Batı siyasal düşüncesindeki bu bakış tarzıyla, toplumda hukuk kurumu biçimlendirilmiş, yani Batı’da hukuk kurumuna zihinde çizilen sınırlar, pratikte de hukuk kurumunun biçimlenmesinde belirleyici olmuştur.

Batı’da siyaset alanı yani ***devlet;siyasal, hukuksal ve toplumsal***güç ilişkileriyle tanımlanınca, ***özgürlük problemide*** toplumun ve siyasetin merkezi meselelerinden olacaktır.Batı’da ***özgürlük*** probleminin incelenmesi bize

devletyönetiminde özgürlük problemine karşı nasıl çözümler üretildiğini ortaya koyma imkanıverecektir. Bu noktada karşımıza *siyasal liberalizm* çıkmaktadır. Liberal anlayış bireyin, devlet karşısındaki rolüne eleştirel bir yaklaşım getirmektedir. Buna rağmen Batı’da modern devletin *sorunlarını aşma* ve modern demokrasinin tamamlanmasını sağlama noktasında, siyasal liberalizmin öncü rolü ortaya çıkmaktadır. Batı siyasal düşüncesinde, **devlet** kavramıyla **özgürlük** kavramının ele alınma biçimi arasında bağ kurulmaya çalışılması siyasal liberalizm anlayışın ortaya çıkışını anlaşılr kılacaktır.

Siyasal liberalizm anlayışının, Batı Avrupa’da nasıl ortaya çıktığının ortaya konabilmesi için, Batı toplumunda devletin ortaya çıkış koşullarının ve sorunlarının kısaca, ifade edilmesi gerekmektedir. *Güç kullanım hakkı meşru olan bir kurum* olan devlet karşısında bireylerin konumu sorunlu bir hal almaktadır. Bu noktada Batı’da devreye *özgürlük* kavramının girdiği görülmektedir. Batı siyasal düşüncesinde *özgürlük* kavramı liberal anlayışın öncesinde de bulunmaktadır. Fakat önceki tarihsel dönemlerden farklı bir şekilde, bu kez devlet organizasyonu karşısında vatandaşların konumu ve hakları *liberal anlayışın,özgürlük* kavramının çerçevesini belirlemektedir.

Dolayısıyla **özgürlük** kavramı, öncelikle *birşeyden özgür olmak* anlamıyla, devletten ve baskılarından özgür olmak boyutuyla değerlendirilmektedir. “*Negatif özgürlük*” olarak nitelendirilen bu özgürlük anlayışı, toplumsal boyutta bireylerin özgür olabilmesi için öncelikli olarak varsayılmaktadır. Birşeyden özgür olmak şeklinde ifade edilen özgürlük boyutu aynı zamanda *siyasal özgürlük* olarak açıklanmaktadır(Sartori, 1996: 327-328). “Siyasal özgürlük istememizin temel nedeni keyfi ve sınırsız (mutlak) iktidara karşı korunmaktır. Bir özgürlük durumunun olmasıyla yönetilenleri yönetenlerin iktidARlarını kötüye kullanmalarına karşı etkili bir biçimde karşı koyabilmelerine izin veren bir koruma durumunu söylemek istiyoruz.”(Sartori, 1996: 328) şeklinde ifade edilmektedir. Özgürlük kavramlaştırmalarından anlaşılan; toplumsal boyutta özgür olabilmenin ilk aşaması, *siyasal özgürlük* yoluyla olabilmektedir. Siyasal özgürlük sahibi olabilmek için siyasal topluma ulaşmak yani devlet aşamasına ulaşmak önem taşır. Dolayısıyla,

siyasal liberalizm modern devleti eleştirse de, modern devlete karşı değildir. Bununla beraber, liberal anlayışta, birey için negatif özgürlük (siyasal özgürlük) de yeterli değildir. *Birşeye katılma* ve *bir şey yapma* anlamında özgürlük olarak açıklanan “pozitif özgürlük” kavramıyla özgürlük boyutu genişletilmektedir (Sartori, 1996: 330). Bir şey yapma olarak özgürlük yani daha çok tercih edilen pozitif özgürlüğün olabilmesi için siyasal özgürlüğün öncelikle olması gerektiği anlayışı söz konusudur.

Bu koşullarda modern devlete, eleştirel bir yaklaşım olarak *siyasal liberalizmin* kendisini ortaya koyduğu görülmektedir. Modern devletin, birey üzerindeki güç kullanımına, devletin baskı ve belirleyiciliğine karşı **bireyin haklarını** ve **bireyciliği** savunan bir yaklaşım olarak liberalizm karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, liberal siyasal anlayış devlet kurumuna dair eleştirel konumuna rağmen devlete toptan karşı çıkan bir yaklaşım değildir. Modern devletin “birey” karşısındaki konumuna dair eleştirelilik modern devlet ve modern demokrasinin liberal siyasal yaklaşımın etkisinde bir gelişim süreci ile karşımıza çıkmaktadır. Liberalizmin, modern devlete yönelik eleştirel tavrının sınırlarını belirleyen ana mevzu ise, yönetilenlerin özgürlüğünün olanaklarıdır. Liberalizm bu olanakları; *bireycilik* anlayışı, *anayasal bir hukuk*, *kişi hak ve özgürlükleri* yoluyla olacağını öngörmektedir. Bu unsurlar, aynı zamanda modern devletin ve modern demokrasinin de oluşumunda belirleyici olacak ve aktif rol oynayacaklardır. Aynı zamanda, modern liberal demokrasinin “*düşünsel çerçevesini*” çizeceklerdir.

Modern demokrasinin oluşmasında siyasal zemini hazırlayan bir kurum ve süreç olarak modern devlet meselesini ele alma ve irdeleme gereği duyduk. Modern demokrasi sürecinin ele alınmasında, tarihi-toplumsal boyutun farklı unsurlarının bu bağlamda çalışmamız boyunca incelenmesi gerektiğinin özellikle altını çizdik. Sonuç olarak, modern devlet Batı Avrupa’da siyasal, hukuksal ve toplumsal güç ilişkileriyle açıklanmaktadır. Dolayısıyla siyasal liberalizmin temel sorunsalı olan özgürlük problemine birey hakları bu noktada modern devletin gelişim süreci açısından önem taşıyacaktır. Bahsettiğimiz bu zemin modern demokrasinin düşünsel ve tarihsel süreciyle de bağlantılıdır.

Bir sonraki bölümde, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da modern demokrasi sürecinin; toplum yapısı, toplumsal tabakalar, mülkiyet ilişkileri ve siyasi güç ilişkileri bağlamında tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi gereği söz konusudur.

3- Modern Liberal Demokrasiyi Ortaya Çıkaran Ortam

Modern dönemde görülen liberal demokrasinin “toplumsal-tarihsel süreçte oluşumu” ile “liberal demokrasi teorisi” arasında iki farklı gerçeklik perspektifi ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık iddiamızı, tarihsel olaylar nezdinde ortaya koymamız ve sınamamız gerekmektedir. Özellikle de modern demokrasinin iddialarından *birey hakları* ve *özgürlük meselesi* ekseninde toplumsal-tarihsel süreç karşılaştırılacaktır. Bu nedenle modern dönem olarak ifade edilen, 17. yy’dan 19.yy’a ve 20.yy’a kadar modern liberal demokrasinin görülmeye başlandığı bölgelerde; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da demokrasiyi ortaya çıkaran **toplumsal-tarihsel koşulların** bu başlıkta incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışmamızı modern yani *liberal demokrasiyle* sınırladığımız* için, modern demokrasinin tarihsel gelişme sürecinde; **liberal demokrasiteorisinin** sacayakları olan *özgürlük, siyasal eşitlik, her bir bireye verilen değer, anayasal devlet, hukuk anlayışı* gibi kavramların toplumsal karşılıkları yani toplumsal işleyişe nasıl yansıdığını ifade edeceğiz.

Batı Avrupa’da ve Amerika’da toplumsal şartlara ve gelişmelere bağlı olarak birbirinden farklı karakterler geliştiren modern demokrasi tarzları ortaya çıkmıştır. Her biri kategorik olarak, “*modern liberal demokrasimodeli*”, genel çatısı altında kalmakla birlikte, İngiltere, Fransa ve Kuzey Amerika’nın toplumsal ve siyasal farklılıklarını ifade etmek gerekmektedir. Bu noktada, farklı toplumsal-tarihsel yapılar ve siyasal süreçler gözönüne alınarak değerlendirilecektir.

* Hatırlatacak olursak, çalışmamız boyunca ifade ettiğimiz gibi tarihsel süreçte farklı demokrasi örnekleri görülmekle birlikte, 20.yy’da dünya genelinde yaygınlık kazanan modern demokrasinin liberal yorumudur. Özellikle modern liberal demokrasi 20.yy’ın sonunda prestij ve önem kazanacaktır. Demokrasi modelleri arasında modern demokrasinin liberal modelinin tüm toplumlar açısından giderek önem kazanması ve siyasal bir gerçeklik haline gelişi açıklanması gereken bir mevzudur. Dolayısıyla, çalışmamızı modern demokrasinin liberal modelini anlama çabası üzerine odaklandığını tekrar vurgulamamız gerekmektedir.

Dolayısıyla, modern demokrasi sürecini anlama çabasında, toplumsal-tarihsek gerçeklik boyutunu ele almada ilk olarak Batı Avrupa'daki İngiltere ve Fransa'nın toplum yapısı, sınıflar arası ilişkiler, mülkiyet ilişkileri ve buna bağlı olarak iktisadi ve siyasal güç ilişkilerinin nasıl biçimlendiğine, dengelerin nasıl kurulduğuna bakmamız gerekmektedir. Bu sayede, Batı Avrupa'da siyasal sistemin modern demokrasiye doğru değişen yanlarını da anlama imkanımız olacaktır.

Modern demokrasi sürecinde İngiltere ya da o zamanki adıyla Birleşik Krallık'tan ilk olarak başlamak gerekecektir. Duverger, İngiltere'de; feodal monarşiden, sınırlı monarşiye, sınırlı monarşiden de parlamenter rejime doğru bir gidiş sürecinden bahseder(Duverger, 1986: 71-75). İngiltere'de mutlak monarşiden, “*monarşi ve parlamento*” ikilisine geçişin Avrupa'nın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında daha az çatışmalı olduğu görülmektedir. Fransa'da ise, parlamentonun ortaya çıkarak, kralla birlikte iktidarı paylaşmaya başlaması arka arkaya süren birçok şiddet olayının, uzun süren bir devrim sürecinin sonunda gerçekleşmiştir(Moore, 2011 ve Canfora, 2010, ve Hobsbawm, 2008b). İngiltere, Fransa'daki ölçüde büyük ve arka arkaya devrimlerle karşılaşmasa da *iç savaş* sorunuyla karşılaşmıştır.

İngiltere'de gelişen bu süreci anlamada, toplumsal kesimler ve ekonomik ilişkilerin işleyişine bakıldığında; İngiltere'de *toprak aristokrasisi* ve ticaretle uğraşan *burjuvazi* dışında kalan toplumsal kesimlerin, gelişen ticaret ve üretim mekanizmasına bir şekilde eklenmesi ve yeni ekonomik-toplumsal koşullarda gelişime açık toplumsal tabakaların yaratılması olayı ile karşılaştığı görülecektir. İngiltere'de bu yeni koşullarda ekonomik gelişme sağlayan sınıflar olarak “**gentry**” ve “**yeoman**”lar ifade edilmelidir. İngiltere'de toprak çevirmelerde en etkin kesim *yeomanlardı*(Moore, 2011). Bununla birlikte Barrington Moore, Jr'den öğrendiğimiz kadarıyla *gentry* kesimi de *yeomanlar* gibi burjuvazi ile yakın ilişkiler geliştirmişti. İngiliz toplumunda sanayi devrimi sonrası dönemde, güçlü toplumsal kesimler olarak halen *toprak aristokrasisi*, bunun yanısıra *burjuvazi*, *gentry* ve *yeomanlar*olarak ifade edilmelidir. Çünkü İngiltere'de *uluslararası yün ticareti* önemli bir yer tutar ve bu iş için gerekli unsurlara bakıldığında; koyun üretimi için geniş otlaklar, dokuma

endüstrisi ve güçlü ticari etkinlik gereklidir. İngiliz toplumunda etkin toplum kesimlerine bakıldığında da; halen toprağın önemine bağlı olarak *toprak sahibi sınıflar* ve *burjuvazi* önemlidir. İngiltere’de kapitalist ilişkilerin toprak üzerinden sürdürülüyor olması; toprağın öneminin korunmasına ve topraktan kazancı olan kesimlerin toplumsal önemini yitirmemesine neden olmuştur(Moore, 2011: 29-70).

İngiltere’de demokratik işleyişin ortaya çıkış sürecini anlamada, bu nedenle ***toplumsal tabakalar, ekonominin belirleyiciliği*** ve bu ilişkilerin siyasal alana etkilerini değerlendirmek gerekmektedir. Bu noktada; toplumsal yapı ile siyasetin bağı ortaya çıkmaktadır. Çalışmamız açısından önem taşıyan da; ***toplumsal gerçeklik boyutunda*** modern demokrasiyi meydana getiren unsurların neler olduğudur. Bu noktadan baktığımızda, ***siyasal işleyişe demokratik unsurların girmeye başlamasında*** farklı toplumsal tabakalar arası çatışma/anlaşmazlık veya işbirliği – iktisadi odaklı- ilişkisi temel belirleyici olmaktadır. Tabakalar arası işbirliği veya çatışmanın yönü sık sık değişebilmektedir. Demokratik unsurların ve işleyişin siyasal sürece dahil olmaya başlaması tam da bu koşulların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

İngiltere’de kimi zaman toprak aristokrasisi ile burjuvazinin yakın ilişkileri olmuştu. Kimi zaman da aristokrasi, işçi sınıfıyla birlikte hareket ederek *çalışma yasalarının* çıkarılmasını desteklemişti(Moore, 2011: 29-70). *Toprak aristokrasisi* ve *burjuvazi işbirliği* ya da ***anlaşmazlığı***, parlamentoda farklı taleplerle gerçekleşmekteydi. Çıkar ilişkilerinin bir yansıması olarak, işbirliği veya anlaşmazlık yoluyla parlamentoda yasaların çıkmasına ve çeşitli hakların farklı toplumsal tabakalara da tanınmasına neden olmaktaydı. Aristokrasi yada burjuvazi kendi ekonomik çıkarlarına dair yasalar oluşturmaya yeterli ağırlıkta değilse, ya toprak kapitalizmi ya da sanayi kapitalizmi tarafından sömürülen sınıfları arkalarına alarak, bu sınıflara çeşitli hakların verilmesinin sözcülüğünü yapmaktaydı *. Bu süreçte monarşi kurumunun siyasal gücünü zayıflatarak, iktidara ortak olma amacı güden *burjuvazi* ve *aristokrasinin* işbirliği devam etmekteydi. Bu anlamda toplumsal ve siyasal iktidar; *aristokratlar*, *burjuvalar* ve *monarşi* kurumu arasında dağılmaktaydı.

* Bu duruma benzer örnekleri Marx da ifade etmektedir. “**Kapitalist Ekonomik Süreç**” başlığında da bu tarz örnekler vurgulanmıştır.

Bunun dışında, ezilen sınıflara yeni haklar verilmesi yoluyla aslında bu hakkın verilmesine ön ayak olan sınıf –ezilen ve güçlü sınıfların işbirliğinde siyasal ağırlık her halükarda güçlü sınıftaydı- siyasal olarak güçleniyordu(Moore, 2011).

Parlamentoda farklı kesimlerin uzlaşması biçiminde gelişen bu siyasal süreç İngiltere’de yazılı hukukun gelişmesinde de etkili olduğu görülecektir. Özellikle toprak çevirmeler sırasında toprak sahibi kesimin geleneksel kira anlaşmalarının, yararlanma hakkının yerini yazılı hukukla birlikte *mutlak mülkiyet hakkı* biçimine dönüştürmesinde etkili olduğu görülecektir(Mooers, 1997: 202 nakil Porter, English Society, s. 150). Ayrıca bu süreçte, 1760’a kadar 400.000 hektar arazinin çevrildiği, bu tarihten de 1844’lere kadar da yaklaşık 4 milyon hektar arazinin çevrildiği ve bununla beraber toprak çevirmeler yüzünden 40.000 ila 50.000 arasında küçük çiftçinin kaybolduğu tahmin edilmektedir(Mooers, 1997: 201 nakil Corrigan ve Sayer, *Great Arch*, s. 87). Modern demokrasinin gelişmesi ile İngiltere’de toprak kapitalizminin ilerlemesi meselesinin, 17. ve 18.yy’larda süren toprak çevirmeleri meselesiyle daha da derinleştiği anlaşılmaktadır.

McNeil, İngiltere’de meclis sisteminin özelliğini şöyle vurgulamaktadır. “Yenilen tarafın ara sıra görülen oyun bozanlıklarına ve sık sık hoşnutsuzluk belirten hormurdanmalarına karşın, bu hükümet sistemi, Parlamento’da temsil edilen çıkar çevrelerinin türünde ortaya çıkan değişimleri sürekli yansıtabilme yeteneğine sahipti.”(McNeil, 1998: 395). Dolayısıyla, mutlak monarşiden, monarşi ve parlamentonun siyasal etkililiğinin giderek arttığı bu sayede de burjuva ve aristokrasinin siyasal iktidarda etkili olma ve nüfuzunu artırma çabalarıyla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu süreç, farklı sınıflar arası kimi zaman *işbirliği* kimi zaman da *çatışma* şeklinde parlamentodaki güç dengesinin sürekli hareket halinde kalmasına neden olduğu görülmektedir. Bu anlamda **parlamento**, kralın danışma meclisi niteliğinden çıkmış, toplumdaki belli -zengin- kesimlerin çıkarlarını da ifade eden ve sürekli olarak dengelerin değişebildiği bir mekanizmaya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, İngiltere’de toplumsal ve siyasal sorunların **parlamento** aracılığıyla bulunan çözümler yoluyla aşılması söz konusu olmaya başlamıştı. Ancak unutulmaması gereken bir nokta da, *parlamento sisteminin* varolması, temsil

mekanizmasının **kral, aristokratlar ve burjuvazi** üçgeni içinde kalması nedeniyle henüz modern demokrasi sınırlı bir ölçekte dir. Buna rağmen kararların parlamentoda **uzlaşma** yoluyla alınması nedeniyle önem taşır. Uzlaşmayı sağlayan taraflar öncelikle belli sınıflarla sınırlıyken, giderek temsil edilen sınıfların sınırları genişleyerek tüm toplumu kuşatan bir süreç halini alacaktır. Bu anlamda tüm toplumu kuşatabildiği noktada modern demokrasi halini almaktadır. İngiltere’de bu sürecin başlangıcı olarak; 1688 *Şanlı Devrim*, kral ve parlamento arasındaki iktidar çatışmasının önemli olaylarından biri olarak görülmektedir. Akabinde de 1689’da Haklar yasasının yürürlüğe girmesiyle mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçiş olarak kabul edilmektedir(Zabcı, 2011: 481).

İngiltere’de siyasal sistemin, “*monarşi ve parlamento*” birlikteliğine bürünmesi sonucu parlamentoda kimlerin bulunacağı, temsil edileceği ve toplumdaki kimlerin dahil edilmemesi meselesi önem taşımaktadır. Modern demokrasinin, toplumsal gerçeklik boyutunun, düşünsel gerçeklik boyutuyla farklılığını somutlaştıran bir nokta da **siyasal hak sahibi olma** konusudur. İngiltere’de siyasal haklara sahip olanlar *aristokratlar ve burjuvalardır*. McNeil, 18.yy’da İngiltere’de uygulandığı haliyle parlamentoyu; dinsel muhaliflerle, mülk sahibi olmayan çoğunluğun temsil edilmediği ve soylularla zenginlerin parlamentoya egemen olduğu bir düzen olarak tanımlamaktadır(1998:395). Parlamentoda **temsil edenlerin** belli kesimlerden olmasının yanı sıra, **oy kullanma hakkı**da sınırlıdır. Henüz tüm vatandaşlar oy kullanma hakkına sahip değildir. Modern demokrasinin, Batı Avrupa’da toplumsal gelişim sürecinde ortaya çıkan; parlamentonun iktidarda etkili hale gelmesi ve bu anlamda da parlamentoda temsil edilmenin, yani siyasal hak sahipliğinin önem kazanması söz konusudur. Bununla birlikte, siyasal hak sahipliği toplumdaki tüm bireylere bir hak olarak verilmesi söz konusu değildir. **Siyasal hak sahipliği**, ekonomik ve toplumsal manada güçlü kesimlerle sınırlıdır. Bu sınıflar da soylu ve zengin *aristokratlar* ve sonradan ekonomik güç kazanan *burjuvalar* olmaktadır. *Temsil hakkı* ya da *siyasal hak sahipliği* unvan, soy ya da katkı payı ödemeye karşılık kazanılmaktadır.

Çalışmamız açısından, toplumsal gerçeklik olarak karşımıza çıkan gelişmelere baktığımızda; modern demokrasi sürecinde siyasal hak sahipliğinin toplumun tüm bireylerini kapsamadığı, belli kesimlerle sınırlandığı ortaya çıkmaktadır. Parlamentoda *temsil hakkı* yani *siyasal hak sahipliği* toplumda sınırlı bir kesime açıktır. Toplumdaki her **bireye** bu anlamda eşit siyasal haklar tanınmamıştır. Toplumsal yaşamda ve siyasal alanda *mülkiyet sahibi birey* ön plana çıkmakta ve önemsenmektedir.

Modern demokrasi sürecinin gelişimi açısından bakıldığında, yönetimde etkili olabilme ve iktidarda bir pay sahibi olabilme anlamında aristokratlar ve burjuvazi belirleyici olmaya başlamıştır. Bununla birlikte; *siyasal anlamda gücünü arttırmaya çalışan bu sınıfların işbirliği ya da tartışma/çatışma ortamının getirdiği bazı sonuçların farklı kesimlerin çeşitli hakları kazanmalarında rol oynadığı görülmektedir*. Birey haklarının gelişmesinde amaç, toplumdaki her bireyin şartlarının iyileşmesi, toplumsal saygınlıklarının oluşturulması, kişi haklarının geliştirilmesi düşüncesiyle olmadığı anlaşılmaktadır. Kişi haklarının savunulduğu düşünce yapısının Batı düşüncesinde hiç olmadığını iddia edilmemektedir. Ancak modern demokrasinin gelişim sürecinde “*kişi haklarının geliştirilmesi düşüncesinden kalkılmadığı*” görülmektedir. **Temel belirleyici mekanizma, siyasal alanın paylaşımında güçlü sınıfların yapmış oldukları manevralardır**. Bu manevralar; farklı kesimlerin çeşitli haklarının iddia edilmesine ve meşrulaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle İngiltere’de modern demokrasinin ortaya çıkması ve gelişmesinde, siyasal alanda güç sahibi olmaya çabalayan farklı sınıfların birbirleriyle ilişkileri –**çatışma/işbirliği**- belirleyici olmaktadır.

Modern demokrasi sürecini takip ederken, Batı Avrupa siyasal ve toplumsal kültürünün etkilerinin farklı bir coğrafyada; İngiliz sömürgelerinden Kuzey Amerika’da da ortaya çıkmaya başladığı görülecektir. Bağımsızlık İlanı sonrası ABD’de de İngiltere’ye benzer bir siyasal sistem kurumsal olarak oluşturulmaya çalışılacaktır. Modern liberal demokrasi süreci açısından, ABD örneğine de göz atmamız gerekecektir. ABD’deki toplumsal-tarihsel süreci anlamada siyasal hak sahipliğinin dağılımına bakıldığında; **oy verme (siyasal haklar) hakkı**, mülk sahibi

olanlarla sınırlıdır.* 1776'daki Bağımsızlık Bildirgesi sonrası, "1780'de kabul edilen yeni anayasa seçme hakkı için mülkiyet kriterleri getirmişti."(Zinn, 2005: 98). Mülk sahibi olmayan sınıfları ifade etmek gerekirse; zenciler, kadınlar, Kızılderililer, denizciler, seyyahlar, çıraklar ve hizmetkârlardı(Zinn, 2005: 72).

Kuzey Amerika'daki modern demokrasi sürecini anlama çabamızda, toplum yapısı ve toplumsal farklılıklara da bakma gereği söz konusudur. ABD federal bir siyasal yapı sergilemesi dolayısıyla birçok eyaleti bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle her eyalette, *hukuksal yapı*, *siyasal haklar(oy kullanma hakkı)*, toplumsal işleyiş ve ekonomik düzen anlamında farklılıklar söz konusuydu. Amerika, toplumsal yapı ve ekonomik ilişkiler açısından Kuzeydoğu bölgesi, Batı bölgesi ve Güney olarak farklılaşmıştı(Moore, 2012 ve Nevins v.d., 2011). Bunun yanı sıra farklı hukuksal uygulama yapan birliğe dahil olan eyaletler söz konusuydu. 1830'lara gelindiğinde Batı bölgesinde,

"... her yetişkin beyaz erkek, oy verme ve memur olma hakkına sahipti. Oy hakkı üzerinde sınırlamalar doğuda uzun zaman yaşadı ve bu sınırlamaları kaldırma hareketleri Massachusetts'te Webster, New York'ta Chancellor James Kent, Virginia'da John Marshall gibi muhafazakârlar tarafından dehşetle reddediliyordu. Buna karşılık, Alabama, Missouri, Indiana ve Illinois her beyaz erkeğe oy hakkı tanıdı." (Nevins v.d., 2011: 210)

Oy hakkının dışında kalan kadınlar, köleler, Kızılderililer toplumsal **farklılaştırılmayı** ve **ayrımcılığı** yaşayan kesimleri oluşturmaktaydılar. Zinn, çalışmasında **ayrımcılığın** sadece *oy hakkıyla* sınırlı olmadığını, **hukuksal** ve **toplumsal** boyutlarını da ayrıntılı bir şekilde ele almıştır(Zinn, 2005: 29-130).

Amerika'da modern demokrasinin gelişim sürecine rağmen varlığını sürdüren bir diğer toplumsal özellik de **köleciliğin** halen bazı bölgelerde devam etmesiydi.

* Toplumdaki insanların kötü ekonomik koşullardan etkilenmelerinin sonucunun, sadece ekonomik bir boyutunun olmadığını, buna ek olarak; siyasal haklara da yansıdığını açıklayan bir örnek; "1687'den 1770'e kadar, Boston büyüdükçe hiçbir mülkü olmayan yetişkin erkeklerin oranı, erkek nüfusu içinde %14'ten %29'a çıkarak iki kat arttı. Mülkiyetin kaybı oy verme hakkının da kaybı demektir."(Zinn, 2005:56).

Eyaletler, kendi içinde *köleliği* sürdüren ve sürdürmeyenler olarak ayrılmaktaydılar. “ 1818’de Illinois, Birliğe kabul edildiği zaman, on köleli ve on bir kölesiz eyalet vardı.” (Nevins v.d., 2011: 202).

Güney bölgesinde, plantasyon *köleciliği* hakimdi ve pamuk üretimi yapılmaktaydı. Amerika’da endüstrisi gelişen Kuzeydoğu bölgesi ve çiftçilerin bulunduğu Batı bölgeleri mevcuttu (Moore, 2012: 156-157). Köleci plantasyonu sürdüren Güney’in köleciliği sürdürme çabası dikkat çekmekteydi. Bu durumu Moore; Güney’in üretim açısından işgücü olarak köle emeğine dayanmasına bağlamaktadır. Moore, köleciliğin savunulmasında etkili mekanizmanın kâ rlılık olduğunu ifade etmektedir (Moore, 2012:159). Kuzeyde ise, özgür endüstri işçileri mevcuttu. Kuzeydekilerin genelde *köleciliğin kaldırılması* konusuna sıcak baktıkları belirtilmektedir. Ancak kölecilik konusu Amerika’da temel problem olarak günyüzüne çıkma fırsatı bulmasının zaman aldığı anlaşılmaktadır. “(1 Ocak 1863) Azatlık İlanı, Birlik içerisindeki köleci devletleri ve Güney’in birlik sınırları içinde kalan bölgelerini uygulama alanı dışında bırakıyordu.” (Moore, 2012: 159). Amerikan iç savaşı Kuzey ve Güney arasında *kölecilik* ekseninde olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. 1865’de kölecilik sorunu tam anlamıyla çözülmese de Kuzey’in kazanmasıyla kölecilik sınırlanmış hale geldi (Moore, 2012: 151-201).

Diğer toplumsal sınıflar açısından siyasal hakların gelişimine bakabilmek için, siyasal ve ekonomik ilişkileri ele almak gerekecektir. Batı Avrupa’da zenginleşmiş kesimler ile işçi ve zanaatkarlar arasındaki çatışmalı ilişkilerden farklı bir şekilde Kuzey Amerika’da zengin işletme sahipleriyle ve işçiler arasındaki sürecin farklı işlediği görülmektedir. Amerika’nın Batısı’nda henüz yerleşime açılmamış toprakların varlığı; Kuzey’deki özgür işçileri ve mülk sahibi kapitalist işletmecileri ortak bir noktada buluşturduğu görülmektedir. Bu sayede “**demir ve çavdar evliliği**” denilen süreç başlayacaktır. Kuzey bölgesinde endüstriyel üretimin gelişmiş olması, kapitalist ilişkilerin devamı ve sürdürülebilirliği için gümrüklerle desteklenmesi önem taşıyordu. Endüstriyel üretim yapan toplumsal kesimlerin gümrük konusundaki talepleriyle, yerleşime açılmamış toprakların küçük çiftlik işletmesi şeklinde, küçük çiftçilere dağıtılması farklı kesimleri ortak çıkarlarda

birleştirdiği görülmektedir(Moore, 2012: 172-173). Avrupa’da görülen işçi ve işletme sahibi arasındaki sömürü kaynaklı çatışmanın yerini Amerika’da **işbirliği** alacaktır. Küçük çiftçiler bunun yanı sıra zanaatkarlar; fırıncılar, demirciler, biracılar, gemi tamircileri, arabacılar, terziler kendi üretimlerini diğer malların etkilerinden koruyabilecek siyasal kesimleri destekliyorlardı. Orta gelir düzeyindeki teknisyenler de benzer şekilde davranarak çeşitli haklar elde ettiler(Zinn, 2005: 105-106). Bu **işbirliği/uzlaşma unsuru**, liberal demokrasinin Kuzey Amerika’da toplumsal ve siyasal süreçlerinin ortaya çıkmasında etkin mekanizmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla, İngiltere ve ABD’de modern demokrasinin ortaya çıkışı ve bireylerin toplumsal ve siyasal olarak elde ettikleri **yeni haklara** bakıldığında, özellikle sınıf farklılıkları, ekonomik ilişkiler ve mülkiyet ilişkileri temelinde **birey** kavramsallaştırması dikkat çekmektedir. Kölelere, kadınlara, Kızılderililere, özgür zencilere uygulanan **toplumsal ayrımcılığın**, Amerika’da 17.-18. ve 19.yy’larda bir sorun olarak görülmemesini sağlayan nedenin, farklı kesimler arası **işbirliğinin ve uzlaşmanın** sağlanması olduğu gösterilebilir. Özgür siyahların, kölelerin, kadınların ve Kızılderililerin toplumsal süreçlerde bir anlamda **“birey”** olarak kabul edilmediği görülmektedir.

Ortaçağın sonunda **bireyin** temel olduğu bir dünya algısının ortaya konulduğu görülür. Bu düşünsel temel üzerinden birey meselelerine bakacak olursak; *bireycilik, siyasal özgürlük, liberal siyasal düşünce* süreçleriyle devletin eleştirisinin ortaya çıktığı görülecektir. Devamında da, liberal demokrasi teorisinin temellerinin **birey** merkezli bir bakış açısıyla, bireye toplumsal ve siyasal alanda yer açma hedefinde olduğu ortaya konulacaktır. Ancak “düşünsel çerçeve” ve “toplumsal süreci” üstüste getirip çakıştırdığımızda, *“oluşturulmuş bir kavram olarak”* **birey** kavramının dışında kalan insanların varlığı ortaya çıkmaktadır. **Birey** kavramına dahil edilmeyen özgür siyahların, Kızılderililerin, bir mülk olarak görülen kölelerin ve erkeklerin mülkü sayılan kadınların teorik olarak boşlukta kaldığı, çizilen çerçevenin dışında kaldığı görülür. Batı’da birçok düşünsel sürece kaynaklık eden **“birey”** kavramının sınırlı oluşu ve toplumsal bütünü kuşatamayan bir özellik gösterdiği ortaya

çıkılmaktadır. **Birey** kavramı, bu ele alış tarzıyla açıklandığı haliyle eksiklikleri barındırmaktadır. 20.yy'ın sonu ve 21.yy'da, birey kavramının dışladığı unsurlar 17 ve 18. yy'daki boyutta değildir. Fakat birey kavramı; algı olarak bünyesinde bu sınırlılığı barındırmaktadır. Bireycilik konusunda önemli isimlerden biri olan Mill, henüz yeterli bilince sahip olmayan toplumların denetim altında tutulmasında bir sakınca bulmamaktadır. “Medenî olmayan toplumları idarede istibdat meşru bir hükümet tarzıdır.” (Mill, 2009: 57). Birey kavramının, boşlukta olan yönü her daim yeni toplumsal unsurlarla doldurulma imkanını bünyesinde taşımaktadır. Kavramın sınırlılığı da burada yatmaktadır.

Batı Avrupa'daki modern demokrasinin gelişimi açısından Fransa'daki toplumsal sınıflar arası ilişkiler, üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin siyasal iktidarı biçimlendirmedeki etkilerini dikkate alarak, tarihi-toplumsal sürece bakmaya devam etmekteyiz.

Fransa tarım ağırlıklı bir toplumdur, fakat tarım alt yapısı üzerine kapitalist ilişkilerin gelişme süreci daha ağırdan gelmekteydi. Toprak sahibi; köylüler ve emekleri üzerinde hukuksal olarak çeşitli haklara sahipti. Yani feodal ilişkiler halen devam etmekteydi(Moore, 2011). Bu işleyişe kapitalist ilişkilerin zamanla girdiğini ve eski rejime karşı köylülerin tepkilerinin giderek arttığını Moore çalışmasında ifade etmektedir. Devrim öncesi *estate* denilen zümre meclisleri ve *parlamento* denilen temsil kurumları söz konusuydu fakat feodal bir çerçevedeydi. Tabakalar Genel Meclisi(Etats Généraux) eski feodal meclisin yeniden canlandırılması niteliğindeydi(Hobsbawm, 2008b: 67-68).

Diğer bir taraftan Fransa'da sınıflar arası ilişkilere bakıldığında, aristokrasi ile burjuvazinin işbirliği içinde olduğu görülmektedir. Bu birliktelik krala karşı değil, kral aracılığıyla olmaktadır. Fransa'da aristokrasi, burjuvazi ve kral arasında işbirliği söz konusuydu. Bu süreçte, kralın iktisadi nedenlerle memurlukları satışa çıkarması kralın iktidarına burjuvazinin ortak olmasına yol açtı. Bu sayede, Fransa'da toplumsal ve siyasal manada iktidarın; *aristokrasi*, *burjuvazi* ve *kral* arasında dağıldığı görülmektedir. Egemenliğin paylaşımı dışında kalan, *köylü kesimler* ve

kentli *baldırıçiplaklar*(üçüncü sınıflar) ezilen kesimleri oluşturmaktaydı(Moore, 2011: 71-149 ve Hobsbawm, 2008b: 66-88).

Bu süreçte toplumun,yöneten ve yönetilen kesimlerini karşılaştırmak gerekirse; Fransızların yaklaşık %80'i köylü sınıfını oluşturmaktaydı. Devrim öncesindeki yıllar boyunca süren kıtlık en çok topraksız ya da toprakları yetersiz köylüleri ve kentli yoksulları etkiliyordu(Hobsbawm, 2008b: 67-68). Devrim öncesinin ezilen sınıfları devrim sonrası belli haklar elde etseler de, bu süreçten *burjuvazinin* iktidarını güçlendirerek çıktığı görülecektir. Burjuvazi devrim öncesi dönemde siyasal iktidara ortak olan kesimlerden biri olmakla birlikte devrim sonrası daha avantajlı bir konumdadır. Ezilen sınıflar ise süreç içinde; *yasa önünde eşitlik, feodal yükümlülüklerin kalkması, çalışma yasası...* gibi birçok hak elde etse de, bulunduğu toplumsal çerçeveyi aşabilecek bir konumda gelememişlerdir. Belli siyasal, hukuksal haklar elde etse de; kapitalist ilişkiler içinde hukuksal olarak özgür işçiler haline gelecekler, fakat **siyasal haklar** anlamında henüz hak sahibi olamayan bireyler olarak kalacaklardır. Bunların yanısıra, köylü ve kentli çalışan kesimlerin sahip oldukları ekonomik şartlar konusunda 1789 devriminin belirgin iç açıcı bir gelişmeye neden olduğu iddia edilemese de, *hukuksal alanda belli hakların* elde edilmesi yönünde bir sürecin başlamasına neden olmuştu. **Köylüye mülkiyet hakkı, yasa önünde eşitlik ilkesi, feodal yükümlülüklere son verilmesi, çeşitli vergilerin kaldırılması,** Fransız Devrimi sırasında parlamentonun verdiği haklar arasındaydı(Roberts, 2010: 425 ve Hobsbawm, 2008b: 69). Ayrıca 1791'deki anayasayla yılda belirli bir miktarın üzerinde vergi ödeyenlerin seçtiği Yasama Meclisi en yüksek erk haline geldi(McNeil, 1998: 470). Fransa'da birkaç geri çekiliş ve tekrar hak tanınması şeklinde olmasına rağmen, 1848'den itibaren **genel oy hakkısüreci** başlamış oldu(Canfora, 2010). Bu anlamda, 1789 devrimi ve daha sonra devam eden toplumsal olaylar, talepler, sokak olayları ve 1830 ve 1848 sosyalist devrimleri modern liberal demokrasinin yeni yönünün, parlamentoda toplumun tamamının temsil edilmesi anlayışına doğru bir süreç izleyeceğinin işaretlerini vermekteydi. Bu nedenle de modern demokrasinin gelişim sürecinde Fransa'da yaşanan, bu gelişmelerin etkileri önemli olmuştur.

Modern demokrasi fikrinin ve sürecinin ortaya çıkmaya başlaması sonrası, Fransa’da devrim sürecinin etkileriyle toplumsal ve siyasal gelişmelere bakıldığında; insanların *hukuksal* olarak daha önceki evrelerden artık farklı bir konumda oldukları ifade edilmelidir. Bundan böyle, feodal döneme ait ya da daha önceye ait hiçbir toplumsal tabaka, sınıf ayrımı ya da farklı bir hiyerarşik düzenleme insanlar arasında geçerli değildir. *Yasa önünde eşitlik* ilkesi bu anlamda; insanlar arası hiyerarşik toplumsal düzenlemelere karşı ***hukuksal düzeyde*** yapılan önemli bir gelişmedir. Tarihsel olarak, bu döneme kadar bu konuda hukuksal bir düzenleme söz konusu değildir. Bu anlamda önemini vurgulamak gerekecektir. Bu hukuksal gelişmenin, modern demokratik işleyişin gelişmeye başlamasıyla ilişkisini vurgulayarak, ***demokrasinin kazanımları*** çerçevesinde ele alınması gerekecektir. Aynı zamanda *yasa önünde eşitlik ilkesini*, farklı yönleriyle ele almak gerekmektedir. Hukuksal olarak tanınan ***hakların*** toplumsal manada işlerlik kazanması ve bu hakların nasıl bir toplumsal, siyasal süreç içinde ortaya çıktığı da önem taşımaktadır. Bu konuya daha ayrıntılı olarak baktığımız da; bu ***hakların*** ortaya çıkmasında toplumda devamlı *farklı kesimlerin anlaşmazlıkları* rol oynamaktaydı.

Süreci değerlendirecek olursak; Avrupa’da toplumsal ve siyasal gücün öncelikle sınırlı bir çevrede; kral ve aristokrasinin elinde toplanması, daha sonra ağırlığın kraldan, aristokrasi ve burjuvazi arasında yayılmasıyla, gücün dar bir çevreden, giderek genişlemesi olayıyla karşılaşıldığı görülmektedir. 1800’lerin sonu ve 1900’lerin başında ise, Avrupa’da ***genel oy hakkıyla*** toplumun geniş kitlerine doğru toplumsal ve siyasal gücün yayılması olayı söz konusudur. *Kanun önünde eşitlik*, *genel oy hakkı* gibi yasalar yoluyla geniş kitleler artık gözetilmektedir. Fakat geniş kitlelerin, siyasal ve toplumsal alanda gücünün giderek genişlemesi olayı karşısında yeni gelişmelerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Üçüncü sınıflara verilen hakların Batı’da varolan siyasal düzeni derinden etkilemesini engelleme noktasında *milliyetçilik*, modern demokrasinin gelişimi noktasında ne derece etkili olmuştur. *Milliyetçilik* anlayışının ortaya çıkışını; *üçüncü sınıfın* elde ettiği siyasal haklar yoluyla siyasal alanda yeni bir güç yaratma

potansiyelini zayıflatma ve siyasal alandaki etkililiğini daraltma olarak okumak mümkün müdür?

Fransa’da modern demokrasi sürecinde çeşitli hakların tanınması, *eşitlik ilkesi*, *genel oy hakkı*....gibi hakların tanınmasını ve parlamentodaki işleyişin gelişmesini sağlayan toplumsal şartlar ve unsurların neler olduğuna bakmak gerekecektir. “ *Bireye verilen değer*”, “*siyasal özgürlük*”, gibi siyasal liberalizmin kavramlarının etkisinde modern demokrasinin gelişiminin nasıl olduğu üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte, *milliyetçilik*, *siyasal liberalizm*, *sosyalist hareketler* gibi farklı siyasal yaklaşımların modern demokrasinin gelişimindeki rollerini bu noktada ele almak gerekli görülmektedir.

B) SİYASAL YAKLAŞIMLAR

Batı’da modern demokrasi sürecinin; tarihi-toplumsal boyutuna odaklanarak; önceki bölümde *toplumsal sınıflar*, *farklılaşmalar*, *üretim tarzı değişimlerinin* ve dolayısıyla ekonomik olarak güçlenen sınıfların *parlamento* yoluyla siyasal iktidara dahil oluşunun üzerinde durmuştuk. Bu bölümde ise, modern demokrasiye dair toplumsal gerçeklik alanının farklı yönlerini de ele alma gereği ve ihtiyacı söz konusudur. Bu nedenle, bu bölümde **siyasal yaklaşımların** toplumsal süreçteki karşılıklarını ele alma çabası içinde olunacaktır. Çünkü siyasal yaklaşımlar denildiğinde, genelde siyasal yaklaşımların *düşünsel boyutunu* ele almanın ve aktarmanın yeterli olduğu görüşü literatürde hakim eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa, siyasal yaklaşımların düşünsel boyutu kadar toplumsal süreçteki gelişim seyri bize modern demokrasiyi anlama çabamızda yararlı olacaktır. Bunu nedenle, 19. yy ve 20.yy’da Batı toplumlarında modern demokrasi sürecinin ele alınmasında, siyasal yaklaşımların toplumsal karşılıklarını da bulmaya çalışacağız. Bununla birlikte, Batı’daki siyasal yaklaşımlara dair ele alışımızın tek boyutlu olmaması adına toplumsal ve siyasal yaklaşımların gelişimini anlama gereği doğrultusunda siyasal yaklaşımların teorik olarak iddialarına da bakma ihtiyacı duyulmuştur.

Batı'da siyasal süreçte gelişmelerin izlerinin yakalanmasında, 19.yy'ın sonunda ortaya çıkan *milliyetçilik* anlayışı modern demokrasi sürecinde belirleyici karakterlerden biri olmuştur. Milliyetçilik anlayışı, 19.yy sonrası tarihsel süreçte, hem düşünsel boyutuyla hem siyasal ve toplumsal boyutuyla önemli bir biçimlendiricidir. Bununla beraber, *siyasal liberalizm* anlayışının da *modern demokrasi* olarak ifade edilen günümüz demokrasilerinin biçimlenmesine kaynaklık ettiğini daha önce de vurgulamıştık. Günümüz demokrasileri kavram olarak *modern liberal demokrasi* olarak ifade edilmektedir. “*Milliyetçilik*”, “*siyasal liberalizm*” gibi siyasal yaklaşımlar Batı Avrupa kökenli toplumlarda siyaset alanının sorunlarının aşılmasında dönem dönem işlerlik kazanmışlardır. Bu bağlamda, bu farklı yaklaşımların Batı'da siyaset alanının sorunlarının aşılmasını sağlamaları anlamında, birbirini tamamlar nitelikte olduğunu da ifade etmek gerekecektir. Modern devletyapılanmasının ve esasen ***modern liberal demokrasinin*** oluşumunda ve gelişiminde; *siyasal liberalizm*, *milliyetçilik* ve *sosyalist hareketlerin* etkileri ve katkıları bu anlamda bütünleşik olmuştur.

1-Siyasal Liberalizmin Döneme Etkisi

18.,19. ve 20.yy'da *modern demokrasinin* gelişiminde; düşünsel süreçte ve toplumsal ve siyasal gerçeklikte beliren liberal eğilimlerin toplumsal olarak hangi olaylara ve gelişmelere tekabül ettiği üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu anlamda liberalizmin, toplumsal ve tarihsel boyutta nasıl rol oynadığı üzerinde durulacaktır. Bu nedenle öncelikle liberalizmin nasıl açıklandığı meselesi kısaca ele alınacaktır. Bu başlıkta, siyasal ve toplumsal koşullara göre birbirinden farklı liberalizm anlayışlarının üzerinde durularak, *liberal* anlayışta dönemsel değişimler ve modern demokrasi ile ilişkileri tartışılacaktır.

Giovannio Sartori,(1996: 404-405) kitabında: *siyasal liberalizmi*, iktisadi liberalizm olarak *laissez faire** olarak biçimlendirilen liberalizminden farklı olarak

**Liberizm* kavramıyla iktisadi liberalizmin ifade edildiği görülmektedir. *Liberalizm* denildiğinde anlaşılan *siyasal liberalizm*, *liberizm* kavramının karşılığı ise, *iktisadi liberalizmdir*(Sartori, 1996:404-

ifade ettiği gör÷lmektedir. Bazı ele alışlarda *siyasal liberalizm*; sadece bireyin devletten özgürlüğü ya da korunması olarak *siyasal özgürlük* ile açıklanmaktadır. Bu anlamda anayasal devlet ile özdeş, toplumsallığa karşı (yada toplumsal belirleyiciliğe karşı) bireycilik; siyasallıktan öte kendini geliştirmek boyutuyla açıklandığı gör÷lmektedir. Ancak bazı kaynaklarda da ise, klasik liberalizm denildiğinde; “...dört temel unsurunun olduğu söylenebilir: *Bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi* ve son olarak *hukukun hâ kimiyeti ve sınırlı devlet*.”(Yayla, 2003: 148) şeklinde iktisadi liberalizm ile siyasi liberalizm bütünleşik değeriendirilir. Berktaş da, *liberalizm* yaklaşımını ele alırken, serbest piyasa anlayışının savunulması, ekonomiye müdahale edilmemesi talebi, birey kavramının önemsenmesi, bireysellik, özgürlük, hukukun üstünlüğü gibi görüşler çerçevesinde liberalizmi bir bütün olarak ele alır(Berktaş, 2012: 49-110). Berktaş, iktisadi liberalizmi ayrı olarak değeriendirmez. Liberalizmin 20.yy’daki gelişim seyri bu konuda bazı değeriendirmelerde bulunma fırsatı vermektedir. 20.yy’a kadarki klasik liberalizm, *laisse faire* ekonomisini içermektedir. 1900’lerden sonradır ki liberalizm, iktisadi liberalizm ya da *laisse faire* ekonomisinden farklı olarak tanımlanır hale gelir.

“Bireyin kendisini gerçekteştirme” düşüncesini savunan Mill’in* bu yaklaşımının 20.yy’da ortaya çıkan *müdahalecilik* ve *refah* politikalarına kapı araladığı ifade edilir(Berktaş, 2012: 78). Aynı zamanda Mill bu yaklaşımı itibariyle; liberal yaklaşımda hem klasik liberalizmin hem de modern liberalizmin kaynağı olarak gör÷lmektedir(Heywood, 2007b; 71).

Modern liberalizm, 1870 ile 1930 yıllarında “sosyal liberalizm” ve “neo-klasik liberalizm” olarak ayrıldığı gör÷lmektedir(Berktaş, 2012: 88). 20.yy’ın başı

405). Bu yaklaşımı Sartori’nin *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* adlı çalışmasında 407-410 arasında ayrıntılı bir şekilde gerekçeleştirmiştir.

*Mill’e göre, *bireycilik*, devlete karşı siyasal bir anlam içermemekte, özellikle “bireysel olarak düşünce anlamında kendini geliştirmek” anlamını taşımaktadır(Mill, 2009). Bireycilik, liberal düşünürler arasında ton ton farklılaşan bir görünüm sergilemektedir. Mutlak, net bir bireycilik anlayışı yoktur. Her siyasal düşünür kendi birey anlayışını ve liberal yaklaşımını bina etmiştir(Vincent,2006; 48-57). Bu nedenle liberal siyasal yaklaşım, *muhafazakarlıktan, sosyalist* yaklaşımlara kadar kayabilen bir esneklik gösterebilmiştir.

itibariyle klasik liberal yaklaşımlar Avrupa ve ABD’de uygulama alanı bulamamıştır. *Sosyal refah liberalizminin* ilk savunucularından biri olarak T.H. Green ifade edilmelidir. Green’e göre; özgürlük sadece kısıtlamamak değil, bir şeyler yapabilme gücüne sahip olmaktır. Bu nedenle özgürlük önünde engeller oluşturan koşulları değiştirmek için reformlar, müdahaleler gereklidir. Bu önlemler Green’e göre, bireysel özgürlüğü kısıtlayacak önlemler değil, onu geliştirecek unsurlardır. Green bu nedenle özgürlüğü; *negatif* ve *pozitif özgürlük* olarak ikiye ayırmaktadır* (Berktaş, 2012: 81-83).

20.yy’da ekonomik liberalizmden uzaklaşma çabaları doğrultusunda, birçok *sosyal refah uygulamaları* gerçekleştirilmiştir. İngiltere’de, I. Dünya Savaşı’ndan önce *yaşlılık aylığı*, *sağlık* ve *işsizlik sigortası* gibi sosyal refah uygulamaları görülmektedir. ABD’de ise, 1930’larda F.D. Roosevelt “New Deal” politikasıyla işsizler, yaşlılar, çocuklar, dullar ve körler için yardım politikaları oluşturulmuştur. 1960’larda John Kennedy’nin “New Frontier” ve Johnson’ın “Great Society” programları yoksulluk üzerine ve zencilerin yurttaşlık hakları üzerine geliştirilmiştir (Heywood, 2007b: 75-76). Ayrıca kamusal parasız eğitim, işçilere kaza sigortası ve asgari ücret yasaları şeklinde çoğunlukla ABD’de ve İskandinav ülkelerinde sosyal refah politikalarının uygulandığı görülmektedir (Berktaş, 2012: 91). 20.yy’da refah devleti şeklinde ortaya çıkan *modern liberalizmin*, liberalizm ile sosyalizm arasında durduğunu Heywood ifade etmektedir (2007b:76).

Modern devlet yapısının, liberal demokrasinin ve kapitalist ekonomik sistemin birbirlerine bağlı *teorik/düşünsel* ve *pratik* kaynakları gözönüne alındığında; bu ***bütünsel sistemin*** sorunlarının aşılması noktasında *liberalizmeyeni* bir *rol* düştüğü görülmektedir. Bu bağlamda, 20.yy’ın başındaki ekonomik bunalım döneminde çözüm olarak, liberalizm değişime uğrayacaktır. Klasik liberalizmin (laisse faire); serbest piyasa, müdahaleden uzak bir ekonomi, küçük devlet hedefleri bir kenara bırakılacaktır. Ekonomiye müdahalecilik, refah uygulamaları gibi sosyal destek programlarının 1980-1990’lara kadar uzun bir süre varlığı koruduğu görülmektedir.

* Bu tartışmayı Isaiah Berlin 20.yy’da gündeme taşıyacaktı (Berktaş, 2012: 83).

Bütünsel sistem olarak ifade ettiğimiz işleyişte ekonomik ve siyasal sorunlar ortadan kalktığında 1980’lerden itibaren tekrar *laisse faire* ekonomisi, neo-klasik liberalizm olarak geri dönecektir.

Bu anlamda, siyasal liberalizm anlayışı *devlete daireleşti*rel yönüne rağmen, modern devletin ve *modern demokrasinin oluşumunun tamamlanmasında önemli bir yaklaşım* olarak değerlendirilmelidir. Modern devleti ve akabinde modern demokrasiyi; 17.ve 18. yy.larda tamamlanmış bir oluşum olarak değil, *liberal anlayış, sosyalizm ve milliyetçilik* gibi siyasal görüşlerin farklı farklı dozlarda belirleyici olduğu uzun bir sürecin sonunda oluşan toplumsal-siyasal olayın adı olarak görmek gerekmektedir(Hobsbawm, 2010; 14-120).

Modern demokrasi sürecine baktığımız zaman; 17.yy, 18.yy ve 19 yy’ın ilk yarısı boyunca modern demokrasi özellikle **liberalizmin** etkisinde bir gelişim göstermiştir. 19.yy’ın ikinci yarısından itibaren modern demokrasinin çeşitli siyasal ve sosyal hakları bünyesine katmasında *sosyalist hareketlerin* etkili olduğu görülmektedir. *Milliyetçilik* anlayışının da özellikle 20.yy’ın ilk yarısında demokrasinin yeni yönünün belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. 20.yy boyunca *liberalizmin* biçim değiştirdiği görülmektedir. 20.yy’ın başı açısından klasik liberalizmin belirleyiciliği bariz bir şekilde azalmıştır. 20. yy’ın başında *refah devleti ve uygulamaları* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 20.yy’ın son on yılların da ise, neo-liberalizmin yeniden ortaya çıkışı söz konusudur.

Sonuç olarak; siyasal liberalizmin, modern demokrasinin *gelişiminde ve sorunlarının* aşılmasında etkili olduğu görülmektedir. Liberalizmin, teorik anlamda ve toplumsal, siyasal yaşamda **modern demokrasiyle** bütünleşik yapısının yanısıra Batı’da karşılaşılan **sorunlara** ve **açmazlara** karşı değişim göstermesi, 20.yy’ın başında ekonomik politikalar anlamında *sosyalizme* yaklaşma eğilimi göstermesi söz konusudur. Ancak 20.yy’da bu yeni rol kısa sürecek, *laisse faire* ekonomisine geri dönecektir.

Modern demokrasinin gelişim sürecinde rol oynayan bir diğer siyasal gelişme *de sosyalist hareketlerdir*.

2-Sosyalist Hareket

Çalışmamız ekseninde *sosyalist harekete*, toplumsal ve siyasal gelişmeler bağlamında bakmak amaçlanmaktadır. Modern demokrasi sürecinin gelişimine; *sosyalist hareketlerin* ve *sosyalizmin* etkisinin olup olmadığı, etkisi var ise bunu nasıl oluştuğu üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede, sosyalist hareketlerin oluşumuna, taleplerine ve sosyalist hareketlerin 19. yy ve 20.yy'daki gelişim sürecine eğilmek bu başlıkta amaçlanmaktadır.

Sosyalist emek hareketlerinin nasıl ortaya çıktığına bakarsak; emek hareketlerinin, ilk olarak kalifiye zanaatkar ustalardan geldiği vurgulanmaktadır(Eley, 2008 ve Hobsbawm, 201b:131). Fransa, Belçika, Almanya ve İngiltere'de işçi hareketlerinin atölyelerde çalışan, hünarlı, zanaatkar, vasıflı işçilerden ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni üretim yapısı giderek, zanaatkarları işçiye dönüştürmektedir. Dolayısıyla çalışanların arasında vasıflı işçiler olduğu gibi vasıfsız işçilerde mevcuttur. Ancak Eley, zanaatkar işçilerin kültürüyle diğer işçi kültürünü birbirinden ayırmaktadır. İngiltere'de özellikle vasıflı işçilerin, işçi sınıfının ortak çıkarı düşüncesini ortaya koyduklarını ifade etmektedir. Buna ek olarak Eley, 1830 ve 1840'larda ise, zanaatkarların örgütlenerek Fransa'da 1848 devrimlerinin oluşumunda etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu hareketleri Eley, zanaatkar radikalizmi olarak değerlendirmektedir. Zanaatkarların erken dönem sosyalizmini biçimlendirdiğinin altını çizmektedir(Eley, 2008:116-119).

19.yy'da İngiltere'ye baktığımızda, işçi sınıfı hareketlerinde siyasal kararların da etkili olduğu görülmektedir. İngiltere'de 1832 Reform Yasası ile oy hakkı bir nebze genişlemişti ancak, işçi sınıfı bu genişlemeden yararlanamamıştı. Tilly, örgütlü işçilerin eşit hak taleplerini dile getirme anlamında çeşitli protesto ve gösterilere başvurduklarını belirtmektedir. Bunlardan en bilineni, 1838'de yayımlanan *People's Charter*, dilekçe tarzında gerçekleşen toplumsal bir harekettir. *Chartist* hareketle birlikte, örgütlü işçilerin çeşitli talepleri söz konusudur(Tilly, 2008). *Evrensel oy hakkı talebi*(kadınlar hariç), *parlamento seçimlerinde oy kullanmada gizlilik*, *yıllık parlamentolar*, *parlamento üyeleri için maaş*, *parlamento üyeliği için servet şartının kaldırılması* ve *ülkede eşit seçim bölgeleri*(Tilly, 2008: 80-81 nakil Black 1969: 127-

31 ve Hobsbawm, 2008: 128) taleplerinden oluşmaktadır. Chartist hareket, 1838 ile 1848 yılları arasında; farklı örgütlerin birlikte hareket ettiği, oylamalarla seçilen temsilcilerle düzenlenen etkinliklerle eşit politik hak taleplerini duyurma anlamında bir toplumsal hareket olarak karşımıza çıktığını Tilly vurgulamaktadır(Tilly, 2008: 79-83).

Emek hareketlerinin ortaya çıkması ve devamında da 1830 ve 1848 sosyalist devrimleri; 19.yy'da Avrupa'da modern demokrasinin gelişmesinde *itici gücü* oluşturdukları görülmektedir(Hobsbawm, 2008, 2009, 2010b). Marx, işçi sınıfının, toplumdaki gücü ve ağırlığındaki dönemsel değişimleri değerlendirmektedir. 1848 dönemlerinde işçilerin, toplumsal destekten yoksun olduklarını, ancak çalışma saatleri konusunda taleplerini yarım yüzyıllık bir çabayla kapitalistlere kabul ettirmeleriyle, 1860'larda artık işçi hareketleri farklı toplumsal katmanların desteğini de alarak güçlendiklerini dile getirmektedir(Marx, 2012:287-288). Tilly, toplumsal hareketlerin Fransa'da 19.yy'ın sonlarına doğru yerleşerek kamu politikasının yaygın bir biçimine dönüştüğünü vurgulamaktadır(Tilly, 2008: 73). Gelişen olaylar, *işçi sınıfının* yeni bir güç olarak toplumsal ve siyasal düzlemde etkin bir mekanizma olacağının anlaşılmasına katkı yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla işçi hareketleri modern demokrasinin tarihsel süreçte gelişiminde, iyileşmesinde ve çeşitli hakların elde edilmesinde etkin rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

Sosyalist hareketlerin, toplumsal düzeyde güç kazanmasının yanısıra, uluslararası ölçekte de kendilerini ifade etme çabaları dikkat çekmektedir. 1860 ile 1870'lerde Uluslararası İşçi Birliği'nin aktif olduğu ifade edilmektedir(Tilly, 2008). Bunların yanısıra, sosyalistler artık siyasete parlamento aracılığıyla birebir dahil olmayı başarmışlardır. 1860'lardan itibaren 1900'lerin başına kadarki zaman diliminde Avrupa'da pek çok ülkede ulusal sosyalist partilerin kurulduğugörülmektedir. Portekiz'de, Almanya'da, Danimarka'da, İspanya'da, Hollanda'da, Belçika'da, Norveç'te, Avusturya'da, İtalya'da, Polonya'da, Rusya'da, Ukrayna'da, Letonya'da ve diğer Avrupa'daki ülkelerde çeşitli adlarla işçi partilerinin ortaya çıktığı görülmektedir(Eley, 2008: 135-137). Avrupa'da bu dönemlerde *genel(kadınlar hariç) oy hakkının* da tanınması dolayısıyla sosyalist

partiler parlamentoda temsil edilmekteydiler. Buna rağmen mümkün olduğunca siyasal yaşamın dışında tutulmaya çalışıldıkları da ifade edilmektedir(Hobsbawm, 2010b: 113-114). Sosyalist partiler Avrupa’da parlamentolarda yer almalarına rağmen siyaset yapmalarının çoğu kez engellenmesi söz konusuydu. Örneğin, Alman sosyalistlerin sendikaları illegal kabul edilse de, SPD’*nin seçimlere girmesine izin veriliyordu(Eley, 2008: 141). 20.yy’ın başı gözönüne alındığında, işçi kitlelerinin geniş olduğu İngiltere’de ve Fransa’da işçi partilerinin oyları düşüktü. Sosyalist parlamentarizmin etkili olduğu yerler Avrupa’da İskandinavya ve Orta Avrupa’ydı(Eley, 2008: 139-141).

Ayrıca, sendikacılık da 1870’lerde Avrupa’da yaygınlık kazanmıştı.** Kurulan sendikalar ile sosyalist partilerin yakın bir ilişki içinde olduğu vurgulanmaktadır. Sendikacılıkta da zanaatkarların etkisi söz konusuydu. Sendikalar kuruldukları dönemden 20.yy’ın başına kadar, İngiltere’de 3,4 milyon, Almanya’da yaklaşık 3,5 milyon ve Fransız sendikaları ise, 900 000 üye sayılarını arttırdılar(Eley, 2008:145-154) .

Sosyalist hareketin, modern demokrasi sürecine bir diğer katkısı da, **genel oy hakkı talepleri** ve **çalışma saatleri** gibi talepler sayesinde 1870’lerden sonra **oy hakkı sınırları** Avrupa’da genişledi.*** Bu sayede *sosyalist hareketi*, Avrupa’daki modern demokrasi sürecinin gelişimine katkı yapan itici bir güç olarak nitelemek gerekecektir.

19.yy’ın başından beri işçilerin çalışma şartlarına, ücretlerine, sosyal ve siyasal haklarına dair taleplerini; protestolarla, gösterilerle, sendikal hareketlerle ortaya koymaları öncelikle çalışma saatlerinin azaltılması yönünde iş yasalarıyla, oluşturulan mahkemelerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktaydı. İngiltere’de Uzlaşma Yasası(1896) adı altında, Fransa’da Uzlaşma Mahkemeleri Yasası(1892), İş Bakanlığı(1900), İtalya’da Yüksek İş Konseyi(1902), Uzlaşma Mahkemeleri

* Alman Sosyal Demokrat partisi

** Avrupa’da bu dönem kurulan sendikalara ayrıntılı yıllara göre liste için Eley’in (2008: 145) çalışmasına bakılabilir.

*** Avrupa’da bu yasal değişiklikler sonrası, ülkelerde oy kullananların yüzdesindeki artışlar ayrıntılı bir şekilde E. Hobsbawm’ın *İmparatorluk Çağı*, 2010, sf. 99-100 arasında bulunmaktadır.

Yasası(1905) gibi süreçler ortaya çıkmaktaydı(Eley, 2008: 155). 20. yy'ın başında Büyük Buhran döneminde de; sosyal güvenlik yasalarının önem kazandığı görülecektir.

Bu süreçte, oy hakkının genişlemesi yönünde sosyalist hareketlerin önüne geçilememesi ve birinci Rus devriminin de etkisiyle, 1880-1914 arasında *genel oy hakkının* önünde durulamaz oldu. 20.yy'da yeni dönemin temel problemi siyasal alanın bundan böyle nasıl yönlendirileceğiydi(Hobsbawm, 2010b: 100).

Sosyalist hareketler sergiledikleri hak talepleri; bu taleplerin geniş kitlelere ait olması nedeniyle, önemsenmek durumunda kalınmış ve bu sayede çalışanlarla ilgili birçok demokratik hakkın Batı toplumlarına tanınmasında etkili olmuşlardır. Modern demokrasinin gelişiminde, *genel oy hakkı* dahil olmak üzere bir çok demokratik gelişmenin ve hakkın elde edilmesinde bu anlamda *sosyalizmin* rol oynadığını ileri sürebiliriz.

Sosyalist hareketlerin uzun süreli çabaları sonucu oy hakkının halk kitlelerin nezdinde yaygınlaşmasından sonra, bu sürece dair önleyici unsurlar dikkat çekmektedir. Oy kullananlara getirilen yaş sınırlaması ya da yükseköğrenim görenlere ek oy verilmesi şeklinde yeni düzenlemelere gidilerek genel oy hakkının siyasal alan üzerindeki etkilerini azaltmaya çalışıldığı görülecektir. Bunların yanısıra genel oy hakkı sonrası yeni dönemde, **komiteler** ve **partiler** daha çok ön plana geçmiştir. **Örgütler** ve **liderler**; halkın ya da taraftarların yerini almaya başlamıştır(Hobsbawm, 2010b: 98-110). Modern demokrasinin gelişimi anlamında, 20.yy'ın ilk yarısının bir parti çağı olacağı sezilmektedir.

Sosyalist yaklaşımların, 20.yy'da da modern demokrasi sürecine etkileri ve katkılarının devam ettiğinin vurgulandığı çalışmalar mevcuttur.Modern demokrasi sürecinde yeralan Batı Avrupa'daki toplumlarda, monarşinin gücü ve ağırlığının, I. Dünya Savaşı sonrası işçi sınıfının çabaları doğrultusunda azaldığı ve monarşilerin yıkılmasında işçi sınıfının etkili olduğu savı dile getirilmektedir(Bowles, 1996: 88 nakil Theodor Scheider, "Political and Social Developments in Europe", *New Cambridge Modern History*, C.11, s. 245).

Hak talepleriyle gündeme gelen ve bunun yanısıra; ekonomik, sosyal ve siyasal hakların herkes için eşitliğini savunan *sosyalist hareketin*; kadınların siyasal ve toplumsal statüsüne eleştirel bir biçimde yaklaşmadığı görülecektir. Ancak, *sosyalist harekette*; kadınlar örgütlerde, protesto eylemlerinde yeralsalar dahi, henüz kadınlara biçilen rolün yardımcı ve ikincil bir rol olduğu ve karar mekanizmasına dahil edilmedikleri görülmektedir(Eley, 2008: 648 ve Hobsbawm, 2010b: 211-238).

Bununla birlikte, sosyalist harekette kadınların Chartist hareketten başlamak üzere birçok harekette rol aldığı görülmektedir(Çakır, 2012 ve Eley, 2008). 1905’den sonra işçi hareketleri içinde kadın örgütleri ve komitelerinin çoğaldığı vurgulanmaktadır(Hobsbawm, 2010b: 233). Eley’in, sosyalist harekette kadınlara dair yapılan ayrımcılığın işçi sınıfının çıkarlarını bir bütün olarak kapsamaktan yoksun olarak değerlendirdiği görülmektedir(Eley, 2008: 123). Eley, ayrıca kadınlara dair toplumdaki genel anlayışın –sınırlı bir yaşam ve toplumda ikincil olma durumu- sosyalist hareket içinde eleştiriye uğramadan devam ettirildiğini de vurgulamaktadır.

Bütün bu gelişmelere bağlı olarak, 1960’lı ve 70’li yıllara bakıldığında, İtalya’da, Almanya’da, Fransa’da işçiler, öğrenciler, orta sınıftan insanların çeşitli gösterilerle hak taleplerinde bulunduğu görülmektedir. 1968 hareketi olarak da ifade edilen bu gelişmeler Kuzey ve Güney Amerika’ya da ulaşarak dünya genelinde bir etkiye ulaştığı bilinmektedir. Toplumsal hareketler olarak nitelenen bu gösteriler, eylemler ve hak taleplerinin daha önceki protesto gösterileri ve eylemlerden farklı olarak *kimlikler* üzerinden ifade edildiğini Tilly özellikle vurgulamaktadır(Tilly, 2008:113-117). Dolayısıyla, 20.yy’ın sonuna doğru modern demokrasi sürecinde, ***siyasal ve sosyal hak taleplerine*** dair çabalar işçi sınıfının dışında, *zenciler, yerli halklar, feministler, öğrenciler, çevreciler, eşcinseller* gibi farklı kimliklere doğru çoğullaşacaktır.

Modern demokrasinin gelişimi açısından, *sosyalist hareketler ve liberalizm* yaklaşımlarının dışında; 19.yy’ın sonuna doğru yeni bir yaklaşım, giderek önem kazanacak ve 20.yy boyunca önemini koruyacaktır. Bu toplumsal ve siyasal yaklaşım *milliyetçiliktir*.

3-Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması ve Güçlenmesi Süreci

Liberalizmin ve *sosyalizmin*, modern demokrasi sürecinin gelişiminde oynadıkları rol ile *milliyetçiliğin* oynadığı rol **farklılık** taşımaktadır. Milliyetçilik fikrinin özellikle, Batı Avrupa’da 19.yy’ın sonunda biçimlendiği ve geliştiği görülmektedir. Batı Avrupa’da demokratikleşme ve siyasal haklar çerçevesini genişletme çabalarına karşın, bu kez milliyetçilik hareketinin ortaya çıkıp güçlendiği görülmektedir. Bu anlamda, siyasal hakların genişlemesi süreciyle, Batı’da *milliyetçiliğin* gelişim süreci arasında bir bağlantı vardır ancak bu ilişki *karşıt* ve bir anlamda *önleyici ve denetimde tutma* niteliğinde bir ilişkidir. Bu nedenle oy hakkının genişlemesi süreciyle, milliyetçiliğin güçlenmesi sürecinin birbirini takip etmesini anlamlı olarak görmekteyiz. Dolayısıyla modern demokrasinin tarihsel sürecini etkileyen dinamiklerden biri olarak milliyetçiliğin gelişimi ve güçlenmesi incelenmesi gereken meselelerden biridir.

Dolayısıyla, toplumsal ve tarihsel olaylar nezdinde milliyetçiliğin anlamlandırılması önem taşımaktadır. Bir toplumsal eğilim olarak Avrupa’da ortaya çıkan *milliyetçiliği* anlamlandırma noktasında, milliyetçilik öncesi süreçte; siyasal gelişmeler ve siyasal yaklaşımların yönüne bakılması gerekmektedir. Bu nedenle Fransız Devrimi sürecinde, toplumdaki siyasal eğilimlerin anlamına ve yönüne bakarsak, 1789’da devrimci olan *liberaller*, eski rejime karşı *köylü ve kentli çalışanlarla* aynı tarafta yer almaktaydılar. 1848 devrimi sürecinde ise, liberaller ve çalışan kesimler farklı taraflarda yer alacaklardır. Fransız devriminde, devrimci olan orta sınıf, milliyetçiliğe doğru evrilmiştir. Yani liberaller, 1830 ve 1848’de devrimciliği sosyalistlere bırakmışlardır. Bu görüşü McNeil’da desteklemekte ve “.... ondokuzuncu yüzyılın ortalarında son devrimci ateş liberal kanallardan sosyalist kanallara....” geçtiğini vurgulamaktadır(1998: 475). Wallerstein da, (2009: 79) 1848’e kadar sosyalizmin ayrı bir ideoloji oluşturduğunu söylemenin çok zor olduğunu vurgulamaktadır. 1789 sonrasında Fransız Devrimi’nin mirasçıları olarak kendini *sosyalist* olarak ifade edenlerin kendilerini, *liberallerden* ayırt etmedikleri vurgulanmaktadır. Ancak, *devrimcilik* ve *milliyetçilik* 1848 dönemine gelindiğinde ise, karşıt olarak tanımlanır hale gelmektedir. Liberaller, siyasal ağırlıklarını

sağlamlaştırdıktan sonra *düzenikoruma* amacıyla devrimciliği bırakmaktadırlar. Ayrıca, liberal orta sınıf devlet aygıtının güçlenmesi ve *self yönetim* unsurlarının önem kazanmasıyla *milliyetçiliğe* yaklaşmaktadır. Bu nedenle 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da **milliyetçilik** ağırlık kazanacaktır. Varolan toplumsal ve siyasal koşulları durağan halde tutma çabasında *liberalizm* ile *milliyetçiliğin* kesiştiği görülmektedir.

Dolayısıyla, 1789 devrimi, *burjuva* ve *halk* kesiminin belirleyici olduğu, hak talepleri üzerine kurulu bir devrim iken, 1848 devrimi yönetim mekanizmasında bulunan burjuva (artık milliyetçiliği sahiplenmiştir) ile devrimci köylü ve kentli çalışan kesimi karşı karşıya getirmekteydi. 1789'da burjuvazi, köylü ve fakirler devrim sürecinde daha yakınken, 1848'de saflar değişmiş, karşıt güçleri oluşturur hale gelmişlerdi. Bu nedenle, 1789 değil 1848 devrimi milliyetçiliğin toplumda ortaya çıkması ve güçlenmesi anlamında rol oynadığı iddia edilmelidir.*

Bunun yanında, 19.yy'ın sonunda oy hakkının genişlemesi sürecinin karşı konulamaz bir hal aldığı evrelerde, milliyetçiliğin gelişimi önem taşıyacaktır. Çünkü özellikle işçi sınıfının talepleri, protesto gösterileri ve devrim süreçleri sonucu geniş kitlelerin oy hakkının önünde durulamaz hale geldiğinin anlaşıldığı tarihlerde milliyetçilik güçlenmekte, *devlet* ve *halk* tanımı yeniden yapılmakta ve kitlelerin bu sayede elde tutulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Batı'da siyasal iktidarı temsil eden belli sınıflar olarak devlet mekanizması, **devlet** kavramının içeriğini toplumun tüm kitlelerini de içine alan bir biçimde inşa etmeye çalıştığı görülecektir. Batı'da siyasal alanda 1800'lerin sonu ve 1900'lerin başında **genel oy hakkının** ilk kez tanınması yönünde *kazanımların* olduğu dönemlerde milliyetçiliğin; **halk=devlet=millet** eşitlemesindeki *vurgu* dikkat çekici niteliktedir. Devrim döneminde 1870'lerden sonra (Hobsbawm, 2010a: 29-63) **milliyetçiliğin** ortaya çıkması ve giderek Avrupa toplumlarını etki altına alması çerçevesinde gelişmelere bakıldığında; yeni ekonomi ve üretim ilişkilerine eklenilerek gelişen burjuvazi ağırlıklı liberal yaklaşıma sahip “orta sınıfın siyasal iktidarının”; milliyetçilik yaklaşımı sayesinde

* Hobsbawm da, milliyetçilik anlayışının ortaya çıkışının ve hızlanışının özellikle 1870'ten sonra olduğunu vurgulamaktadır(Hobsbawm, 2010a: 29-63).

devletaygıtıvurgusu ile yansıtıldığı görülmektedir. Yani siyasal ve toplumsal olarak güçlü *burjuvazi*, iktidarda olan sınıf kimliğinden çok sahip olduğu **devlet** kimliğini öne çıkarmaktaydı. Bu süreçte *halkla*, **devletieşitlemek** ihtiyaç duyulan bir açıklama olacaktır. “...Amerikan ve Fransız devrimlerinde olduğu gibi 'millet'i 'halk'la ve devletle eşitleyen 'ulusdevlet'” anlayışın ortaya çıktığı görülmektedir(Hobsbawm, 2008b: 34). Bu noktada milliyetçiliğin ortaya çıkışını ve gelişimini; *üçüncü sınıfların***genel oy hakkı** ve diğer haklarla genişleyen siyasal ve toplumsal gücüne karşı denetimi sağlayıcı toplumsal yapılar yaratma çabası olarak değerlendirebiliriz.

Milliyetçilik anlayışı ve devlet olma çabasının demokratikleşmeyle olan ilişkisini ortaya koyabilmek için, milliyetçilik anlayışının temel iddialarına da bir göz atmak gerekecektir. Bu bağlamda, milliyetçilik düşüncesinin kökenine bakacak olursak, Rousseau’nun *genel irade* kavramına veya Alman romantizmine dayandıran açıklamalar mevcuttur(Özkırımlı, 2006; 34-40, Vincent, 2006; 401, Heywood, 2007b; 203). Rousseau’nun *genel irade* kavramı; halk egemenliği anlamında topluluğun iradesi olarak, süreç içinde *demokrasi* kavramıyla ilişkilendirilecektir. Fakat milliyetçiliğin, teorik iddialarının (ortak dil, köken vs.) aksine daha çok toplumsal ve siyasal koşullarda biçimlendiği görülmektedir. Milliyetçilik anlayışı, *ortakköken*, *soy*, *dil*, *kültür* gibi unsurları temel iddia edinmektedir. Hobsbawm, milliyetçilik açısından bakıldığında iddia edildiği gibi “**dil**” unsurunun millet oluşturmada rolünün birebir belirleyici olmadığını vurgulamaktadır(Hobsbawm, 2010a; 64-80).Hobsbawm, modern devleti; etnisite, ırk, soy, din ve dil gibi bağlarla yaratılan bir oluşumdan öte, özellikle siyasi niteliği dolayısıyla gerçekleşen bir oluşum olarak nitelendirmektedir. Dil, din, ırk, soy gibi kavramlar etkisiz değil. Ancak sadece belli bir dili kullananların bulunduğu coğrafya bir topluma işaret etmediği gibi, sadece belli, bir etnik ya da ırk ile sınırlı bir devletin de Avrupa coğrafyasında kurulan ilk modern devletlerde olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, modern devletin ortaya çıkarak milliyetçilik ekseninde ve kimi zaman da *liberal milliyetçilik* biçiminde ortaya çıkması, oy hakkının geniş kitlelere dağılımının siyasal belirleyiciliğini ve etkilerini azaltma olarak ifade etmek gerekecektir.

Bu nedenle, **ortak köken** ve **dil** teması ekseninde ortaya çıktığı iddia edilen, **milliyetçilik** düşüncesinin 19.yy'da Avrupa coğrafyasındaki karşılıkları arandığında; bunun tam tersi örnekler bulmak mümkün olacaktır. Birleşerek tek bir ulus devlet olmaya çalışan, **farklı köken** ve **dillerden** gelen topluluklar karşımıza çıkmaktadır. Sırp ve Hırvatların oluşturduğu Yugoslavya örneğindeki gibi(Hobsbawm, 2010a; 50). Bununla beraber, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin de *farklı köklerden* ve *dillerden* topluluklar barındırdığı görülmektedir. İngiltere'de Galliler, İrlandalılar ve İskoçlar, Fransa'da Katalanlar ve Basklılar. Amaç milliyetçilikten öte, genel olarak *devlet olma çabasıdır*(Hobsbawm, 2010a). Burada milliyetçiliğin *dil, ırk, köken* gibi bir temellerinden çok, siyasal anlamda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış olmasını vurgulamak gerekmektedir.Batı içinde ve Batı dışındaki ilişkileri denetleme ihtiyacı olarak açıklamak gerekmektedir. Bu anlamda Batı içi ilişkilerin denetlenmesi ihtiyacı olarak, milliyetçiliğin ortaya çıkışını 19.yy'ın ikinci yarısı ve devamındaki süreçte, Avrupa'da oy hakkının genişlemesi süreciyle bağlantılı bir şekilde okumak mümkündür.

Bu bağlamda olaylara baktığımızda, Avrupa'da **modern devlet haline gelmenin**, tarihsel bir zorunluluk haline gelişi de anlam kazanmaktadır. Modern devlet haline gelmek; tarihsel örneklerle bakıldığında, kökensel, dilsel bir ortaklık aranmaksızın gerçekleştirilebilen bir oluşumdur. Çünkü modern devlet haline gelmek farklı ihtiyaçların ürünüydü.* Avrupa'da devletlerin oluşumu sonrası, devlet ve vatandaşlar arasında karşılıklı bir şekilde; hem vatandaşları milli duygulara yaklaştıran hem de vatandaşların oy hakkı ile siyasete bir anlamda dahil oluşu karşılıklı olarak bir etkileşim içine girilmesine neden olmuştu(Hobsbawm, 2010a; 106). Bu anlamda, 19. yy'da *milliyetçilik* anlayışı modern devletin ve modern demokrasinin biçimlenmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Batı'da genel oy hakkı üzerinde uzun süre sürdürülen sınırlamalar, siyasal alanda genel oy hakkı taleplerinin birçok kez reddedilmesi ve genel oy hakkına dair

* "**Batı Avrupa'da Devlet Problemi ve Modern Demokrasi**" başlığında ele aldığımız gibi Batı- içinde ve Batı dışında siyasal, hukuksal merkezîyet ihtiyacı modern devletin oluşumunda belirleyicidir.

birçok girişime karşılık zorlu ve ağırdan gelen bir sürecin sonunda (kadınlar hariç) genel oy hakkı tanınmak zorunda kaldı. Siyasal alanın biçimlendirilmesinde, belli sınıfların belirleyiciliği bu kez “oy hakkı” üzerinden değil, *farklı alanlar* üzerinden olacaktır. Bu noktada *milliyetçiliğin* ve *milli devlethaline gelme* açıklamasının önem kazanmadığını vurgulamak gerekmektedir. Farklı düşünce ve yaklaşımlara sahip insanların üzerinde, milliyetçiliğin yarattığı dönüşümle ortak bir algı dünyası yaratmak amaçlanmaktadır. Çünkü 19.yy’ın sonu ve 20.yy ile birlikte oy kullanma giderek toplumun geniş kitlelerine doğru bir yayılım içindedir.

Modern demokrasi süreci açısından bakıldığında da, genel oy hakkı genişleme süreci içindedir. Bu süreçte, milliyetçiliğin, *yurttaşlık anlayışıyla*, topluma da bir biçim verme çabası içinde olunacaktır. Yani iktidarı belirleyecek olan oy hakkının Batı’da geniş kitlelere yayılmaya başlamasıyla birlikte, yurttaşlık görevleri ve bilinci, geniş halk kitlelerinin üzerinde oy dağılımını etkileyebilmenin başka yolları inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda milliyetçiliğin, *devlet* kavramına yeni bir yorum getirerek, *halk* ile bütünleşik ele alma çabası içinde olunmuştur.

Aynı zamanda da, ***milliyetçilik*** ve ***siyasal liberalizm anlayışının***, Batı’da modern demokrasinin oluşumunda, yani siyasal merkeziliği (burjuva ağırlıklı olma) korunmasında birbiriyle yakın ilişkili olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Dolayısıyla, erkekler için genel oy hakkı sürecini yavaşlatacak veya geriye döndürecek bir imkan Batı’da olmadığında milliyetçilik anlayışıyla; devletin, yeniden açıklama çabasına girişildiği görülecektir. Bu çabada, ***halk*** ile ***toplumun*** ve ***devletin*** birbirini kuşattığı açıklaması ortaya atılmıştır.* Bununla birlikte, milliyetçilik anlayışıyla toplumun farklı kitlelerini birlik içinde tutarak benzer bir yaklaşımla biçim verme imkanı da mümkün olacaktır. Bu bağlamda 19.yy’da Avrupa’yı biçimlendiren temel siyasal meselelerden birinin *devlet olma* meselesi olması daha da anlam taşımaktadır(Vincent, 2006; 397).

* Batı’da toplum ve siyasete dair ele alışlarda çoğunlukla; toplumu *yönetenler* ve *yönetilenler* vb. ayrımlara tabi tutulmasına ve bu ayrımların gerekçelendirmelerine tanık olmaktadır. Bu anlamda milliyetçilik bu çizginin dışında kalmaktadır.

Sonuç olarak, Batı toplumlarındaki siyasal yaklaşımlara birbirinden kopuk olarak değil, daha bütüncü olarak bakıldığı taktirde(Özkırımlı, 2009; 48-49) modern demokrasi süreci daha anlaşılır olarak karşımıza çıkmaktadır. *Liberalizmin, milliyetçiliğin ve sosyalizmin* aslında farklı farklı zamanlarda Batı’da siyasal sorunlarının aşılması noktasında işlerlik kazandığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, sorunların çözümünde bu yaklaşımların tümünün, katkılarının olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir.

Batı Avrupa’da ve ABD’de görülen *siyasal ve sosyal hak talepleri* karşısında, 19.yy demokrasisinin kendisine yeniden biçim vermesi noktasında; *milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizmin* girifit ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Siyasal yaklaşımların dışında, modern demokrasinin oluşmasında, etki eden, toplumsal alanın farklı bir boyutundan; *iktisadi ilişkiler* boyutundan da bahsetmek gerekmektedir.

C) KAPİTALİST EKONOMİ VE MODERN DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Çalışmamız açısından konunun farklı boyutlarının ele alınmasının önemini bir iddia olarak ortaya koymuştuk. Modern demokrasi sürecinin ilişkili olduğu toplumsal koşulların sadece siyasal alan ile sınırlı olmadığını, ilk bakışta modern demokrasi ile ilişkisi yokmuş gibi gözükken toplumsal olayların da aslında modern demokrasiyle arasında varolan bağların açığa çıkması manasında modern demokrasi ile kapitalist ekonomik ilişkiler arasındaki bağlara ve olaylara bakma gereği söz konusudur.

Dolayısıyla, modern demokrasiyle ilişkili bütün toplumsal ve ekonomik süreçlere bakma gereği duymaktayız. Bu nedenle, Batı Avrupa’da modern devletin ortaya çıkış koşullarına bunu yanında, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki mülkiyet temelli sınıf yapılarına ve yeni üretim ve ticaret ilişkisiyle gelişen sınıfların toplumsal ve siyasal konumlarına önceki başlıklarda değinmiştik. Daha önce ele aldığımız bu konularla da ilişkili olmak üzere *yeni üretim biçiminin ve bunun doğurduğu yeni ilişkilerin, insan ve toplum üzerindeki etkilerine* daha ayrıntılı bir şekilde bakma gereği söz konusudur. Çünkü modern demokrasiyi sadece siyasal

alana ait bir gelişme olarak değil, birebir insan yaşamına dair, insan yaşamını daha iyi bir seviyeye taşımaya dair bir mesele olarak görmekteyiz. Modern demokrasi sürecine, bu bağlamda bakılarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, modern demokrasiyi *sosyolojik bir perspektiften* açıklama çabamızda, gerçekliğin tarihi ve toplumsal farklı yönlerini gözönünde bulundurmamız gerekmektedir. Ancak bu sayede modern demokrasiye ait bütünsel gerçekliğe yaklaşma imkanını yakalayabileceğimizi iddia ediyoruz. Dolayısıyla, modern demokrasinin bir siyasal sistem olarak Batı Avrupa’da ortaya çıkmaya başlamasında etkili olan ekonomik ilişkilerin belirleyiciliğinin üzerinde ayrıntılı olarak durma gereği söz konusudur. Çünkü toplumların tarihsel süreçte; **toplumsal** ve **siyasal** olarak ortaya koydukları sistemlerin; “*üretim faaliyetleri*” ve ihtiyaç maddelerinin karşılanmasının bir diğer yolu olarak da “*ticaret ilişkisinin*” belirleyiciliği temelinde geliştiğini daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. Bir diğer ifadeyle; insanların, yaşamlarını sürdürmede ihtiyaç duyduğu ürünlere *ulaşma çabası* ve bunlara *nasıl ulaştığı*; *hukuksal*, *toplumsal* ve özellikle de ***siyasal kurumların*** ortaya çıkması meselesi ile *sıkı bir ilişki içinde olduğunun* vurgulanması gerekmektedir. Hatta demeliyiz ki; üretici insan faaliyetleri, toplumsal ve siyasal sistemler ile ***bütünlük*** arz etmektedir.

Dolayısıyla, bu bölümde “kapitalist ekonomi” ve “modern demokrasi” arasında varolan ilişki biçiminin bütünsel resminin çizilmesi önem taşımaktadır. Bu ilişki biçiminin birbiriyle *bütünleşen* ve *çelişen* yönlerinin üzerine odaklanılacaktır. Kapitalist ekonominin geliştiği dönemlerden, günümüze kadar gelinceğe değin modern demokrasi ile arasında gelişen *ilişki* ve *gerilimlerin* üzerinde durmak amaçlanmaktadır. Bu ilişki ve gerilimlerin *insan üzerindene gibi etkilerde* bulunduğu özellikle ilgi alanımızı oluşturacaktır.

Bu çerçevede, *insanların kendi yaşamları üzerinde belirleyici olup, olmadıkları problemini* özgürlük ve birey hakları ekseninde tartışmak istiyoruz. Çünkü “insanların kendi yaşamları üzerinde belirleyici olabilmeleri” ile *modern demokrasinin gelişimi arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu* ifade etmeliyiz.

Bu konuları tartışabilmek için öncelikle **kapitalist ekonominin** nasıl bir toplumsal ilişki ağı kurduğunu anlamamız gerekecektir. Bu nedenle, kapitalizmin ortaya çıkış koşullarını ele alacağız. Bunun yanında, kapitalizmin nasıl açıklandığı meselesi bize dönem koşullarını da anlama imkanını sağlayacaktır. Bu sayede *modern demokrasi* ve *kapitalist ekonomik sistem* hakkında değerlendirmelerde bulunabileceğiz.

1-Kapitalist Ekonomik Süreç

Kapitalist ekonomik sürecin modern demokrasiyle olan ilişkisini ortaya koyabilmek için *toplumsal koşullar* bağlamında gelişim seyrinin ortaya konması gerekmektedir. İlk olarak, kapitalist ekonominin, Karl Marx ve Max Weber tarafından nasıl açıklandığı üzerinde duracağız. Bu sayede, *kapitalizmin*, toplumsal ve ekonomik gelişim seyrinin nasıl olduğuna dair ayrıntılı veriler elde etme imkanına da sahip olacağız. Dolayısıyla, kapitalizmin nasıl ele alındığı ve açıklandığının üzerinde durduğumuz gibi, bununla beraber, toplumsal ilişkiler içinde kapitalizmi yaratan sürecin gelişimini, *modern demokrasiyle olan bağlantısının* boyutlarını da irdelemeye çalışacağız.

Marx ve Weber'e baktığımızda; ilk olarak kapitalist ekonomik yapıyı açıklama tarzlarındaki farklı temeller dikkat çekmektedir. Marx'ın kapitalist ekonomik yapıyı, insanlar arası ekonomik ilişkiler ve tarihsel koşullar açısından değerlendirme yoluna gittiği görülmektedir. Weber ise, kapitalist ekonomik gelişimi *kapitalist ruh* ile açıklamaktadır. Bu, *özel bir ahlak* olarak ifade edilir, bu ahlakı yaratan koşullar ve nedenlerin gelişim seyri üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla, *kapitalist ekonomik sistem*, farklı düşünürler tarafından, toplumsal alanın farklı boyutlarında temellendirilmiştir.

Marx, kapitalist üretim sayesinde ortaya çıkan ve sermayeye eklenen **birikimin** nereden kaynaklandığının peşindedir.* Kapitalist süreci; para-sermaye ilişkisi, meta dolaşımı, artık değerın kaynağının aranması ve birikim konuları

* Bu arayış, kapitalist üretimin ortaya çıkmasını sağlayan sermaye olarak birikimi değil, sermayeyi büyüten değerın yani *artık değerın* arayışıdır.

bağlamında incelemektedir. Marx, öncelikle sermayenin dolaşımını inceler ve sermayenin dolaşıma çıkması yoluyla oluşan *artık değer*in *nereden kaynaklandığını* bulmaya çalışır(Marx, 2012). Sermaye olarak para, satın alma yoluyla metaya dönüşür, meta satılarak elde edilen para nicelik olarak artar. Marx, satın alan ve satan tarafların ellerindeki toplam miktar, yani dolaşımda bulunan toplam miktarın değişmeyeceğini, sadece el değiştirdiğini ifade eder. “... eş değerli şeyler birbiriyle değiştirildiğinde, bir artık değer doğmaz, eş değerli olmayan şeyler birbiriyle değiştirildiğinde de, gene, bir artık değer doğmuş olmaz. Dolaşım ya da meta mübadelesi değer yaratmaz.”(Marx, 2012: 166).

Artık değeri yaratan, yani *metanın değerlenmesini* yaratan sürecin, *emek gücüyle* olduğunu ortaya çıkarır. Dolayısıyla bir çeşit meta olan emek gücü hem satılmasının karşılığını üretir, hem de artık ürünü (değeri) üretmiştir. Bu nedenle Marx sermayeyi yaratan, *değerlendiren*(arttıran) süreci de açıklamıştır. *Artık değeri* yaratan *emek gücüdür*, dolayısıyla sermayeyi yaratan da *emek gücü* olmaktadır. Marx bu nedenle, kapitalist üretimi, *artık değer* üretmek olarak açıklamaktadır. Marx’a göre, “ Emek gücünün tüketimi* süreci, aynı zamanda, metaların ve artık değerın üretim sürecidir.”(Marx, 2012: 177). Marx, *artık değer* üretiminin kaynağını emek gücünde bulmaktadır. Emek gücü, Marx’ın deyişiyle, üretim araçlarıyla** meta üretmektir(Marx, 2012:181-200). Emek gücü sayesinde ki, artık değer üretimi sağlanmaktadır. Marx, sermayenin üretimi sürecini yeni bir süreç olarak ifadeler, sermayenin oluşabilmesi için *özgür işçinin* olması gerektiğini savunur(Marx, 2012:172).

Ayrıca, Marx; çalışma saatlerinin düzenlenmesinin sanayinin ortaya çıktığı ve kökleştiği İngiltere, Fransa ve ABD gibi yerlerde uzun bir sürecin sonunda elde edildiğini ifade etmektedir. Marx, 14.yy’dan 17.yy’ın sonlarına kadar işgününü uzatma çabalarının sürdüğünü örneklerle göstermektedir(Marx, 2012:265). Özellikle İngiltere’de çalışma saatlerinin 12 saati aşan sürelerden aşağıya çekilmesi konusunda

*Marx, **emek gücünü** de bir çeşit **meta** olarak açıklamaktadır. Sermayedar bu metayı satın alır ve tüketir(Marx, 2012).

**Marx, üretim araçlarını; yoğunlaşmış, birikmiş, geçmiş *emek* olarak açıklamaktadır(Marx, 2012).

işçi hareketlerinin rolünün önemli olduğunu ifade eder, çünkü işletme sahipleri iş saatlerini uzatma yönünde davranmaktadırlar. Bu anlamda işçi sınıfının ilk direnme yerinin büyük sanayinin doğum yeri olan İngiltere olduğunu ifade etmektedir(Marx, 2012:271). İş gününe dair düzenlemelerden ilkinin 1833’de görmekteyiz. “1833 yılında, İngiliz parlamentosu dört iş kolunda iş gününü 13-18 yaşlarındaki çocuklar için 12 tam iş saatine” indiğini Marx’ın ifade ettiği görülür(Marx, 2012:270). Ayrıca, 1833 tarihli bu yasa, iş gününü sabah 5.30’tan akşam 8.30’a kadar olacağını da vurgulamaktadır. Bu yasa, 9-13 yaş arasındaki çocukların çalışma sürelerini de 8 saat ile sınırlandırır(Marx, 2012:272). Marx, 1846-1847 yıllarında Chartist hareketin on saatlik iş günü mücadelesinin doruk noktalarına ulaştığını ve sonunda Tory’lerle birleşerek *On Saat Tasarısının* parlamentodan geçtiğini vurgulamaktadır. Bu sayede, 13-18 yaş arasındaki çocuklar ve bütün kadınlar için aşamalı olarak çalışma saati önce 11 saate daha sonra 10 saate inmektedir. Bunun yanında, çalışma saatlerinin kısalması, ücretlerde azalmalar şeklinde olumsuz sonuçları da beraberinde getirdiğine dikkat çeker(Marx, 2012:276). Dolayısıyla emek gücü sahibi işçi sınıfı, modern demokrasi sürecinin gelişmesinde sadece siyasal haklarını talep etmekle kalmamakta, iş saatini düzenlemeye yönelik taleplerini* de siyasal alana çeşitli şekillerde aktararak modern demokrasi sürecinin gelişiminde etkili olduğu görülmektedir.

Marx, İngiltere’de iş saatlerinin düzenlenmesinin kapitalistler ve işçi sınıfı arasında çok uzun süren *iş savaşı*la aşıldığını vurgulamaktadır. Fransa’da ise, çalışma saatlerinin düzelmesinin *Şubat Devrimiyle* olduğunu ifade etmektedir(Marx, 2012:290-291). ABD’de ise, köleliğin kaldırılmasından sonra 8 saat talebi 1866’da görüldüğünü belirtir(Marx, 2012:292).

Marx’ın kapitalist ekonomik sürece dair ele alışına *bütünsel* olarak baktığımızda; kapitalist üretim biçiminin tarihsel gelişim çerçevesinde nasıl işlediğini, ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Marx’ın kapitalist üretim yapısının, ekonomiyle sınırlı kalmadığını özellikle toplumsal alanın tüm farklı

* “**Sosyalist Hareket**” başlığında, işçi sınıfının siyasal hakları olduğu kadar çalışma şartlarına dair taleplerini de protestolarla, dilekçelerle siyasal alana yansıttıklarının üzerinde durmuştuk.

noktalarını da etkilediğini dolayısıyla *siyasal* alanda da belirleyici rolü üstlendiğini de vurgulamaktadır.

Kapitalist ekonomik yapıyı farklı bir değerlendirme sürecine tabi tutan Weber'e baktığımızda ise, kapitalist üretimin ortaya koyduğu *birikim* unsurunun ortaya çıkışını ekonomik temeller üzerinden açıklama yoluna gitmediğini görmekteyiz.* Üretimin yapısında görülen değişimler yani üretime bağlı olan gelişmeler çerçevesinde değil, toplumsal alanın farklı kurumlarında *din ve ahlak* bağlamında toplumda *birikimi ortaya çıkan nedenleri* incelemiştir. Bu doğrultuda, *görev ahlakından* bahsetmektedir. Kapitalist süreci, hristiyanlık tarihi içinde farklılaşan biçimlerin varlığına bağlı olarak açıklamaktadır. Katolikler ve Protestanlar arasındaki davranış ve düşünüş farklılıklardan bahsetmektedir. Bu farklılıkların mezheplerin değişken dış koşullarında değil, *içsel özelliklerinde* aranması gerektiğini vurguladığı görülür(Weber, 2008: 32-39). ***Kapitalizmin ruhunu*** ifade eden şeyin bir ahlak anlayışı olduğunu, bunun bir *meslek ahlakı*, *meslek ödevi* olduğunu ifade etmektedir. Bu meslek ahlakını, sürdüren kişilerin vicdansız spekülâtörler ve para babaları olmadığını aksine, sözüne güvenilir, ölçülü, zor şartlarda yetişmiş, sürekli ölçüp biçen, atak kişilerde bulunduğunu vurgulamaktadır(Weber, 2008: 60). Boş durmadan sürekli çalışan, boş vakit geçirmeyi sevmeyen, harcamak yerine sürekli birikim yaparak parasını büyütme isteyen kişilerin bunu bir *dinsel faaliyete* karşılık olacak şekilde sürdürdüklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Çalışmanın, sadece çalışmak olmadığı bunun; *yerine getirilen bir davranışa tekabül* ettiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle belli bir ahlak yapısı ve Protestanlığın, toplumsal davranışa yansıyan dinsel yapısından kaynaklandığını ifade etmektedir(Weber, 2008). Kapitalist birikim sürecini, Batı toplumunun** özellikle belli ahlaki değerlerine dayanarak açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

* Marx'da *birikimin kaynağına* dair arayışı; ekonomideki *artık değeri* ortaya çıkaran unsurun üretimin ve mübadelenin içinde (ekonominin içinde) arandığını görmüştük.

** Weber, kapitalizmi ortaya çıkaran unsurun Batı'ya özgü olduğunu özellikle ifade etmektedir(Weber, 2008).

Wallerstein'a baktığımızda ise, kapitalizmi; Marx'ın ele alışına yakın bir şekilde *tarihsel ve toplumsal bir sistem* olarak nitelediği görülmektedir. Kapitalizm, sermaye birikimi amaçlı üretim sürecidir. Yani, Wallerstein üreticinin çok üreterek, elde edebileceği en yüksek kâr marjını sağlayacak şekilde ürünleri satması olarak açıklamaktadır. Kapitalizmin temel amacı olan, kârın yüksek olmasını sağlayan unsurlar söz konusudur. Wallerstein; üretim, dağıtım ve yatırım süreçlerinde *yaygın bir metalaşmadan* bahseder. Hatta toplumsal süreçlerin ve her şeyin metalaşmasını kapitalizmin tarihsel gelişiminin bir ürünü olarak ele almaktadır. Düşük maliyetli iş gücü, personelin iyi denetlenmesi, rekabet koşulları ve fiyatlar, amaçlanan kar marjı yüksek üretimi etkileyen faktörlerdir. Dolayısıyla, kapitalist üretim yapısının, sermayeyi büyütme odaklı oluşu, toplumda *merkezi bir çatışmaya* neden olduğuna vurgu yapmaktadır. Kapitalist üretim süreci ile elde edilen büyük maddi üretim ve büyük kazançlara rağmen insanlar arasında büyük bir kutuplaşma yarattığını vurgulamaktadır(Wallerstein, 2006).

Wallerstein; kapitalist ekonominin, insanlar için ortaya çıkardığı *olumsuz* tabloya vurgu yapmaktadır. "...kapitalist dünya ekonomisinde artığın tüketimi bakımından nüfusun üst yüzde on ila on beşi ile geriye kalanı arasında büyüyen bir 'fark' olması" na dikkat çeker (Wallerstein, 2006: 89). Bu noktada, Wallerstein'ın ifadelerini sayısal olarak anlamak için 1999 BM Kalkınma Programı Raporu'na bakmamız gerekecektir.

"...Dünya halkalarının en zengin ülkelerde yaşayan 1/5'i ile en yoksul ülkelerde yaşayan 1/5'i arasındaki gelir farkı, 1997'de 1/74 iken; bu oran 1990'larda 1/60 ve de 1960'larda 1/30 idi. On dokuzuncu yüzyılın son otuz yılında da eşitsizlik hızla artmıştı ki bu dönem hızlı bir küresel bütünleşme dönemidir: En üstteki devletler ile en alttakiler arasındaki fark 1820'de 1/3 iken, 1870'de 1/7'e ve 1913'te 1/11'e kadar arttı."(BM Kalkınma Programı Raporu, 2008: 504).

Wallerstein; kapitalist üretim sürecinin "...mutlak kutuplaşmanın arttığı beş-yüz yıllık bir tarihsel gelişme bağlamına oturtulması" gerektiğini vurguladığı görülmektedir(Wallerstein, 2006: 89-90).

“Modern demokrasi” ile “kapitalist ekonomi” arasındaki ilişkiyi değerlendirmemiz noktasında Marx’ın ve Wallerstein’in ekonomiyi, toplumsal ilişkiler içinde açıklamaları çalışmamız açısından daha açıklayıcı olarak görünmekle birlikte yeterli değildir. Kapitalist sanayi ve ticari ilişkiler açıklanırken, *ilk birikim* yani *sermayenin* ortaya çıkışının üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir. Bu konuya açıklık getirme noktasında, Baykan Sezer ile başlayan yerli bakıştan yararlanırsak; Ortaçağın sıkıntılı ekonomik koşullarında Avrupa’da sermayeyi **-ilk birikimi-**oluşturacak bir imkanın olmadığı, bu imkanın Coğrafi Keşiflerle Batı-dışı coğrafyalara ulaşılmasıyla başlatılan ilişki biçiminde aranması gerektiği ifade edilmektedir. Özellikle Batı Avrupa ile Amerika, Afrika, Doğu Asya bölgelerinin arasında ticaret ve sömürü ilişkisinin birarada yürümesinin, *ilk birikimin* yaratılmasında itici güç olduğu vurgulanmaktadır(Sezer, 1997: 65-66 ve Okan, 2001). Kapitalist sanayi ve ticari ilişkilerin *tarihi toplumsal kaynağı olarak Doğu-Batı* ilişkisini ifade edersek,kapitalist ekonominin *düşünsel kaynakları* olarak da toplum sözleşmesinde devletin; **mülkiyetin koruyuculuğunu** üstlenmesine kadar geriye götürebiliriz.

Mülkiyetin korunmasısavıyaşlayan sözleşme mantığının kapitalist ekonomi için önem taşıdığını ifade etmek gerekmektedir. *Bireyin*; sahip olduğu *mülkiyeti* onun en belirgin özelliği olarak görülmektedir. **Toplumsal** ve **siyasal** kurumların oluşumunun bir ifadesi olarak, sözleşme anlayışında *mülkiyetin koruyuculuğu devlete* devredilmiştir. Toplumsal sözleşme anlayışı kökenli toplumlarda, *ekonomik ilişkilerin devamı*, bunun yanısıra, *toplumsal ve siyasal meşruluk* ancak bireylerin mülkiyet haklarının korunmasıyla mümkündür. Dolayısıyla, toplumsal sözleşme anlayışı temelinde bina olmuş toplumlarda, “*ekonomik*” ve “*siyasal*”kurumlar arasında olan bağ *mülkiyetin korunması* anlayışı temellidir.

Bunun yanısıra, modern demokrasi ve kapitalist ekonomik sistemin her ikisinin de düşünsel köklerinde **liberal anlayışın**;bireycilik,kendini oluşturma anlayışının olduğu görülecektir. Modern demokrasinin temel bileşeni olan liberal siyasal yaklaşım; devlete karşı eleştirel, birey özgürlüklerini ve mülkiyet haklarını vurgulayan bir düşüncedir, aynı zamanda, kâr odaklı kapitalist ekonominin serbest

piyasa, ekonomiye müdahalesizlik ve devletin olabildiğince ekonomiden uzak olması düşüncesidir. Bu anlamda, modern demokrasinin de kapitalist ekonomik sistemin de düşünsel köklerinin ve kaynaklarının liberal yaklaşım olduğu, *ortak* olduğu vurgulanmalıdır.

Bu anlamda, **modern demokrasi** ve **kapitalizm**, hem ortak bir zeminden meydana gelme anlamında, hem de tarihsel süreç içinde giderek büyüyen ve karmaşılaşan sistemler olarak ortaya koydukları sonuçlar açısından birbirini *bütünleyen* ve aynı zamanda **haklar** anlamında *çelişen* sistemler olduklarını ifade etmek gerekmektedir.

2- Çelişkinin Varlığı

Modern demokrasi süreci açısından bu süreci bütünleyen bir ekonomik yapı olarak *kapitalist ilişkileri* ifade etmemiz mümkündür. “Kapitalist ekonomi” ve “modern demokrasinin” birbirini *bütünleyen* sistemler olduğu kadar birbirleriyle *çeliştiğini* de açıklamaya çalışacağız. Burada çelişki birbirlerini tamamen dışlamak manasında kullanılmamaktadır. “Modern demokrasi” ile “kapitalist ekonomi” hem birbirini bütünlemekte hem de, ortaya koydukları sonuçlar bakımından bazı karşıtlıklar içermektedirler. Bu noktada, “kapitalizm” ile “modern demokrasinin” karmaşık bir dokuya sahip yapısı ortaya çıkmaktadır. Çünkü; *çelişki*, bütünselliğe içkin bir durumdur. Bu bölümde, bütünsellik ve çelişki olarak ifade ettiğimiz durumu daha da somutlaştırmaya çalışacağız, bununla birlikte, *çelişkinin aşılma* imkânını sorgulamak da amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda, “kapitalist ekonomi” ve “modern demokrasinin” *bütünsellik* ilişkisine tarihsel ve toplumsal gelişmeler nezdinde bakmak gerekecektir. Bu sayede çalışmamızın temel iddiasını oluşturan; modern demokrasiyi oluşturan düşünsel/söylemsel sürecin yanısıra, modern demokrasinin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkmasında rol oynayan toplumsal alanın tüm farklı kesitlerinden yararlanarak konuyu ele alma ve sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirme imkanı doğacaktır. Bu anlamda, “kapitalist ekonomi” ve “modern demokrasi” arasındaki *ilişkiler, bağlar* ve *çelişki* çalışmamız açısından önem taşımaktadır.

İfade edilen çelişki, tarihsel süreç boyunca *bütünselliğe içkin bir çelişkidir*. 17. ve 18. yy’larda ABD’de ve İngiltere’de sürdürülen **kölecilik** faaliyetlerine “kapitalist ekonomi” ve “modern demokrasi” cephelerinden bakılarak, varolan *bütünsellik* ve *çelişki* daha net ortaya konulabilir. Bu tarihlerde, ABD’de köleci plantasyonların devam etmesi ve İngiltere’nin köleciliği *kârlılık* amaçlı sürdürüldüğü bilinmektedir. Köleler, çok az bir maliyetle önemli bir iş gücü olarak fabrikalarda ve evlerde çalışmaktaydılar. Belirtilen dönemlerde, İngiltere’de 1688 Şanlı Devrim ve devamında 1689’da Haklar yasasıyla anayasal bir monarşiye geçiş süreci tamamlanmıştı. ABD’de 1776’da Bağımsızlık Bildirgesi ilan edilmişti. Modern demokrasinin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemlerde, *ekonominin sürekliliği, devamlılığı ve kârlılık* esas alınarak modern demokrasi bu ilkeler çerçevesinde biçimlendi, kapitalist ekonomiyle bütünleşti. Köleliğin bu süreçte devam etmesi *bütünleşmeyi* kanıtlamaktadır. Bununla birlikte; çelişkinin, bütünselliğe *içkin* olduğundan bahsetmiştik. Modern demokrasideki, **birey hakları** kavramı ile kapitalist ekonominin *kârlılık*, ekonomik büyüme odaklı yapısı sonucu o dönem devam eden **kölecilik uygulamasının** birbirleriyle **çelişkili** olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Çelişkinin, bütünsellik ilişkisine içkin olduğunu ortaya koyan bir başka süreçte de, *oy kullanımıyla* ilişkilidir. İngiltere, Fransa ve ABD’de oy hakkına uzun süre *mülk sahipliği sınırı* getirilmiştir. Mülk sahipliği yada katkı payı ödenmesi koşuluyla oy kullanımı söz konusu olmuştur. Bununla birlikte örneğin, Batı Avrupa ve ABD’de, yaklaşık 300 yıllık bir sürece sahip modern demokrasinin, son 100 yılı içinde kadınlar, siyahlar ve çeşitli yerli halklardahil olarak genel oy hakkı süreci başlamıştır. Siyasal alanın denetiminin mülk sahipliğiyle sınırlı olması ve kapitalist ilişkilerin devamlılığı çerçevesinde, modern demokrasinin esnetilmesi, biçimlenmesi olarak *bütünsellik ilişkisini* ortaya koymaktadır.

Modern demokrasinin, “**insan hakları**” kavramı ekseninde bakıldığında ise, **çelişkinin varlığı** ortaya çıkmaktadır. Kölecilik ve siyasal hak sahipliğinin sınırlı oluşuyla ortaya koyduğumuz bu çelişki örnekleri bugün aşılmış durumdadır. Buna rağmen 20. yy’ın sonu ve 21.yy’ın başı itibariyle; kapitalist ekonominin ortaya

çıkardığı olumsuz sonuçlar ve bunun yanında, modern demokrasinin de karşılaştığı sorunlar mevcuttur. Bireylerin karşılaştığı sorunlar, halen modern demokrasinin “**insan hakları**” kavramı doğrultusunda *çelişkiler* taşımaktadır.

Kapitalist ekonomik sistemin karşılaştacağı bir sorunun aynı zamanda modern demokrasi için de önemli sorundur. Hobsbawm, kapitalist politikanın depresyondaki ifadesi olarak, 20. yy’da faşizm ve benzeri rejimlerin ortaya çıktığını vurgulamaktadır(Hobsbawm, 2009: 81). Birbirini bütünüleyen *siyasal* ve *ekonomik* sistemler olarak biri olmadan diğlerinin olamayacağı ifade edilmelidir. Bu durumu açıklayan olaylara bakıldığında, 20.yy’ın başında Dünya Ekonomik Bunalımı’nı takip eden dönemlerde; klasik liberal* anlayışın etkisinin azaldığı, modern liberalizm olarak ifade edilen refah politikaları, ekonomiye müdahalecilik biçiminde Keynesçiliğin önem kazanması dikkat çekmektedir. 1930’larda ABD’de Roosevelt’in New Deal stratejisi; parasal ve mali önlemler, sosyal güvenlik politikaları göze çarpmaktadır(Heywood, 2007b: 75-76). Kapitalist ekonominin sürekliliği ve devamlılığı, liberal anlayışı bir süreliğine değiştirecek ve esnetecek boyutlarda önem taşır.

Devamlılık, süreklilik neden önemlidir? Sorusuna gelecek olursak geleneksel ekonomik faaliyetlerin, kapitalist ilişkiler içinde biçim değiştirmesi dolayısıyla, *üretim ve tüketim* aşamalarının farklılaşmasıyla birlikte, toplumsal yapıda siyasal gücün, denetimin toplumda el değiştirmesine tanık olunmaktadır. Bunun yanında, *üretim ve tüketim* faaliyetlerinin gerçekleşebilmek için geniş bir kitleye** bağlı olması nedeniyle; *üretim ve tüketim mekanizmasının* zarar görmeden korunmasını sağlayacak bir çözüme ihtiyaç duyulacaktır. Yeni ekonomik faaliyet biçimi olarak ***üretim*** ve ***tüketim*** mekanizmasının sistemli hale gelmesi ve dünya ölçeğindeki bağımlı yapısı gözönüne alındığında *devamlılığı, işlerliği* önem taşımaktadır. Bu nedenle kriz dönemlerinde ekonominin **devamlılığı** esas alınan politikalar oluşturulmaktadır.

* Serbest piyasa, müdahalecilik karşıtlığı

** *Üretim* aşamaları ve pazarlar yoluyla *tüketim* unsuru toplumlar arası bir ilişki biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle geniş bir kitleye bağlı olduğunu ifade etmekteyiz.

20.yy'ın başında görülen ekonomik kriz döneminden başlayarak, aşağı yukarı 1980'lere kadar Batı Avrupa'da ve Amerika'da devam eden refah politikalarıyla* kapitalist üretim ve tüketim mekanizmasının devamlılığı hedeflenmiştir. Bu nedenle İngiltere, ABD gibi ülkelerde uygulanan refah politikaları, modern demokrasi ile kapitalist ekonominin **birbirini bütünleyici** oluşunu açıklamaktadır. Siyasal ve ekonomik sistem olarak biri olmadan diğerrinin olamayacağı ifade edilmelidir.

Bütün bunlarla birlikte, kapitalist ekonomi sisteminin, kurumsal yapılanmasının; üretim ve teknoloji alt yapısı, emek gücü ihtiyacı, üretim ve tüketim süreçlerinin ortaya koyduğu sonuçlar açısından insan için olumsuz sonuçlar doğurduğu da ifade edilmelidir. Dolayısıyla, **modern demokrasi ve kapitalizm** ortaya koydukları *sonuçlar* çerçevesinde *birbirleriyleçeliştiklerini* iddia etmekteyiz.

Çelişki mevzusunu bir örnekle daha somutlaştırmak gerekirse, modern demokrasinin *kişi hakları* anlayışı ile kapitalist ilişkilerin geliştirdiği *genişlemeci mülkiyet haklarının* çatışması ve çelişkisidir. Bu konuda, Bowles ve Hintes, ABD'de 1960'larda yaşanan bir örneği ifade etmektedirler. “Şubat 1960'da, dört siyah öğrenci, Kuzey Carolina eyaletindeki Greensboro'da bir büfede kahve içmek istediklerinde kendilerine kahve verilmeyince tezgahın başından ayrılmayı reddetmişlerdi.” Bowles ve Hintes, bu olayı, liberalizmin bir boyutu olarak **kişi hakları** ve diğer boyutu olarak da **mülkiyet haklarının** karşı karşıya gelmesi olarak nitelemektedirler(Bowles, 1996: 64). Çalışmada biz ise, bu örneği liberalizm kaynağından gelişen iki farklı kurum olarak; “modern demokrasinin” ve “kapitalist ekonominin” toplumsal gelişim süreçlerinde, bireylerin “mülkiyet haklarının” genişlemeci yapısıyla “kişi haklarının” *çelişkili* bir biçim alması olarak yorumlamaktayız.

Bowles ve Hintes; “...mülkiyet hakları alanının iç genişlemesinin çoğunlukla gözle görünmez bir şekilde” gerçekleştiğini dile getirmektedir(Bowles, 1996: 74). Kişi haklarının genişlemesini; 19. ve 20.yy boyunca oy hakkının kapsamının

* “**Siyasal Liberalizmin Döneme Etkisi**” başlığında 20.yy'ın başında liberal anlayışla refah politikaları arasında olan yakınlaşmadan söz etmiştik.

genişlemesi, 20.yy'ın ikinci yarısında sivil(kamusal) haklar hareketi gibi gelişmelerle olduğunun altını çizmektedir(Bowles, 1996: 64-118). Bu bağlamda; “Liberal demokratik kapitalizm, ayrı ayrı hakların hem birbirini pekiştirdiği hem de genellikle birbirine ters düştüğü, çelişkili bir kurumlar bütününden oluşur.” şeklinde nitelenmektedirler(Bowles, 1996: 71). Bowles ve Hintes de, modern demokrasi ve kapitalizmin bütünselliğine vurgu yapmakla birlikte, bireylerin sahip oldukları eşit kişi hakları ile genişlemeci mülkiyet haklarının çelişkisi örneğinde olduğu gibi,*bütünselliğe içkin bir çelişkinin* varlığının altını çizmektedirler.

Bu noktada modern demokrasinin, **insan(birey) hakları** kavramının, *toplumsal (farklılıkları)bütünü kuşatıcılık* anlamında zenginleştirilmeye daha yatkın durduğu görülmektedir. Bu noktada, birey(insan) hakları yaklaşımında **haklar** kavramının irdelenmesi gerekmektedir. Bowles ve Gintes de demokrasi ile kapitalizm arasındaki çelişkiyi demokrasideki **haklar** ekseninde değerlendirmişlerdir(Bowles, 1996: 9-28).

Wallerstein, kapitalist ilişkiler çerçevesinde cinsiyetçilik, ırkçılık gibi tutumlar gerekçe gösterilerek, çalışanların düşük ücretlerle karşılaştığını ifade etmektedir. Bu nedenlerden ötürü çalışanların bireysel çabaya rağmen bireysel hareketlilikten yararlanamadığını dile getirmektedir. Oysa, ideolojinin, bireysel çabaya bireysel hareketlilik ödülünü savunduğunu hatırlatır. Dolayısıyla, Wallerstein da, kapitalist ekonomi ile siyasal alanın *çelişkisine* vurgu yapmaktadır(Wallerstein, 2006: 88). Wallerstein, siyasal ideolojinin bireyselliğe önem verdiği söylemine rağmen kapitalist ilişkiler çerçevesinde yine liberal ideolojinin bu kez, toplumun bir anlamda ilkçağlardan beri süregelen ayrımcı önyargılarının etkisinde uygulamalar ile karşımıza çıktığını dile getirmektedir. Bu sayede hem söylem ile pratik arasındaki *çelişkiyi*, hem de siyasal alan ile iktisadi alanın aynı liberal zemin üzerindeki *çelişkisini* vurguladığı görülmektedir.

Bütünsellik ilişkisine eleştirel bir perspektiften bakarak, demokrasideki bireyciliğin 19.ve 20. yy'daki sürecine bakıldığında; *ırk, cinsiyet, statü, mülksahipliği* gibi pek çok farklı nedenlerle Batı toplumlarında **birey** kavramının dışında tutulan insanlar olduğunu daha önce vurgulamıştık.Dolayısıyla, **birey**

kavramının sorunlarının üzerinde durmak gerekmektedir. Ekonomik ve siyasal kurumlarda gözlenen birey kavramının sınırlılığı ve dönemsel olarak içerdiği sınırlar mevcuttur. Bunun yanında toplumsal dokunun her daim içinde yeralan birey yalın ve tekil olarak düşünülmektedir. Ancak içinden geldiği toplumsal dokunun etkilerinden ve toplumsal değişimin etkisinden kendini tamamen yalıtabilmiş bir birey söz konusu değildir. Bu nedenle birey kavramını toplumsal dokunun içine yerleştirmek gerekmektedir. Bununla birlikte “*birey düşüncesinin*” de boyutlarının *derinleştirilmesi* gerekmektedir.

Modern demokrasiyi süreç olarak değerlendirdiğimizde; **insan hak ve özgürlüklerinin** bir gereği olarak modern demokrasinin *bütünü*^{*} (*farklılıkları*) kapsama doğrultusunda olması gereği söz konusudur. Toplumsal bütünlüğü kapsayabilme noktasında; **insan** tanımının ve **haklar** tanımının, *insanın başka insana* (bir topluluğun başka bir topluluğa) bakışında daha **insancıl** bir yaklaşım ile zenginleştirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda **modern demokrasideki; haklar** kavramı geliştirilmeye daha açık ve modern demokrasideki sorunlara çözüm üretme anlamında potansiyel bir güç taşımaktadır.

Bu anlamda kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların *aşılabilme imkanını* sorgulamaktayız. Kapitalist ekonomi ve modern demokrasinin; sahip oldukları *bütünsellik* ilişkisi, yani birbirlerini tamamlayıcı şekilde biçim değiştirme, esneme özelliklerini vurgulamak gerekmektedir. Bunun yanı sıra, modern demokrasinin **insan hakları** kavramı ile kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı insan yaşamı üzerindeki *olumsuz* sonuçların *çeliştiğini* iddia etmekteyiz.

Çelişki kavramı bir göstergedir. Kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı sonuçlar açısından: çevre felaketleri; Rusya’da 1986’da Çernobil, 2011’de Japonya’da Fukuşima nükleer santralinde deprem sonrasında olan radyoaktif sızıntı, dünya genelinde geniş toplumsal kesimlerin ekonomik gelişme ve büyümeden yararlanamaması, sağlıklı olup olmadığı tartışmalı genetiği değiştirilmiş ürünlerle sınırlı, çevrili gıda endüstrisi... gibimodern demokrasiyle ilgisi olmadığını

^{*} Farklı insanları, farklı topluluk ve toplumları kapsama

düşündüğümüz birçok meselenin modern demokrasiyle olan bağı ortaya çıkmaktadır. Bahsettiğimiz olumsuz sonuçlar dolayısıyla **her bir bireyin kendi yaşamı üzerindeki belirleyiciliğinin azaldığının ya da yok olduğunun** ifade edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu durum, **birey özgürlüğünü** de tehdit etmektedir. Modern demokrasi tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. **Çelişki**, bu durumun ortaya konmasını sağlamaktadır.

Çelişki, sorunun varlığını ortaya koyma biçimimizdir. “*Çelişkinin varlığının kabulü*”, sorunları aşma imkanını da sağlamaktadır. **Çelişkinin** hatlarının barizleşmesi gerekmektedir. Çünkü “*çelişki*” bütünselliğin içinde kaybolmaktadır. Çelişkinin ifade edilmesi ne kazandırır. “*Çelişkinin varlığı*”, **haklar** anlayışı temelinde bakıldığında ortaya çıkan sonuçların olumsuzluğunu ortaya koyar. Yani hem “modern demokrasi” hem de “kapitalist ekonominin” ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların **haklar** kavramının zenginleştirilmesiyle, derinleştirilmesiyle aşılma imkanını da yaratır. Bu nedenle çelişkinin aşılmasından öte, modern demokrasiden yana, yani (insan) **haklar** kavramından yana olacak şekilde bu çelişki giderilebilir mi?

Bu noktada çelişkinin nasıl giderileceği önemlidir. **Çelişkinin varlığı**; insan yaşamı üzerinde devam eden olumsuz etkilerdir. **Çelişki**, insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkiler (yani özgürlüğün sınırlanması) azalmadığı sürece devam eder. Bu nedenle **modern demokraside, insan hakları** kavramının *geliştirilmesi* ve *zenginleştirilmesi* gerekmektedir.

İnsan için olumsuz sonuçların düzeltilmesi, bu sayede sorunların aşılması gerekmektedir. **Çelişki**, olumsuz sonuçları görmemizi sağlamaktadır. Çelişkinin ortadan kalkması, sorunlarla birlikte sistemin devamı olarak da karşımıza çıkabilir. Ancak bu durum, insan üzerindeki olumsuz etkiler ve sonuçların fark edilmemesi anlamını doğurur. Oysa modern demokrasiyle kapitalist ekonomi arasındaki *bütünsellikte, çelişki belirleyicidir*. **Çelişki** ifade edilmediği sürece varolan sorunlar çözülemez. Bu noktada insan için ortaya çıkan olumsuz sonuçların modern demokrasideki, **haklar** kavramının derinleştirilmesiyle aşılabileceğini iddia etmekteyiz.

Çelişki, insan yaşamı üzerinde ortaya çıkan olumsuz etkilerle yani özgürlüğün sınırlanmasıyla anlaşılmaktadır. Hayatını sürdürmeye çalışan her insanın kendi hayatı üzerindeki belirleyiciliğinin azalması şeklinde karşımıza çıkar. İnsanın kendi hayatı üzerinde belirleyici olabilmesiyle, *modern demokrasinin gelişimi* arasında doğru orantı olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Modern demokrasideki, **hak** kavramı yeniden inşa edilmelidir. Bunun yanında, *çelişkinin* ortaya konabilmesi için; insan yaşamı üzerindeki tüm olumsuz etkiler ifade edilmelidir. **Siyaset** ve **ekonomi** hayatın diğer alanlarından soyutlanmış değerlerdir.

İnsanın yaşamını nasıl sürdüreceğine dair geliştirdiği ve bulduğu çözümler aslında *içiçe geçmiş* tir. Ancak bu “*içiçe geçmişliği*”, insan aklı siyaset, ekonomi, biyoloji, fizik... gibi alanlara ayırmıştır. Aslında insanın bulduğu çözümler yaşam içinde birbirine örülüdür. Hiçbiri birbirinden bağımsız değildir. Ancak **merkezinde insan** vardır. İnsan; ihtiyaçlarıyla, üretimiyle, ortaya koyduğu toplum ve siyaset biçimiyle bu ilişkileri *belirleyendir*. Aynı zamanda *sonuçlarından etkilenen* de **insandır**. Bu ilişki ağı içinde, insan yaşamına dair, *olumsuzluklar*, siyaset* alanını yani modern demokrasi alanını ilgilendirir. Modern demokrasinin alanı, sadece **siyasetle ve hukukla** sınırlı değildir. **Modern demokrasi**, sadece günümüzde insanlığın tamamını değil, gelecekteki insanlığın tamamı için, içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve coğrafi koşullar, sağlık, gıda ve ekoloji gibi yaşam koşulları açısından **toplumsal bütünü kuşatacak** bir *ilişkisellik* geliştirebilmelidir. Bu noktada **modern demokrasiningelişmeye açık profili** ortaya çıkmaktadır. Modern demokrasideki, “**insan hakları**” kavramının insanın gerçekte içinde bulunduğu ilişki ağlarının sorunlarını aşmaya katkı sağlayacak biçiminde **derinleştirilmesi** gerekmektedir. “**Hak**” kavramının insan yaşamı içinde reel(gerçek) bir çerçeveye oturtularak yeniden biçimlenmesi gerekmektedir. Bu noktada, **insanın kendi hayatı**

*20.yy’ın sonunda, modern demokrasinin toplumsal sorunlar çerçevesinde biçimlenme süreci hız kazanmış; *toplulukçuluk, müzakerecilik, çatışmacılık* gibi yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni perspektifler sayesinde *çok kimlikli* toplumlarda modern demokrasinin sorunları ele alınarak, yeni düşünsel yaklaşımlar ve kavramlarla demokrasinin zenginleştiği görülmektedir(Laclau, 2008, Barber,1995, Mouffe, 2009 ve 2010).

üzerindeki belirleyicilik sorununu(insanın özgürlüğünün sınırlanması sorununu) aşmakta **modern demokrasinin rolü** ortaya çıkmaktadır. Bu sorun, modern demokrasinin **hak kavramlarına** dayanılarak, **hak kavramlarının** derinleştirilmesiyle aşılabılır.

3-Üretici İnsan ve Tüketici İnsan Üzerindeki Etki

İnsanın, kendi yaşamı üzerindeki belirleyiciliğinin gelişimi ile modern demokrasinin doğru orantılı olduğunu vurgulamıştık. Kapitalist ekonomi, insanın kendi yaşamı üzerinde belirleyici olmasındaki rolü açısından ele alarak, bu noktadan modern demokrasiye ulaşmaya çalışacağız. Kapitalist ekonomik sistem, *üretici* ve *tüketici* rolüyle insan üzerinde ne gibi etkilerde bulunduğunu ortaya koymak çalışacağız.

20.yy'ın sonuna doğru, tüketim mekanizmalarında ortaya çıkan gelişmeler sonucu toplumda bireyler sadece *tüketici* sıfatıyla dikkat çekmektedirler. Kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı sonuçlara sadece *tüketici* yönünden bakılmaktadır. Bu açıdan ele alındıklarında, toplumdaki bireyler, günlük temel ihtiyaçları ve lüks tüketimleriyle birer *tüketicidirler*. Öte yandan, her biri çalıştıkları kurumlarda; hizmet sektörü de olsa, sanayi sektörü de olsa **üretimde** yer almaktadırlar. Bu nedenle toplumdaki insanlar, *tüketici* sıfatının yanında, -ekonominin farklı sektörlerinde de olsalar- her türlü *emek gücü (zihin gücü)* harcayan, **üreticisifatına** da sahiptirler. Bu kesimler, kapitalist ekonominin 1980'ler ve 1990'larda değişime uğramasıyla birlikte, sadece *tüketen* ve *tükettikleri*yle hayatını biçimlendiren ve kendisini tanımlayan bir toplum olmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda **üreten, çalışan** ve kapitalist ekonominin yeni biçimlenişlerinden **üretim faaliyetinde** de etkilenen ve gereken standartlar konusunda kendisine yeni biçimler veren **bir insan tipi** olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşımımızı netleştirmek için, 1980'ler ve 1990'lardan itibaren işletmelerin üretim ve yönetim mekanizmalarında yaşanan köklü değişimlerden kısaca bahsetmek gerekecektir. Şirket içi *değişimin*, *esnekliğin* ve *dinamizmin* önem kazandığını, *istikrarın* olumsuz bir anlam içeriğini beraberinde getirmeye

başladığını, bunun yanında; istikrarın firmanın bir yenilik üretemeyeceği izlenimini verdiğini Sennett çalışmasında dile getirmektedir. Bunlara ek olarak, *kurumsal katılığın* yatırımların yolunu tıkayan şeylerden biri olarak görüldüğünü vurgulamaktadır(Sennett; 2011: 32). Kurumsal *istikrar* olumsuz, istenilmeyen; *değişim* ise, olumlu, yapıcı bir anlam taşımaya başladığı anlaşılmaktadır.

İşletmelerde, *hiyerarşik* yapılanma tarzının ve *emir komuta* düzeninin kapitalist işbölümü sayesinde ortaya çıktığını Marx ifade etmektedir. 20.yy'ın sonu açısından işletmelerdeki hiyerarşik yapı ve emir komuta tarzının yerini *esnek çalışma* koşullarının aldığı vurgulanmaktadır(Sennett; 2011: 37). Kapitalist işletmelerde, *hiyerarşik yapı* ve *emir komutanın* ortadan kalktığına dair günümüz yazınında kesin bir yargı mevcut değildir. Bowles ve Gintis, 1996 tarihli çalışmasında emek sürecinin hiyerarşik kontrolünün ve hiyerarşik iş bölümünün halen varlığını vurgulamaktadırlar(Bowles vd, 1996: 216-217). Buna ek olarak, kapitalist işletme tarzının, hoşgörü ve saygı yaratmayan, demokrasinin antitezi olduğunu ve *demokratik kültürün gelişmesine* olanak tanımadığını savunmaktadırlar(Bowles vd, 1996: 214-216).

Kapitalist işletme tarzının toplumda ortaya çıkardığı sonuçlar açısından birçok araştırmacının benzer yaklaşımlara ulaştığı görülmektedir. Gallino da esnek çalışma koşullarından ve bunun nedenlerinden bahseder, işletmeler birim ürünü en az işgücüyle (maliyetle) çıkarabilmek, çalışmada verimliliği arttırabilmek ve ihtiyaç olan her an iş gücü satın alabilmeyi tercih ettiklerini bununla birlikte, işletmelerin yeniden yapılanma hedefi, hızlı üretim, yeni iletişim imkanları, üretim ve yönetimde uygulanan otomasyon, toplam kalite gibi kavramların şirketlerin *esnek çalışma şartlarının* gelişmesinde etkili olduğunun altını çizmektedir(Gallino, 2012: 31). Kısa vadeli ve esnek çalışma koşullarının tercih edilmesi sonucu çalışanların *geçicileştirilmesi*, *katmansızlaştırılması** ve iş güvencesizliğinden bahsedilmektedir(Sennett; 2011:36-37 ve Gallino, 2012: 31). Esnek çalışma sayesinde firma, hızlı bir şekilde istediğinde daralıp, ihtiyaç olduğunda genişleme

**Katmansızlaştırılma*, işletme içi otomasyon, iletişim teknolojilerinin gelişimi ile daha az sayıda kişiye ihtiyaç duyulmaya başlaması olarak ifade edilmektedir.

imkanına sahip olacağı vurgulanır(Sennett; 2011: 36). Esnek çalışma sistemi; taşeronluk sistemi veya kısa süreli sözleşmelerle çalıştırılma şeklinde geçici emek gücünü genişlettiği* ve sabit, güvenceli iş oranlarının 1970’li yılların ortasından itibaren azaldığı** ifade edilmektedir(Sennett; 2011: 36-37 ve Gallino, 2012: 32-33).

Bunların yanısıra, kapitalist üretim tarzı ve seri üretim toplumun üretim biçiminin derinliklerine indikçe, kaybolan iş kolları söz konusudur. Bilgisayarın matbaa baskılarında etkin kullanımı sonucu, tek tek elle harflerin dizilmesi işlerinin yapıldığı matbaacılık, tekstil sanayisinin gelişimiyle, bir elbise ya da bir takımın tamamının yapımını gerçekleştiren terziler, ayakkabı ustalığı, marangozluk, bakırcılık gibi el becerilerine dayalı işlerin de kaybolmasına neden olmuştur.

Ayrıca, işletmelerin sahip olduğu bu yeni tarzda, eski deneyimli çalışanlar değil, genç ve yeni mezun çalışanlar tercih edilmektedir. Eski çalışanları yeni sisteme göre eğitmek ve onlara yüksek taban ücreti ödemektense, yeni çalışanları işe almanın daha karlı olduğu ifade edilmektedir. Artık, *deneyim* ve *değer* ilişkisinin değiştiğini Sennett(2011)belirtmektedir. *Deneyim*, değerini yitirmiş ve onun yerine başka değerler önemsendir olmuştur. “Beceri”, “potansiyel kabiliyet” bundan böyle aranır olmuştur. Değerini yitiren şeylerden biri olarak da “*zanaatçılık*” kavramıyla ifade edilen; *bir işi iyi yapmak ve bu bilgiyi derinleştirmek* yeni tarz günümüzün esnek işletmelerinde istenilmemektedir. Hatta bu konuda önemli bir yazılım firmasının yazılımlarının tamamlanmadan tüketiciye sunularak, tüketicilerin sorunları ve şikayetlerine göre düzeltmeler yapılmasını çalışanların yadırgadığı ve programları tamamlayabilmek için gereken zamanın verilmesini talep ettikleri ifade edilmektedir(Sennett, 2011). Yeni tarz esnek işletmelerde kısa vadede olan şeylere değer verilir hale geldiği vurgulanmaktadır. Sennett bu konuyu zanaatkarlıkla karşılaştırmıştır. Zanaatkarlıkta, tekrar tekrar yapmak, başarmak önemlidir. Beceri

* ABD’de emeklilik ve sağlık sigortası olan geçici işçilerin emek gücünün yüzde sekizi, sigortasız geçici emek gücünün ise, ABD emek gücünün beşte biri olduğu ifade edilmektedir(Sennett; 2011: 37).

**İngiltere’de 1995’te Margaret Thatcher ve John Major hükümetleri tarafından sabit işçi kadrolarının çalışanların %40’ına düştüğü(nakil W. Hutton, The State We’re In, Jonathan Cape, Londra, 1995) ve İtalya’da güvenceli işlerin %50’yi aşamayacağı hesaplanmaktadır. Fransa’da ise değer daha yüksek %55’tir(Gallino, 2012: 33).

aşama aşama gelişir demektir, Sennett. Esnek tarz işletmelerde ise, yoğun ve hızlandırılmış süreçlerde üretim yapılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda *çağrı merkezleri* örneği verilmiştir. Sorunu anlama ve çözmeye fazla zaman ayırma ve sonuçta da sınırlı süreleri aşma çağrı merkezinde olumsuz bir sonuçtur(Sennett; 2011: 63-82).

İşletmelerde ortaya çıkan bütün bu değişimler, hem üretici olarak bu işletmelerde çalışanların üzerinde belirleyici olmakta, hem de bu işletmelere girmeyi hedefleyen kişilerin kendisini bu anlayışlara göre inşa etmesini belirlemektedir. Yeni tarzda biçimlenen işletmeler, çalışanlardan belli özelliklerde olmalarını beklemektedirler. Üretim faaliyetlerinde bulunacak kişilerden; çalışacakları kuruma henüz girmeden, belli nitelikleri kazanmış olmaları beklenmektedir. Uzayan iş görüşme sayılarıyla her defasında toplumdaki bireylerin *istenilen niteliklerde* olduğu ya da olmadığı sınıanmaktadır. İşsizlik ve ekonomik kriz dönemlerinde, eğitim faktörleri birçok kişide denk olduğundan, istenilen kalıba uygunluk temel kriterdir. Türkiye’de işletmelerde daha çok; *yüksek bir öz güven duygusu, rekabet duygusu, sınır tanımaz bir girişkenlik, mücadelecilik, esnek olma, kısa sürede sorun çözücü olma, çalıştığı kurum kimliğini ile bütünleşme* beklentileri ön plana çıkmaktadır. İşletmelerin çalışanlardan beklentileri konusunda Gallino şunları eklemektedir.

“Bireylerden teknolojik ve kurumsal değişimlere hızlı uyum becerisi, girişim ruhu, mesleki ve ülkesel hareketliliğe hazır olma eğilimi, kendi geleceği için sorumluluk alma gücü göstererek dünyasallaşan ekonominin meydan okumalarına karşı durmaları istenir. Bu çok yönlü yeteneğe yüksek ölçüde sahip olmadığını gösteren ya da ona sahip olduğundan kuşku duyulan ...kimsenin üretim sürecinden dışlanması olasılığı yüksektir, çünkü ya oradan çıkmak zorunda kalır ya da oraya giremez.”(Gallino, 2012: 68-69).

İşletmelerde nasıl insanlar tercih edildiğine dair, Sennett’in yaklaşımını da ifade edelim, “Kısa vadeye yönelmiş, potansiyel yeteneğe odaklanmış, geçmiş deneyimleri terk etmeye razı olan bir kişi.....alışılmadık türden bir insandır.” (Sennett; 2011: 11). Sennett, kurumların talep ettiklerinin insanların pek çoğuna zarar verdiğini iddia etmektedir(Sennett; 2011: 12). Ayrıca, Sennett

kurumabağlılığın sakıncalı bulunduğunu, ortaya çıkmakta olan kültürün bağlardan kopmayı salık verdiğini vurgulamaktadır(Sennett; 2011: 121-122). Ortaya çıkan çalışma şartlarında, *işe yaramazlık kabusu*, bugün pek çok insan için “maddi bir gerçeklik” olarak tanımlanmaktadır(Sennett; 2011: 65).

Firmaların, danışmanlık desteği almalarının da yeni dönemin izleri olduğu vurgulanmaktadır. Alınan danışmanlıklar sonrası karşılaşılan sorunlardan Sennett bahsetmektedir. 1990’larda BBC’nin* McKinsey danışmanlık grubuyla olan deneyim sonrası firmada *toplumsal mesafenin arttığının*, insanlar arası kopukluk ve *kaygının arttığının* ortaya çıktığını vurgulamaktadır(Sennett; 2011: 40-41 nakil Georgina Born, *Uncertain Vision: Birt, Dyke and Reinvention of the BBC*, Secker and Warburg, Londra, 2004, karş 212-53.). Sennett, firmaların danışmanlık almalarını şöyle açıklamaktadır. Değişim kötü de olsa, çoğunlukla firmanın hisse bedelini yükseltir. Bunun yanında, firmaların danışmanlık alması firma yönetiminin güçlü olduğu ve iktidarın uygulandığı yönünde bir işaret olarak yorumlandığını aktarmaktadır(Sennett; 2011: 41).

Sennett, işletmelerde yeni tarz örgütlenme tipinin; *düşük kurumsal sadakatüreteceğini*, işçiler arasında *güveninazalacağını* ve kurumsal *bilgi birikimininzayıflayacağını* vurgulamaktadır. Çalışanların, işletmelerine karşı sadakat duymamasına British Airways örneğini vermektedir. İşletmenin ekonomik sıkıntı dönemlerinde işletmenin batıp batmamasını önemsemeden çalışanların sık sık grevlerle şirketin ayakta kalmasına yapıcı katkılarının çok az olduğunu ifade etmektedir(Sennett; 2011: 45-46).

Bunların yanısıra, **üreticiler**, ailelerine, kendilerine ya da tüketime ayırabileceği zamandan daha fazla bir süre üretim faaliyetinin içinde yer almaktadırlar. Üreticilerin günde 9-10 saati yaklaşık olarak –kentler açısından yol ve ya servis süreleri de bu sürece dahildir- kurumun etkisinde geçmektedir. Bireyler gün içinde, internet ya da farklı şekilde tüketim faaliyetinde bulunsalar bile, bu süre

* Sennett, Georgina Born’un BBC’yi incelediğini ifade eder.

zarfında kurumun biçim vermesi devam etmekte ve kurum kimliğini taşıyacak şekilde davranması beklenmektedir.

Yani toplumdaki insanların sadece **tüketici** olarak, belli bir yaşam tarzı, alışkanlıklar, beğeniler ve imgelerin etkisiyle bir biçimleniş sürecinde olduklarını ifade etmek eksiklikleri barındırmaktadır. Buna ek olarak, toplumun **üretici** kesimi (çalışan) olarak, kurumların beklentilerini ve standartlarını karşılama gereği doğrultusunda da **biçimlenmekte ve belli sınırlı kalıplara** girmektedirler. Üretici sıfatıyla farklı bir biçimlenme süreci insanları ve toplumu beklemektedir. Dolayısıyla, Bowles ve Gintis'in deyişiyle; "...ekonomi insanları üretir." şeklinde açıklamak yerinde olacaktır(Bowles vd, 1996: 214).

Bu konuda Sennett, kapitalizmin ortaya çıkardığı "...değişimlerin insanları özgürlüğe kavuşturmadığı"nı iddia etmektedir(Sennett; 2011: 16). Bu bakış açısı bizim ele alışıma yakın gözükmektedir. Kapitalizmin, insanların hayatlarını istedikleri gibi sürdürebilmelerine imkan tanımadığını ve sınırladığını iddia etmekteyiz. Bu sorunu aşma yeri olarak da **modern demokrasiyi** göstermekteyiz. Kapitalizmi, insan hayatı üzerinde ekonomik-sosyal, kültürel... vb. hayatını çevreleyen tüm alanlarda **belirleyicilikle** ifade ettik. Bu belirleyici tarzın "özgürlük" tanımımıza uymadığını görüyoruz.

Bunların yanısıra, **tüketici konumunun** insana ve topluma getirdikleri üzerinde de durmamız gerekmektedir. Günümüzde, tüketim anlamında ilk akla gelen, teknoloji ürünleri, giyim ve dekorasyon gibi modaların devamlı değişime uğradığı alanlardır. Aslında, teknoloji ürünlerinin yaşadığı hızlı değişim **insanların ihtiyaçları** temelinde ilerlemektedir. Sonuçta, bu hızlı değişim, ev alanı içinde ve gündelik yaşamda *kolaylık, hız, pratiklik*, diğer alanlarda *ulaşım, iletişim ve koordinasyon* konularında *geniş, hızlı bir hareket alanı* ve eskiye göre(ce) *ucuz maliyet* sağlamaktadır. Toplumdaki **tüketiciler** açısından sağlanan bu kolaylık ve fırsatların yanısıra, üretim faaliyetinde bulunan **kurumlar** açısından da yeni imkanlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan *kârlılık oranlarındayükselme* ve *ekonomik büyüme* anlamında katkı yaptığı iddia edilmektedir. Gelişen uluslararası ticaret faaliyetleri sayesinde, ülkelerin ithalat ve ihracaat oranları doğrultusunda *ülke*

ekonomilerinin gelişmesi ve büyümesi sonuçlarını da ortaya çıkarmaktadır. Ülke ekonomisinin büyümesiyle birlikte toplumdaki bireylerin de ekonomik şartlarının ve alım güçlerinin de artacağı bir ifade edilmektedir.

Bunların yanısıra, teknoloji ve iletişimin hızlı gelişimiyle herkesin kullanımına açılan bir iletişim alanı olarak internet ve internete insanları ulaştırabilecek tüm teknolojik ürünler açısından bakıldığında, oluşan yeni *iletişim* ve *tartışma* alanları söz konusudur. İnsanların bu *alanlara ulaşma hızıyla orantılı* olarak, dünya genelinde ***insanlar güncel ve siyasal olaylara dair görüşlerini*** eskisinden daha *geniş kitlelere* istedikleri anda duyurabiliyorlar. Gazetelerin internetteki yorum sayfaları, çeşitli bloglar, facebook ve twitter gibi sosyal medya alanları sayesinde insanlar istediği kitlelere ve kişilere fikirlerini daha hızlı bir şekilde aktarabiliyorlar. Bu alana ulaşma hızıyla orantılı olarak da, fikirlerin tartışmaya açılması, farklı fikirlerin paylaşımı anlamında ***demokrasideki tartışma kültürünün oluşumuna katkı*** yapmaktadır. Normal koşullarda coğrafi olarak biraraya gelerek, tartışamayacak kadar çok kişinin görüşü, tartışamayacak kadar çok konu, bu sayede gündeme taşınabilir. Ortaya çıkan yeni imkanlar ve tartışma alanları sayesinde, toplumdaki bireylerin siyasal alana daha fazla etkide bulunabilmesi anlamında demokrasi güçlenmektedir. Dolayısıyla da, bireylerin kendi hayatları üzerinde belirleyicilikleri artmaktadır.

Bununla beraber, kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı bu olumlu sonuçların ve gelişmelerin sadece *buz dağının görünen yüzeyini* ifade ettiğini de belirtebiliriz. Kapitalist ekonominin *üretim* ve *tüketim* faaliyetinin sonucunda ortaya çıkan, fakat pek göze çarpmayan ya da üretimde belki ama *tüketim* ile ilişkisi hiç kurulmayan bir yönü de vardır. Çevre kirliliği ve doğal çevrenin tahrip olması sorunu toplumların ve insanların en önemli toplumsal sorunlarından biri olarak nitelenmelidir.

Tüketim yoluyla doğal çevrenin tahrip olması, tahribatın fazla dikkat çekmeyen sadece bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Satın alıp, kullanıp,

attığımız **herşey**, satın aldığımız hızla doğaya ve geri dönüşüme ulaşmaktadır*. Atıkları bıraktığımız **doğadan** 'temiz su bekliyoruz', 'temiz hava bekliyoruz', 'sağlıklı hayvansal ve bitkisel gıda' bekliyoruz. Aslında bunları beklemek tüm insanların **doğal hakkı**. Çünkü tüm insanların temel ihtiyaç maddeleri olan su, hava, yiyecek ve giyecekler halen doğadan elde edilmektedir. Ancak toplumda insanlar giyim ihtiyaçlarını **tekstil sanayisinden** elde edince, bize bunu sağlayan unsurun **tekstil sanayisi** ve sektörü olduğu ve çeşitli **markalar** olduğu gelişiyor. Oysaki, giysilerimiz halen pamuk, yün, keten, deri, ipek gibi tarım ya da hayvancılıktan elde ediliyor. Bu maddelerin ham hallerini doğadan elde ederek, işlenmiş son hallerini giyim sanayiinden elde edince, insanlar sanki artık doğaya hiçbir ihtiyaç kalmamış gibi hissetmektedirler. Doğadan bu maddeler elde edilmediğinde, (çünkü sentetik ürünler de petrol türevlerinden biri) sanayi işletmelerinin bize ihtiyaçlarımızı karşılama gibi bir imkanı olmayacaktır.

Bu noktada çeşitli toplumsal sonuçlarla karşılaşmaktadır. Yoğun üretim odaklı günümüz ekonomisinin *üretim ve tüketim hızıyla doğru orantılı* olarak; **kirlenen doğa** ve **tükenen kaynaklar**. Bu sonuçlarla bağlantılı olan bir mesele daha söz konusudur; *tüm insanların doğaya olan yaşamsal ihtiyaçları*. Ancak, toplumda işbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte çeşitli üretim aşamalarından uzak kalan insanlarda, üretilen her şeyin sadece makinelerden çıktığı *algısı yerleşmektedir*. Üretimi birebir kendisi yapmasa dahi, nasıl olduğunun bilgisine sahip olma durumuyla kent ortamında pek karşılaşmamaktadır. Biyolojik olarak *insan bedeni*, yiyecek, su, hava, ısınma... gibi doğaya olan ihtiyacını unutmamış durumda, bu durum henüz aşılabilmiş değil. *Biyolojik beden*, bağımlılığın farkında ama *toplumsal bedenyadato* *toplumsal zihinde doğaya olan bağımlılık algısında bir kopuş* yaşanmaktadır. Bu anlamda bir **kopuş sürecinden** bahsedilmelidir. Kent yaşamında her şey insanın önüne hazır geldiğinden, **toplumsal zihinde** doğaya bağımlılık

* Bir fikir vermesi açısından, evden doğaya giden atıkların miktarı dikkat çekici olabilir. Bu atıklar, eski teknoloji ürünleri olabileceği gibi, çöp olarak attıklarımız, lavabolardan doğaya giden deterjanlı sular, çamaşır ve bulaşık makinesinin atık suları, evde kullanılan atık sıvı yağlar, kullanılmayan tekstil atıkları... gibi daha da çoğaltmak mümkündür. Hayatımız boyunca yaratacağımız çöp ve atıklar ciddi bir rakam olacaktır. Bunların bir kısmı kağıt, plastik, cam gibi geri dönüşebilir ya da doğada çözünebilir. Ancak bunun olabilmesi için *doğanın* zamana ihtiyacı söz konusudur.

algısı yok olmaktadır. Bu **kopuşta**, boşlukları dolduran unsur olarak özellikle **markalar** karşımıza çıkmaktadırlar. Çünkü alacağımız bir üründe *ürün güvenliğini* sağlamak için **iyi** ve **güvenilir** bir **marka** bulmaya çalışıyoruz. Devamlı ihtiyaç duyulan bir üründe –örneğin su- güvenilir bir markanın olmaması durumu, toplumda kaygı yaratmaktadır.

Bu **kopuş durumu**, insanların doğaya bakışını da biçimlendirmektedir. Doğayla bağımlılık ilişkiniz yoksa, doğa olmadan, gözardı edilerek de yaşanabileceği algısı gelişiyor. *Doğa*’ya değil de *kente* bağımlı olma durumu ortaya çıkıyor. *Üretim* ve *tüketim* aşamalarında, doğanın tahrip edilmesiyle kalmamakta, buna ek olarak, doğanın tahribatıyla insan toplumlarının yaşam standardı ve kalitesinin *ilişkisiz olduğu algısı* da pekişiyor. Bu tahribatın insanları ilgilendirmeyeceği algısında, çıkar ilişkisi odaklı bakış, kapitalist ekonominin temel argümanı olan bireysel çıkar odaklı, dönemin paradigması (evren algısı) belirleyicidir. İnsanın doğaya bakışı, *toplumsal zihinde* hakim olan bu paradigma temelinde belirlenmekte ve aynı zamanda sınırlanmaktadır. Dönemin paradigmasının dışına çıkarsak; insan, sadece doğaya bağımlı olduğu, ihtiyaç duyduğu için mi, doğayı önemser, korur. Yoksa farklı canlı ve cansız organizmaları barındıran doğayı, çıkar odaklı olmaksızın, sadece insancıl duygularla koruma içgüdüleriyle mi davranır, sorusunu sormamız gerekir. Bahsettiğimiz doğaya bağımlılık algısının **kopuşu** ile insan toplumlarının doğaya bakışı da biçimlenmekte ve sınırlanmaktadır. Bu noktada kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin, *insanda yarattığı kayıplar* söz konusudur. Bu anlamda, insanlar kapitalist ekonomi süreciyle *hem insani değer* ve *duygu* mekanizmaları zayıflamaktadır. Hem de, ürünlerin üretim ve tüketim hızıyla orantılı olarak doğa tahrip olmaktadır.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere; kapitalizm ve modern demokrasinin *çelişkileri*, *açmazları* bu noktada tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan en belirgin açmaz; **insanın kendi hayatı üzerindeki belirleyiciliğinin (özgürlüğünün) sınırlanmasıdır**. Bu sorun nasıl aşılabılır. Toplumsal yaşamda karşılaşılan sorunların çözüm alanı; **siyaset kurumu** olarak her daim tarihsel süreçte karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla, modern demokrasinin varolan

açmazların ve çelişkilerin aşılabılmesinde aktif bir rol alabileceğini öngörmekteyiz. Bu çerçevede toplumsal sorunları çözme alanı olarak “**modern demokrasi**” yi göstermekteyiz. Dolayısıyla da modern demokrasinin insan hakları kavramının geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi önem taşımaktadır.

III. BÖLÜM: KÜRESEL DÖNEMDE MODERN DEMOKRASİ

20.yy'ın sonu ve 21.yy'ın başında, **modern demokrasi** kurumsallaşmasının tüm dünya devletleri üzerinde belirleyiciliği dikkat çekmektedir. Bu kurumsallaşmayı sağlayamayan devletler uluslararası siyasal platformda *meşruiyetini* sağlayamamış yada meşruiyetini kaybetmiş kabul edilmektedirler. Uluslararası platformda meşruiyetinin sorgulanması sorunuyla baş başa kalmanın yanı sıra, bu devletlerin kendi halkları tarafından da *siyasal ve toplumsal hareketler* yoluyla sorgulandığı -örneğin, Arap coğrafyasında 21.yy'ın başında- görülmektedir. Modern demokrasinin; günümüz dünyasında konjektürel olarak belirleyici devletler tarafından, devlet yönetimi anlamında “meşru zemin” kabul edildiğini vurgulamak gerekmektedir.

“**Meşru zemin**” düzleminin içinde yeralan, modern demokrasiyi kurumsal olarak oluşturabilmiş devletler için ise; -İngiltere, Fransa, ABD gibi- bu toplumsallık içinde yine demokrasiye ait fakat bu kez demokrasinin sürdürülmesi açısından farklı sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Modern demokrasi kurumsallaşmasını gerçekleştirerek, **meşru zemin** içinde olmasına rağmen çeşitli sorunlarla karşılaşan örnekler de Batı Avrupa ve Kuzey Amerika olarak ifade edilmelidir. Modern demokrasinin, günümüz toplumları açısından birçok farklı ve karmaşık sorunlar ihtiva eden yönlerinin olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Meşruiyet zeminini sağlayan toplumlar, modern demokrasinin farklı sorunlarıyla karşı karşıyadırlar. *Meşruiyet zeminine* ulaşma çabasında olan devletler de *meşruiyete* dair sorunlarla karşı karşıyadırlar.

18. ve 19.yy'larda Batı Avrupa'da görülmeye başlanan modern demokrasi kurumsallaşmasının giderek dünya genelinde genişlediği görülmektedir. 20.yy'ın başında farklı siyasal sistemlere sahip olsalar da **demokrasi** kavramı doğrultusunda kendisini tanımlamaya çalışan devletlerde mevcuttur. 20.yy ile birlikte farklılıklara rağmen *modern demokrasi* öne çıkarılmaktadır. 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren neredeyse tüm dünyada devletlerin modern demokrasi halini alma yönünde biçimlendiği gözlenmektedir. Bu anlamda, 20.yy'ın sonu itibarıyla modern demokrasi kurumsallaşması örneğini gösteren siyasal yapılanmalar(devletler) *meşruiyet zeminini* sağlamakta ve bu sayede siyasal meşruiyetini kanıtlamaktadırlar.

19. ve 20. yy'da modern demokrasinin karşılaştığı birçok sorun söz konusudur. 20.yy'ın başında komünist rejimlerin ortaya çıkışı, aşırı milliyetçi, faşist tek parti devletleri İtalya ve Almanya gibi, 1929 ekonomik krizi, I. ve II. Dünya Savaşları gibi toplumları ve devletleri yıpratıcı aynı zamanda **modern demokrasi** de yıpratıcı birçok gelişme olmuştur. Ancak 20.yy'ın sonu itibariyle bu sorunları *modern demokrasinin* atlattığı ve bu sayede alternatifsiz *bir siyasal gerçeklik* haline geldiği görülmektedir.

Bu nedenle 20.yy'ın sonu 21.yy'ın başı açısından; modern demokrasinin sorunlarını kategori olarak ikiye ayırmak mümkündür. Biri, devletlerin modern demokrasiye bir *meşruiyet zemini* olarak -bu siyasal örgütlenmeye- dahil olma çabaları ve bu sürecin ortaya çıkardığı sorunlardır. Fakat bu konu, çalışmamızın amacının dışında kalmaktadır. Bir diğeri de, “*meşruiyet zeminini*” sağlamış devletlerin, modern demokrasi süreci içinde toplumsal ve siyasal düzlemde karşılaştığı *içsel sorunlardır*. Çalışmamız açısından, modern demokrasi sürecinin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki genel karakteri ve sorunlarının ortaya konması önem taşımaktadır. Bu nedenle, konuya, “**meşru zeminin**” sorunsalı olarak; kavramların sınırlılıklarının, ideal ve uygulama farklılıklarının ve 21.yy'a ait güncel toplumsal sorunların kaynağı olarak **toplumsal bütünlükleri (farklılıkları) kuşatamaması, kapsayamaması** görülmektedir.

A) MODERN DEMOKRASİNİN SORUNLARI

Tez çalışmamızda, modern demokrasinin farklı gerçeklik alanlarını ele alarak incelemekle amacımız, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da modern demokrasi sürecinin *genel karakteri ve sorunlarını bütün boyutlarıyla* ortaya koyma çabası olduğunu belirtmeliyiz. Bu amaçla, daha önceki bölümlerde farklı siyasal sistemlere, farklı demokrasi süreçlerine bakarak modern demokrasi ile farklılıklarını anlamaya çalıştık. Bununla birlikte, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da modern demokrasi sürecinin ortaya çıkmasında etkili olan; düşünsel ve söylemsel etmenlerin yanısıra,

toplumlararası ilişkiler, farklı toplumsal sınıflar ve karşılıklı ilişkileri, siyasal yaklaşımlar ve gelişmeler, ekonomik yapı ve değişimler ekseninde incelemelerde bulunduk. Bu incelemelerimizle elde ettiğimiz veriler doğrultusunda modern demokrasinin genel karakterine dair, eğilimlerine dair ve *içsel sorunlarına** dair sonuçlara ulaştık. Bu başlık çerçevesinde, modern demokrasinin ***içsel sorunlarını*** irdeleme ve sistematize etme çabası içinde olacağız. Bunun yanında, modern demokrasinin *içsel sorunlarının*, temel kavramlar ve yaklaşımlarla ilişkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda, *meşru zemin* olarak kavramsallaştırdığımız ve ifade etmeye çalıştığımız, modern demokrasi sürecini *toplumsal, tarihsel* anlamıyla bir realiteye dönüştüren toplumlar olduğunu belirtmiştik. 18. ve 19. yy.'larda *meşru zemine* ulaşmış Batı Avrupa ve ABD gibi toplumlar, bu dönemlerde ***toplumsal bütünlükleri kuşatamama, kapsayamama*** sorunuyla karşı karşıyadırlar. Toplumsal bütünü kuşatamamanın nedeni ise, modern demokrasinin *düşünsel iddiaları* (düşünsel çerçeve) ile *toplumsal siyasal gerçeklikteki* çelişkilerde ve farklılıklarda yatmaktadır. *Meşru zeminin* (modern demokrasinin) 20.yy'ın başında karşılaştığı sorunlar olarak, alternatif siyasal sistemlere karşı ayakta kalma kaygısı olarak pratikte karşımıza çıktığı görülmektedir. 20.yy'ın ikinci yarısında ise, modern demokrasiyi tehdit eden sorunların şiddeti hafiflemiştir. Bu nedenle modern demokrasinin *içsel sorunu* olarak ifade edilebileceğimiz *toplumsal bütünü kuşatamama sorunu* üzerindeki eylemlilikler, ***kimlik*** sorunu, ***çok kültürlülük*** meselesi, ***çevre sorunları*** ve ***ekonomik sorunlar*** olarak su yüzüne çıkmıştır.**

Küresel süreç ile birlikte toplumların; *siyasal, ekonomik, kültürel sorunların, çevresel sorunlarının*, modern demokrasinin sorunları olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 18. ve 19.yy'da karşılaşılan modern demokrasinin temel

*Modern demokrasinin, *içsel sorunları* ile belirtmek istediğimiz özellikle modern demokrasi sürecinin bir toplumda uygulanması sırasında karşılaşılabilecek, toplumdaki insanlar ile modern demokrasinin işleyişi arasında yaşanan sorunları, yani modern demokrasi uygulamalarında insanların karşılaştığı sorunlar olarak ifade etmemiz mümkündür.

** Modern demokrasinin ***içsel sorunları***, 20.yy ile daha çok görünürlük elde etmiş – diğer sorunların önemini yitirmesine bağlı olarak- olması, ifade ettiğimiz *içsel sorunların* modern demokrasinin ortaya çıkışından beri varolan sorunlar olduğunu saptamamızı engellemez.

eksikliklerinin bir kısmı tamamlanmıştır. Artık küresel süreç ile birlikte, modern demokrasinin geliştirilmesi, toplumsal realiteler karşısında; kavramların, teorilerin ve pratik politikaların toplumların sorunlarını aşma yolunda biçimlenmesi gerekmektedir.

Modern demokrasinin 21. yy'da karşılaştığı problemleri aşabilmek için kavramların sınırlılığının ve güçlüklerin aşılması gerekmektedir. Dolayısıyla, yeni kavramların geliştirilmesi gerekmektedir. Modern demokrasinin meşru zeminde yeralan toplumlar açısından 21. yy'daki *içsel sorunları* geçmişteki sorunlardan farklı gibi gözükmeyle birlikte çok da birbirlerinden ayrı düşünölemeyeceğini ifade etmek gerekmektedir. Bu nedenle modern demokrasi teorisinde yeralan temel kavramların teorik anlamlarını ve tarihsel süreçteki anlamlarını daha önce ifade etmekle birlikte tekrar vurgulamaktayız. 21. yy'da modern demokrasinin karşılaştığı sorunlar ile kavramların dar sınırları arasındaki ilişkiyi netleştirmek gerekmektedir.

Bu nedenle bu bölümde, öncelikle modern demokrasi teorisinin; *kavramlarının sınırlılıkları*, ilkelerle *uygulamaların taşıdığı farklılıklar* ifade edilecektir. Bu bağlamda, aslında varolan sorunların küreselleşme sonrası süreçte *moderndemokrasinin güncel sorunları* olarak gündeme gelişi vurgulanacaktır.

1-Kavramların Sınırlılığı

Modern demokrasi tarihsel süreç içinde, düşünsel boyutta insan için getirdiği önemli kazanımlar olmakla birlikte, düşünsel ve ideal boyutta ortaya konan bazı kavramlara bakıldığında çeşitli açmazlarla karşılaşmaktadır. Düşünsel ve ideal boyutta üretilen bu kavramların aynı zamanda süreç içinde, toplumsal ve siyasal gerçeklik alanını da biçimlendirdiği görölmektedir. Toplum sözleşmesinde *birey* kavramı *mülkiyet sahibi birey* olarak tanımlanmıştır. Bu anlayışa bağlı olarak toplumsal gerçeklikte de; *mülkiyet sahibi* bir birey *siyasal hak sahibi* olabilir, ancak mülkiyet sahibi olmayan sınıflar ise uzun bir süre **siyasal haklarını** kullanamadığı göröülecektir. Örneğin; İngiltere'de 17.yy'da modern demokrasi süreci başlamasına rağmen yaklaşık 300 yıllık bir sürecin sonunda, 20.yy'ın başında tüm insanlara siyasal haklar (oy hakkı) tanındı. Dolayısıyla, kavramlara dair açmazlar, sorunlar,

modern demokrasi sürecinin başlangıcından 20. ve 21. yy'a kadar devam eden ve aşılması gereken sorunlar olarak bir toplumsal gerçeklik şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, düşünsel boyutta üretilen kavramların halen varolan açmazları ve sıkıntılarının üzerinde durmak gerekmektedir.

Dolayısıyla, modern demokrasinin düşünsel temelleri olarak ifade edilen açıklamalara ve ele alışlara geri dönme gereği söz konusudur. Modern devletin, düşünsel boyutta açıklanması, *toplum sözleşmesianlayışında* yeralan kavramlar ve anlayışlar üzerine bina olmuştur. Aynı şekilde “*modern demokrasi*” de, sözleşme anlayışıyla ilişkili bir şekilde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, üzerinde durduğumuz sınırlılık açısından *sözleşme anlayışına* kısa bir geri dönüş yaparak, kavramları irdeleme gereği söz konusudur.

Bu bağlamda, *sözleşme anlayışına* baktığımızda; **özgürlük, mülkiyet, mülkiyet haklarının korunması, birey ve devlet** kavramları ve konularının önemli bir yer kapladığı ve bu kavramların birbiriyle ilişkili bir şekilde açıklandığı görülmektedir.

Sözleşmede; kuramsal olarak, “**özgürlük**”, siyasal toplumun yani devletin oluşumuyla yeniden tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda; insan, “*doğal özgürlükten*” vazgeçen, buna karşın mülkiyetinin ve kişisel güvenliğinin korunmasını tercih eden insan olarak konumlandırılmaktadır. Sınırları geniş *doğal özgürlük; mülkiyet hakları* ve kişisel güvenlikle bir anlamda takas edilir. Locke’un ve Rousseau’nun açıklamalarında, artık *özgürlüğün*, siyasal toplum (devlet) ortamında mümkün olduğu iddia edilmektedir. Özellikle de “**özgürlük**” ile kastedilen **mülkiyet haklarının korunması**ve bireylerin sahip olduklarıdır. **Özgürlük** kavramı, bu çerçevede tasvir edilmektedir. Liberal anlayışın temel düşünürlerinden Locke’un *toplumsal özgürlüğü*, siyasal toplum ile yani devlet örgütlenmesi ile başlatması ilginçtir.

Birey (insan) açıklamasına baktığımızda **birey**, sahip olduklarıyla, emeğinin karşılığı olarak **mülkiyetiyle*** ve sözleşmedeki rolleri açısından ifade etmektedir. Bu

* Locke, mülkiyeti; insanların toprak üzerindeki emeklerinin bir karşılığı olarak görmektedir.

anlamda birey konusunda da *mülkiyet* kavramı karşımıza çıkmakta ve belirleyici olmaktadır.

Devlet örgütlenmesinin ortaya çıkışı, *mülkiyet haklarının korunmasıyla* bağdaştırılır. Bu anlamda *birey* de; devletten, *kişisel güvenliği ve mülkiyet haklarının korunmasını* bekleyen sınırlar dahilinde açıklanmaktadır. **Bireyler** toplumda, devlet karşısında en temelde; hukuksal olarak sahip oldukları **mülkiyet haklarıyla** ifade edilmektedir. Dolayısıyla, toplum sözleşmesi anlayışının ortaya koyduğu; **özgürlük** anlayışı, bireyin mülkiyet haklarının korunmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu ilişkide **birey**; sadece *mülkiyet sahipliğiyle* tanımlanmaktadır. **Devletin** de esas görevi mülkiyetin koruyuculuğu olmaktadır. Çünkü, toplum sözleşmesinde; *devletin rolü*, mülkiyet sahibi bireyi korumayla tanımlanmaktadır. Modern devletin birincil görevi, *mülkiyet sahibi bireyi* korumaktır. Devletin yükümlü olduğu birim, bireydir. Topluluğun bütününe dair bir sorumluluğa teorik olarak mevcut değildir.

Bir döngü gibi kavramlar birbirini tamamlamaktadır; **birey** sahip olduğu **mülkiyetiyle** açıklanmakta ve **özgürlük** ile ifade edilen de; **bireyin, mülkiyet haklarının korunmasıdır**. Bunun yanı sıra, **devlet** örgütlenmesinin ortaya çıkışı tam da bu noktada; bireylerin, mülkiyetlerinin ve *mülkiyet haklarının korunması* ile ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda her kavram birbiriyle ilişkili bir şekilde açıklanmaktadır.

Modern demokraside, düşünsel yaklaşımların, toplumsal gerçekliği belirlediğini ve biçimlendirdiğini ifade etmiştik. Bu anlamda, tarihsel, toplumsal sürece baktığımızda; 17.yy, 18.yy ve 19.yy’larda hukuksal olarak farklı yasalara bağlı değerlendirilen; köle ya da özgür hale gelen zencilerin, sömürge bölgelerindeki çeşitli yerli halklarının, yoksulların, işçilerin, kadınların... vs. toplumsal ve hukuksal konumları, sınırlı birey anlayışının bir ürünü olarak toplumsal realiteyi biçimlendirmiş olduğunu göstermektedir. Yani bu kitleler, 20.yy’ın ortalarına kadar **vatandaşlık** hakkında yani siyasal haklardan yoksun bırakılmaktadırlar. Örneğin, zenciler 1960’lardan itibaren toplumsal ve siyasal haklara kavuşmaya başlamışlardır.

Modern anlayışla birlikte, **birey** açıklamasına *varlık, mülkiyet* bağlamında bakıldığı çok net görülmektedir. Bu anlamda, *bireyin* kavramsal ve toplumsal

sınırlarını belirleyen de *mülkiyet* kavramı olmaktadır. *Mülkiyet* ile sınırlı **birey** kavramı; siyasal alanda modern demokrasinin 20.yy'ın ortalarına kadar devam eden toplumsal ve siyasal hakların belli kesimlerle sınırlı kalmasının bir açıklamasını ve mantığını oluşturmuştur. Mülkiyet sahibi olmayan erkekler, kimi zaman özgür siyahlar, bunun yanısıra, 20.yy'a kadar erkeklerin mülkü sayılan kadınlar toplumsal ve siyasal haklardan dışlanmışlardır. Siyasal oy hakkı erkekler için ABD'de ve diğer Batı Avrupa toplumlarında belli kriterlerle; servet sahipliği ya da belli miktarlarda katkı payı ödeyenlerle sınırlanmıştır.* Modern demokrasinin gelişimi açısından, ABD ve Avrupa coğrafyasında toplumsal ve siyasal hakların 20.yy'ın ortası gibi günümüze çok yakın bir zaman diliminde elde edilmiş olması sonucunu doğurmuştur.

Sınırlı birey kavramının bir diğer sonucu da günümüzde farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Küresel süreçle birlikte, modern demokrasinin *içsel bir sorunu* olarak, *birarada yaşayan farklı kültürlerin* toplumsal konum olarak eşit kabul edilme talepleri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu süreci ifade etmeye çalışırsak; 19.yy'da ve 20.yy'da dünya çapında olan göçler ve hareketlilikler nedeniyle, farklı kültürel, dini, toplumsal ve ekonomik katmanlardan olan farklı topluluklar, tarihsel süreçte karşılaştıkları olumsuzluklara dair, 20.yy'da Batı'da hak talepleri olarak netleşen, modern demokrasinin aşması gereken sorunlar olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu durumu da şöyle açıklamak mümkündür. Tarihsel süreçte; sömürgeci faaliyetlerle medeniyet dışı görülen, ilkel olarak değerlendirilen ve kimi zaman barbar olarak adlandırılan farklı toplumlardan gelen insanların; günümüze gelindiğinde küreselleşmenin getirdikleriyle, dünya genelinde kozmopolit kentlerin artışı gibi nedenlerle eski dönemlere kıyasla daha fazla biraraya gelmesi, aynı ülkelerde ve ya aynı şehirlerde yaşaması nedeniyle bu farklı topluluklarından olan insanların sorunları da modern demokrasinin *içsel bir*

*II. Bölümde, "**Modern Liberal Demokrasiyi Ortaya Çıkaran Ortam**" başlığında modern demokrasinin gelişimi sürecinde siyasal hak sahipliğinin nasıl dağıtıldığını ayrıntılı bir şekilde vurgulamıştık.

sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, 21.yy'da Avrupa ve Kuzey Amerika, nüfusunun önemli bir bölümünü Asya, Afrika kökenli insanlar oluşturmaktadır. Bu anlamda, eski göçmenler olduğu gibi, yeni göçmenler, mülteciler... vs bahsettiğimiz bölgelerin *çok kültürlü* bir toplumsal yapıya dönüşmesini ve modern demokrasi açısından *içsel sorunları* tetiklemektedir. Bu bağlamda, sınırlı birey kavramı küresel dönemde, Batı toplumlarında farklı kültürlerin toplumsal konumlarının eşit kabul edilme çabası olarak belirginlik kazanmaktadır.

Özgürlüğün, toplum sözleşmesi anlayışında ele alınışına geri dönersek, mülkiyetin korunması ve genişletilmesi bireylerin özgürlük alanı olarak açıklanmaktadır. İnsanların özgürlük alanı, yalnızca mülkiyetle ifade edilmektedir. Sadece, siyasal toplumda özgürlüğün mümkün olduğu iddia edilir. Locke'da ifadesini bulduğu şekliyle, siyasal toplumdan yani devletten beklenen *özgürlük alanı* sadece *mülkiyetinin ve kişisel güvenliğinin korunmasıdır*. Dolayısıyla özgürlük alanı olarak, her bir bireyin kendi yaşamı üzerinde belirleyici olabilmesi olarak geniş boyutlu bir özgürlük anlayışı düşünsel boyutta görülememektedir.

Bu bağlamda, *mülkiyetin koruyuculuğu* kavramına ve mülkiyetin genişletilmesi kavramının da dahil olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişimi kapitalist ekonomi ile siyasal alanın bütünselliği bağlamında okumak yanlış olmayacaktır. Bu ilişkiler içinde mülkiyet sahibi birey anlam ve önem taşır. *Mülkiyet hakları* ve bu *hakların boyutları* * toplumsal sözleşme anlayışı kökenli toplumlarda bir anlamda ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Dolayısıyla, tarihsel süreçte Batı toplumlarında gördüğümüz üzere, mülkiyet sahipliği toplumda önemli bir konuma işaret eder. Modern demokrasi sürecinin başlangıç dönemlerinde *mülkiyetin koruyuculuğu* meselesi, daha net bir şekilde siyasal olaylarla ilişkili olduğu görülürken, 20. ve 21.yy'da kavramlara dair sorunlar o derece karmaşıklaşmıştır ki, modern demokrasinin sorunlarıyla ilgisi yokmuş gibi gözükken mevzuların incelendiğinde aslında ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Çevre meselesi bu konuda, olayların ne

* Mülkiyet hakkı adı altında iktisadi haklarının çerçevesini devamlı genişletme durumudur. Ancak bu durum *toplumsal bütünlükleri kapsayıcı* değildir.

kadar karmaşıktığını ve küresel ölçekte, ne kadar çok kişiyi ilgilendirdiğini gösteren bir mesele olarak ifade edilmelidir.*

Bunun yanı sıra, *özgürlüğün* sadece mülkiyet haklarının korunması ile ifade edilmesiyle, toplumsal bütünlükleri(farklılıkları) kuşatıcılık manasında sorunlar taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda, **özgürlük** kavramının toplumsal realiteler karşısındaki sınırlılığı ortaya çıkmaktadır.

Birey kavramını da değerlendirecek olursak; **birey**, içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal, ekolojik....vs. bağlarından kopuk ve yalın bir şekilde ele alınmakta ve bu varsayımın toplumsal gerçeklik alanını da açıkladığı inancıyla olaya yaklaşılmaktadır. Birey kavramına dair bu inşa nedeniyle, bireyler arası kültürel, ekonomik, toplumsal ve siyasal farklılıklar kuşatılmamıştır. Sonuç olarak; 20.yy'ın sonuna doğru farklı toplulukların, kimliklerin talepleri olarak ortaya çıkan gelişmeler **sınırlı birey** açıklamasının ürünüdür.

Birey açıklamasının sonucu olarak **yurttaşlık** kavramına dair toplumsal yaşamda kapsama sorunlarının ortaya çıktığını, modern demokrasinin tarihsel sürecinde ele almıştık. Bu anlamda, oy hakkının genişletilmesi çabaları yani, “*yurttaşlık*” ile ilgili kapsama sorunu 20.yy’a kadar ABD, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde devam etmiştir.

Sonuç olarak, teorik boyutta ortaya konan kavramların sınırlılıklarının bir sonucu olarak tarihsel süreçte **ayrımcılık** yapılmış kesimler; kadınlar, Kızılderililer, geçmişte köle olarak Afrika’dan getirmiş zenciler ve temiz, tahrip olmamış bir doğadan yararlanma *hakkı* olduğunu iddia eden çevreciler haklarını elde etme çabasıyla 20.yy'ın ortalarında hareket ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla, kavramların varolan sınırlılığı ve eksikliği sonuç olarak 20.yy'ın sonu 21.yy'ın başında karşılaşılan *farklı kimlikler* odağında toplumsal sorunları meydana getirmiştir. Bu nedenle 20.yy'ın ortalarında başlayan toplumsal meseleler, geçmişin

* “**Batı Avrupa ve ABD’de Güncel Sorunlar**” başlığında modern demokrasinin mülkiyetin korunması ve genişletilmesi gibi temel kavramlarının *çevre* meselesinde nasıl karşımıza çıktığı üzerinde durulmaktadır.

sorunlarından kopuk, bağımsız değildir. Kavramsal sınırların, toplumsal ve siyasal gerçeklik üzerindeki belirleyiciliklerini ortaya koymaktadır.

Modern demokrasi sürecinde, düşünsel ve ideal gerçekliğin, toplumsal gerçekliği belirlediğini vurgulamıştık, bununla birlikte; ideallerin her daim toplumsal gerçekliğe yansımadağı durumlar da söz konusudur. Bu nedenle, modern demokrasi sürecinde; idealler, kavramlar ile toplumsal gerçeklik olarak uygulamaların farklılıkları üzerinde de durulması gerekmektedir.

2-İdeal Demokrasi Söylemi ve Uygulama Farklılıkları

Çalışmanın başında, modern demokrasi sürecinin *düşünsel boyutu ve tarihi*, *toplumsal boyutunun* her ikisinin de ele alınmasının önemini bir iddia olarak ortaya koyduk. Çalışmayı da, bu eksen de gerçekleştirmeye çalışarak ve farklı gerçeklik perspektiflerini vurgulayarak, bu iddiamızı kanıtlamaya çalıştık. Modern demokrasinin düşünsel (ideal) boyutu ile toplumsal gerçeklik boyutunun birbiriyle ilişkili, birbirine bağılı ancak birbirinden de farklı özellikler gösterdiğini somutlaştırmaya çalıştık. Modern demokrasi sürecinin gelişimi açısından ise, mesele bu farklılığın; *ideal* ile *uygulama* arasında kimi zaman görünen uyumsuzluk olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Dünya genelinde modern demokrasi *ideal* ve *uygulama* farklılıkları dikkat çekmektedir. Bu başlıkta, Batı Avrupa ve ABD’de modern demokrasi *teorisi* ile modern demokrasinin *uygulamadaki* farklılıklarını üzerinde durulacaktır.

İngiltere örneğiyle başlarsak, teorik çerçevede bakıldığında; demokratik teamüller ile ters orantılı bir şekilde İngiltere’de *Kraliyet* kurumu ve atamayla gelen ve hayat boyu devam eden *Lordlar Kamarası* üyeliği sistemi mevcuttur(Duverger, 1986: 78). Bununla birlikte, modern demokrasi yapılanması açısından teorik olarak *anayasanın* varlığına biçilen rol ile İngiltere’de uygulanan modern demokrasi kurumsallaşması farklılık göstermektedir. İngiltere’de yazılı bir anayasa mevcut değildir. İngiltere’de sözlü anayasa anlayışı söz konusudur. Bununla birlikte, İngiltere’de *monarşi*; modern demokratik sistemden tamamen çıkarılmamış, sembolik bir değer olarak dahi olsa sürekliliğini korumuştur. Ancak Duverger, kralın

yetkilerinin sınırlı olduğunu belirtir. Kral, bir yasayı veto etme ve meclislerden güvenoyu alan bakanları görevden uzaklaştırma ayrıcalığını uygulamada kullanmadığını da vurgulamaktadır(Duverger, 1986: 75). Lordlar Kamarasının 1911'den beri, mali niteliği bulunmayan tasarıları reddedebileceği ifade edilmektedir(Duverger, 1986: 78). 1911 tarihli “Parliament Act” isimli yasa ile Lordlar Kamarasının yetkileri kısıtlanmıştır. Avam Kamarasında onaylanıp kabul edilen mali bir yasa Lordlar Kamarasına geldiğinde yasayı bir ay içinde kabul etmesi gerekir kabul etmezse, yasa kralın onayına sunulur ve yürürlüğe girer(Göze, 2011: 479). Kral ve Lordlar Kamarası'nın özelliklerinin siyasal olmaktan çok sembolik boyutta ve saygınlık derecesinde olduğunu Duverger vurgulamaktadır.

Modern demokrasi “ideali” ile “tarihsel, toplumsal süreç”te karşılaşılana yan yana getirdiğimizde arada oldukça geniş bir aç farkının olduğu ortaya çıkmaktadır. Chomsky, *Demokrasi, Hayal ve Gerçek* adlı kitabında, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya yaptığı Marshall yardımını vasıtasıyla Fransa ve İtalya'da demokratik işleyişe müdahale ettiğini vurgulamaktadır. 1947'de “Mayıs ayı boyunca Fransa ve İtalya'ya baskı yapan ABD, kuracakları koalisyon hükümetlerinde komünistlere yer vermemelerini ısrarla istedi.....1948 senesinde Dışişleri Bakanı Marshall ve diğer söz sahibi kişiler, Avrupa'yı komünistlerin seçim kazanmasına olanak tanıyacak ortamın oluşturulmaması yolunda uyardılar. Aksi takdirde yardımın kesileceği tehdidinde bulundular.”(Chomsky, 2001:191). İtalya'da 1948 seçimlerinde ise, ABD'nin etkilemelerinin devam ettiğini Chomsky belirtmektedir. “ABD, 1948 seçimini komünistlerin kazanması durumunda askeri müdahalede bulunmaya kararlı idi ve bunu bir propaganda malzemesi olarak el altından İtalyan kamuoyuna da iletmişti.”(Chomsky, 2001:195). Chomsky,bu sayede çeşitli politik müdahalelerle ABD'nin İtalya'da geleneksel muhafazakar düzeni kurduğunu ifade etmektedir(Chomsky, 2001: 199). Ayrıca, ABD'nin Latin Amerika'ya müdahalesi sonucu, seçimle gelen hükümetin devrilerek, istikrarsızlaştırıldığı ifade edilmektedir(Aron, 2011, Chomsky, 2001 ve Donnelly,1995). Dahl, bu konuda 1964'de Guatemala'da seçimle gelmiş hükümeti devirmek için yapılan gizli müdahaleden bahsetmektedir(Dahl, 2010:162).

Modern demokrasi teorik boyutta tanımlanırken, özgür seçimlerin ve seçim dışı siyasal etkinliklerin, katılımın ve örgütlenmelerin özgürce yapılabildiği, bireylerin; siyasal ve toplumsal bilgi edinme ve kontrol yollarının açık olduğu bir toplumsal durum ve siyasal bir kültür olarak ele alınır. Dolayısıyla, modern demokrasi *ideali* ve *toplumsal boyutu* arasındaki farklılıklar ve açığı farkı dikkat çekmektedir.

Modern demokraside, kurumsallaşan başka bir uygulamadan bahsederseniz, ABD’de *gerrymandering** kavramıyla ifade edilen seçim sistemiyle bölgesel çoğunluğun tutarlı olmasını sağlamaya dönük amaçtır. Bu uygulamanın çok eskiden beri olduğunu Dahl, vurgulamaktadır. Dahl, Afrika kökenli Amerikalıların eyalet meclislerine veya Kongre’ye temsilci gönderebilmeleri için, bölge sınırlarının Afrika kökenli Amerikalıların çoğunluk olduğu bölgelere göre çizildiğini söylemektedir(Dahl, 2010: 152-153). Seçim bölgeleri sahip oldukları çoğunluklara göre bölünerek, toplulukların siyasal tercihlerine matematiksel bir müdahaleyle biçim verme çabası içinde olunacaktır.

Bunların dışında, Aron’un modern demokrasinin sorunlarına dair açıklamalarına gözetarsak; öncelikle Aron, modern demokrasileri; anayasaya bağlı-çoğulcu rejimler olarak nitelemektedir. Aron’a göre, anayasaya bağlı-çoğulcu rejimlerin karşılaştıkları çeşitli **bozulmalar** ve **tehditler** söz konusudur. *Politik müesseselerin bozulmasıyla, partiler sistemi parti rekabetinden işlemez hale gelmektedir.Partizanca istekler, ortak çıkar bilincinin yok olmasına sebep olur. Her konuda uzlaşma yolunu tıkayarak politikayı işlemez hale getirir. Bu noktada, partizanca ihtirasın sınırının, uzlaşma anlayışı ile buluşmasını gerekli görür. Anayasaya bağlı- çoğulcu rejimler aşırı oligarşiden ya da aşırı demagojiden bozulabileceklerini vurgulamaktadır. Bozulmaların her defasında neden kaynaklandığının bilinemeyeceğini belirtir. Hatta demokrasilerde bozulma*

* Dahl, bu ismin Amerikan Anayasal Kongresi’nde bir delege olan Elbridge Gerry’den alındığını belirtir. *Gerrymander* terimi ve *gerrymandering* fiilinin Amerikan diline girdiğini de dile getirmektedir.

kaçınılmaz mı diye sormaktadır(Aron, 2011: 129-152). Aron’un vurguladığı sorunlar uygulanma düzeyinde modern demokrasinin karşı karşıya olduğu sorunlardır.

Modern demokrasilerin bozulmasını ve açmazlarına dair Aron şöyle bir yorum yapmaktadır.

“...fikirlerin çıkarların, grupların ve kişilerin sürekli çekişmesine göz yuman bir rejim, bunları yaşatan kişilerin karakterlerini yansıtmamazlık edemez. Kusurları olmayacak anayasaya bağlı bir rejim hayal edilebilir, ama politika adamlarının hepsinin hem temsil ettikleri özel yararların, hem de hizmetle yükümlü bulundukları kolektif yararın bilincine sahip olabilecekleri bir rejimi, fikir çekişmelerinin alabildiğine yapılabileceği fakat basının objektif kalabileceği, yurttaşların birbirini karşılarına aldırta çatışmalara rağmen, dayanışma duygusunu koruyabilecekleri bir rejimi ihtimal dâhilinde görmek mümkün değildir.”(Aron, 2011: 137-138).

Modern demokrasi açısından Aron’un tehdit olarak nitelediği durumlardan biri de, *siyasi felç tehlikesidir*. “...zayıf yöneticilerin özel yararlarına ardı ardınca verdikleri imtiyazlar yüzünden tutuculuk veya felç tehlikesidir.”(Aron, 2011: 129). Aron’un modern demokrasilerin iki safhadan oluştuğunu iddia eder. Biri, demokrasinin işlemez hale geldiği aşama, diğeri ise, işler safhadır(Aron, 2011: 130).

Aron, bazen bizzat müesseselerin kendisinden kaynaklanan nedenlerden bozulmanın olduğunu dile getirir. Buna örnek olarak Weimar Cumhuriyeti’ni göstermektedir(Aron, 2011: 149-151). Bunlara ek olarak, modern demokrasilerde; sorunlar parlamenterlerin onayıyla çözülmesi doğrultusunda yürümektedir. Ancak temsilciler bu sorunları ve meseleleri unuttukları takdirde, rejimde bozulmanın baş göstereceği ve rejim için ahlaki ve entelektüel tutumun ortadan kalkacağını vurgulamaktadır(Aron, 2011: 148). Aron, ayrıca; modern demokrasilerde birey özgürlüklerine de dikkat çekmektedir. “...kişi hürriyetlerine görünüşteki saygının, zamana uymayan imtiyazları sürdüren zararlı vasıtalar haline dönüşmesi tehlikesi vardır.”(Aron, 2011: 141). Aron, modern demokrasilerde kurumsal işleyişlerin uygulamada karşımıza nasıl çıktığını vurguladığı görülmektedir.

Modern demokrasinin *teorik ve kavramsal gerçeklik boyutuyla, uygulamada karşılaşılan gerçeklik boyutunun* karşılaştırılması sadece temel kavramlar çerçevesinde kalması yeterli değildir. Modern demokrasinin **insan** için getirmesi beklenen **haklar ve değerlerin de** gözönüne alınarak karşılaştırılması gerekmektedir.

Bu anlamda **kişisel özerklik*** meselesine de bakmamız gerekecektir. Dahl, modern demokrasinin kişiye sağladığı olumlu sonuçlarda biri olarak **kişisel özerkliği** vurgulamaktadır. Ancak Dahl, modern demokraside uygulanan kişisel özerkliğe dair çelişkilerden de bahsetmektedir. “... yakın zamanlara kadar yetişkinlerin yarısı, neredeyse kendiliğinden açık bir gerçek diye düşünülen –ki böyle düşünenler yetişkinlerin geriye kalan diğer yarısından ibaret de değildi- bir esasa göre hukuken paternalizme tâbi tutulmuşlardı: bu kadınların kendileriyle ilgili kararları verme ehliyetine sahip olmadıkları düşüncesidir.”(Dahl, 1996: 126). **Kadınların**, yanısıra **kişisel özerklikten** uzun bir süre mahrum kalan başka kesimler de söz konusudur.

ABD’de **siyahlara** uygulanan paternalizm 1960’lara kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra siyahlar tam bir siyasal katılıma dahil olabilmişlerdi(Dahl, 1996: 130). Siyahlar, köle statüsünden özgür birey statüsüne ulaştıklarında da toplum içinde beyazlardan farklı uygulamalara maruz kalmaktaydılar. ABD’de 1960’larda sivil haklar hareketiyle **siyahlara**, siyasal hakların tanınması süreciyle toplumda yaşayan bireylerin siyasal haklara sahip olması kriteri tamamlanabilmiştir.

18. ve 19.yy’larda modern demokrasinin kavramlarının belli sınırlar dahilinde uygulanması sonucu; ABD’de siyahlar “*eşit ve ayrı*” anlayışı gereği 1960’lara kadar toplum içinde dışlanmakta ve 1950’lere kadar da kadınlar siyasal haklardan dışlanmaktaydılar. Modern demokrasi ile kapitalizmin çelişkisi sonucu ortaya çıkan **her insanın haklarından biri olan, temiz bir doğal çevrede yaşama hakkına** aykırı olacak şekilde gelişen durumlar söz konusudur. Dolayısıyla, Batı kültürünü taşıyan insanın dışında; farklı kültürlerin talepleri, kadın hareketleri ve çevrecilik

* *Kişisel özerklik*, tanımı için sayfa 65’e, “**Modern Demokrasinin Tanımı ve Yapısal Özellikleri**” adlı başlığa bakılabilir.

** Kapitalist yoğun üretim biçimi, doğal çevreyi; ham madde elde etme, üretim ve tüketim aşamalarında tahrip etmekteydi.

hareketleri özellikle 1970 sonrası süreçte ve küresel süreçte geliştiği görülecektir. Modern demokrasinin, *kavramlarının sınırlılığı* ve modern demokrasi ile kapitalist ekonominin çelişkileri üzerine gelişen toplumsal, siyasal ve kültürel sorunlar 21.yy’da modern demokrasinin önündeki sorunlar olarak belirdiği görülmektedir.

Modern demokrasinin, düşünsel boyutuyla, toplumsal boyutu arasında gözlenen farklılaşmaya dair bir diğer örnek te, bir ideal olarak **insan hakları** anlayışıdır. Modern demokrasi, toplum sözleşmesi anlayışından kaynaklanmakla birlikte tarihsel süreç içinde farklı yaklaşımlarla zenginleştiği görülmektedir. Bir ideal olarak *insan hakları anlayışı* da, 20.yy’da modern demokrasi sürecine eklemlenmiştir. Modern demokrasinin *ideallerinden* biri olarak **insan hakları** anlayışına da bakmamız gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca 1948’de kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ve 1976’da yürürlüğe giren Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri; **kişisel, hukuki, sivil, siyasal, geçim, iktisadi, sosyal ve kültürel haklar** olarak ortaya konmaktadır. Bunun yanı sıra, bu haklar listesinin daha da ayrıntılandırılarak, kadınların siyasal hakları, ırk ayrımı, işkence gibi konuların da insan hakları listesine dahil edildiği görülmektedir(Donnelly, 1995:34). BM. 41. Genel Kurulu’nun bir gündem maddesi ve Genel Kurulun 32/130 sayılı kararına göre, “İktisadi, Sosyal, Kültürel, Sivil ve Siyasal Hakların Bölünemezliği” ilan edilmektedir(Donnelly, 1995: 286). Donnelly, “...bu hakların, bir kimsenin içinden istediğini serbestçe seçebileceği bir menü olmaktan çok, birbiriyle bağlantılı ve etkileşim içindeki bir güvenceler sistemi oluşturduğunda da genellikle fikir birliği vardır.” diyerek bu kanaatin genel bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır(Donnelly, 1995: 34). Genel bir kabul olarak ve bunun dışında da, BM’in insan haklarına dair kararı; birbirinden farklı bu *hakların bütünlüğünü ve bölünemezliğini* iddia etmektedir.

Bunun yanı sıra; Donnelly, insan haklarının sahip olduğu bütünlüğe rağmen, **iktisadivesosyal hakların** insan hakkı olmadığını savunan bazı muhafazakarların ve liberteryenlerin olduğu ifade edilmektedir. Bunun dışında, “temel haklar” şeklinde bir ayrıma gidilerek, öncelikli haklar listesi yaratılarak, ikincil hakların(olmasa da

olabilecek haklar) varlığının meşrulaştırıldığıının altını çizmektedir. Resmi boyutta kabul edilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yeralan, haklar arasında **ayrılmazlık** ve **bölünemezliğin** olmasına rağmen insan haklarına dair varolan liste içinden bazı haklar seçilerek, farklı listeler (temel haklar gibi) oluşturma konusunun çelişikliğine Donnelly vurgu yapmaktadır(Donnelly, 1995: 38-49).

Bir ideal olarak kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin haklar çerçevesinin *siyasal yaşamın çeşitli uygulama alanlarında* farklı isimlerle “temel haklar” gibi adlarla içeriğinin daraldığı görülmektedir. Bunun dışında, siyaset alanının uygulamaya dönük alanlarından biri olarak hukuk örneğini; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi örneğini gösterebiliriz. Bir uygulama mekanizması olarak ve yaptırım gücüne sahip bir hukuksal mekanizma olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” ile tanımlanmakta ve kurulmaktadır. Haklar çerçevesinin, uygulama alanındaki *daralması*, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde” ve dolayısıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi işleyişinde de belirlemektedir. İnsan hakları çerçevesinin uygulama düzeyindeki daralışı “...Evrensel Bildiri’de yeralan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama...” olarak sözleşmede de yeralmaktadır(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 2010: 5). Bu listede yeralan haklar; *insan haklarına saygı yükümlülüğü, yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırılma yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı, kanunsuz ceza olmaz, özel ve aile hayatına saygı hakkı, düşünce vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, evlenme hakkı, etkili başvuru hakkı, ayrımcılık yasağı, olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma, yabancıların siyasal etkinliklerinin kısıtlanması, hakları kötüye kullanma yasağı, haklara getirilecek kısıtlamaların sınırlandırılması, ek protokollerle mülkiyetin korunması, eğitim hakkı, serbest seçim hakkı, borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı, serbest dolaşım özgürlüğü, vatandaşların sınır dışı edilmeleri yasağı, yabancıların topluca sınır dışı edilmeleri yasağı, ölüm cezasının kaldırılması, savaş zamanında ölüm cezası, protokol hükümleriyle ilgili askıya alma ve çekince koyma yasağı, yabancıların sınır dışı edilmelerine ilişkin usuli güvenceler, cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı, adli hata halinde*

tazminat hakkı, aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı, eşler arasında eşitlik, ayrımcılığı genel olarak yasaklanması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kuruluşu ve işleyişine dair kararlardan oluşmaktadır(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 2010). İktisadi, sosyal ve kültürel haklar İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne bildirisine kıyasla daha sınırlanmıştır. Dolayısıyla, daralmanın varlığı gözle görülmektedir. **Kişisel, hukuki, sivil, siyasal, geçim, iktisadi, sosyal ve kültürel hakların** bütünselliği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde korunmamıştır.

Haklar çerçevesine dair Donnelly, çelişkili başka bir durumu da, ortaya koymaktadır. İktisadi hakların, insan hakkı olmadığını savunan muhafazakar ve liberteryanların bir iktisadi hak olan **mülkiyet hakkı** savunusudur(Donnelly, 1995: 83-84). İnsan hakları iddialarından biri olarak, iktisadi haklar içinden sadece *mülkiyet hakkı* seçilerek bu hak önemsenmektedir. İnsan yaşamı için önemli olan haklar listesi olarak kabul ve iddia edilen; **kişisel, hukuki, sivil, siyasal, geçim, iktisadi, sosyal ve kültürel hakların** bir şekilde daralmasıya da içinden önemli sayılanların seçilmesi nedeniyle insan hakları arasında kabul edilen iktisadi ve sosyal haklar toplumsal gerçeklik boyutunda sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, modern demokrasinin iddialarının ve varsayımlarının kimi noktalarda, toplumsal gerçeklikle ve modern demokrasinin uygulama alanlarında farklılıklar taşıdığını görmekteyiz. Modern demokrasi sürecinde *düşünsel gerçeklik boyutu(iddialar)* ile *toplumsal gerçeklik boyutu(uygulamalar)* arasındaki uyumsuzlukların ve farklılıkların 20.yy'da da aşılammaması; 20.yy'ın sonunda ve 21.yy'ın başında modern demokrasinin karşılaştığı toplumsal **sorunlar** olarak gündeme gelmekte ve yansımaktadır. Modern demokrasinin *içsel sorunlarının*, yansıma şekli ise, bugüne kadar ki *hak arama* çabalarına göre çeşitlenmiş ve hak arayan **tüm kimlikler** olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, özellikle kimlik odaklı bir biçimlenme süreci söz konusudur. Çevre sorunlarına karşı *çevreciler*, kadının tarih boyunca devam eden toplumsal konumuna karşı *feministler*....gibi. Bu nedenle de mesele bir **çok kültürlülük ve farklılık** meselesi gibi gözükebilir. Aslında mesele kimi *kavramların sınırlılığının* modern demokrasi süreci boyunca aşılammaması bunun yanında da modern demokrasinin iddialarının kimi uygulamalarla

olan *farklılığına* dayanmakta olduğunu vurgulamaktayız. Batı'daki güncel toplumsal sorunlara bu bağlamda bakarak, bir sonraki başlıkta, modern demokrasi sürecinin başlangıcından beri varolan bu sorunların **küreselleşme** süreciyle somutlaşması, görünür hale gelmesi ve modern demokrasiye dair **hak talepleri** olarak karşımıza çıkması üzerinde duracağız.

3- Batı Avrupa ve ABD'de Güncel Sorunlar

Modern demokrasinin 20.yy'ın sonu ile 21.yy'ın başında karşılaştığı *içsel sorunların* üzerinde duracağız. Ancak bu sorunlar yeni bir mesele ve toplumlara/kimliklere dair yeni sorunlar değildir. Bazı kavramların sınırlılığının, aşılabilmesi dolayısıyla 20.yy'ın sonuna kadar sorunlar taşınmış ve küreselleşmenin getirdiği imkanlarla farklı kimliklerin itirazlarıyla, toplumsal hareketlerle gündeme gelmiştir. Bunun yanında, farklı *kimlikler* temelinde karşımıza çıkan taleplerin, **hak talepleri** olması dikkat çekmektedir.

Modern demokrasinin *içsel sorunlarının* gündeme gelmesinde küresel siyasal gelişmelerin katkısı söz konusudur. Bu nedenle, modern demokrasinin, 20.yy'dan 21.yy'a gelene kadar ki süreçte yönetim sistemi olarak konumunun üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir. 20.yy'ın başında demokrasi dışında siyasal bir yönetim pratiği olarak SSCB gibi komünist tek parti rejimleri ya da aşırı milliyetçi tek parti rejimleri mevcuttu. II. Dünya Savaşı sonrası iki ayrı siyasal yönetim gerçekliği olarak dünya genelinde ülkeler; modern demokrasi modelini uygulayanlar ve komünist rejimi uygulayan ülkeler olarak ayrılmaktaydı. 20.yy'ın sonuna gelindiğindeyse, Berlin duvarının yıkılışı ve SSCB'nin çöküşü sonrası farklı bir siyasal ortam meydana gelmişti. Bundan böyle, *modern demokrasi* siyasal yönetim sistemleri içinde rakipsiz kalmıştır. Küresel süreç ile birlikte **modern demokrasitek meşru siyasal sistem** olarak toplumlararası ilişkilerde daha da önem kazanmıştır. Bu şartlar altında, küresel süreçle birlikte, modern demokrasinin sorunlarının farklı bir

kulvarda* ele alınmasının önem kazandığı belirtilebilir mi? Küresel süreç ile birlikte, modern demokrasinin temel sorunu, meşruluk iddiası ya da rakip bir siyasal sistem olmaktan çıkmıştır. Modern demokrasinin sorunları; “teorik boyutu” ve “toplumsal boyutu” arasındaki çelişkiler, modern demokrasi ve kapitalizm çelişkisi gibi modern demokrasinin kendi açmazlarını, sorunlarını tartışmak ve toplumların(ya da toplulukların) içinde bulunduğu sorunlar karşısında toplumsal ve siyasal sorunları aşma yollarını geliştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern demokrasinin 21.yy’da aşması gereken bir diğer insana dair sorun da, ekonomik çelişkilerdir.

20.yy’ın sonu ve 21.yy’ın başı açısından toplumların karşılaştığı toplumsal ve siyasal sorunlar ekseninde modern demokrasiye bakacak olursak; çeşitli toplumsal hareketler dikkat çekmektedir. Tilly, toplumsal hareketleri özellikle demokrasinin gelişmesiyle koşut bir ilişki içinde olduğunu iddia etmektedir. Demokratik gelişmelerin oluşumuna bağlı olarak, bu toplumsal hareketlerin; 18. ve 19.yy’dan itibaren *dilekçe girişimleri, gösteri, kampanya, nöbetler, mitingler* şeklinde şiddet içermeyen gösteriler formunda sürdürülen, toplumsal katılımlar olarak nitelenmektedir. Toplumsal hareketlerin en belirgin özelliklerini Tilly, *makul olma, birlik olma, sayı ve bağlılık* olarak kavramsallaştırmıştır(Tilly, 2008). Bunların yanısıra, toplumsal hareketlerin güçlü bastırıldığı dönemlerde azaldığını, demokrasi ve özgürlüklerin genişlediği yerlerde tekrar görüldüğünü ifade etmektedir(Tilly, 2008). Toplumsal hareketlerin dünya geneli ve tarihsel gelişimi açısından genel eğiliminin, yönünün uzun vadede otoritelerle müzakereye doğru bir gidiş içinde olduğunu saptamaktadır(Tilly, 2008:137). Buna ek olarak, 20.yy ile birlikte toplumsal hareketlerin gelişiminde *iletişim teknolojilerinin* de etkili olmaya başladığı ve bu sayede hedef kitlesinin arttığına Tilly, işaret etmektedir(Tilly, 2008:138). Bu durumun yanısıra, “...toplumsal hareketlerin yeni özelliklerinin söz konusu teknik yeniliklerden değil de hareketlerin sosyal ve siyasi bağlamındaki değişimlerden

* Küresel süreç öncesi, modern demokrasinin farklı siyasal rakipleri söz konusudur. Modern demokrasinin sorunları olarak ifade edilebilecek; farklı siyasal sistemler birer alternatif olarak modern demokrasinin karşı karşıya olduğu problemlerdir. Ancak küresel süreçle birlikte, modern liberal demokrasi modeli toplumsal ve siyasal gerçeklik olarak tek başına kalmıştır. Bundan böyle, modern demokrasinin kavramlarına dair sorunlar olarak *içsel sorunları* gündeme taşınmıştır.

kaynaklığına...” dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedir(Tilly, 2008:157). Tilly, bu duruma DTÖ’nün 1999’daki toplantısının protesto edilmesi olayında; insanların cep telefonları, dizüstü bilgisayarlarıyla iletişime geçtiklerini vurgulamaktadır(Tilly, 2008:156). Bu bağlamda, küreselleşme süreciyle gelen çeşitli iletişim imkanları toplumsal hareketlerin oluşumu, biçimlenmesi ve belki de sayısal olarak geniş bir kitleye ulaşmayı sağlayarak, toplumsal hareketlerin önemsenmesi üzerinde etkili olmaya başlamaktadır.

20.yy’ın başı ve 21.yy’ın sonunda toplumsal hareketler olarak karşılaştığımız toplumsal ve siyasal hak arama talebinde bulunanlardan biri *feministlerdir*. Feministlerin 19. yy başlayan **hak arama talepleri**, toplumsal konumunun ikincilliğine dair hak arama talebi olarak 20.yy’ın ikinci yarısında karşımıza çıkan modern demokrasinin *içsel bir sorunu* olarak daha da görünürlik kazanmaktadır. Mesele,*birey* tanımına dahil olma çabasıdır. Ancak bu, yeni bir sorun değildir. Bu nedenle, geçmişle birlikte bugünü değerlendirmek gerekecektir.

Modern demokrasi sürecini değerlendirirken, I. ve II. Bölümlerde gördüğümüz gibi kadınlar siyasal haklara sahip olmadıkları gibi toplum içindeki konumları itibarıyla da durumları pek iç açıcı değildir. Kadınların, Batı Avrupa ve ABD’de hak taleplerinin önceleri toplumda *özgürleşme* şeklinde başladığı görülecektir. Kadınların, 19.yy’da ev dışında çalışma olanaklarını –hem düşünsel ön yargıları aşma hem de pratikte- elde etme çabaları söz konusudur. Çünkü kadına dair genel bakış açısı, kadının erkekten aşağı olduğunu hissettiren toplumsal yargılar ve kadının edilgen olduğunu edebi ve bilimsel dille ifadeleyen yazınlardır(Hobsbawm, 2010b: 219-226). Ayrıca 19.yy’da kadının yapabileceği en iyi kariyerin iyi bir evlilik olduğu düşünülmektedir. 19. yy’ın sonlarında çalışan kadınlar da görülmektedir.* Ancak bu dönemin zihin dünyasında, kadının çalışması ailenin ekonomik olarak zayıflığına işaret eder(Hobsbawm, 2010b ve Eley, 2008: 122).

* Ancak bu işler, çamaşırcılık, temizlikçilik gibi ev işleridir.

19.yy boyunca siyasal, toplumsal ve hukuksal hayatta ikincil olarak değerlendirilen kadınlar, İngiltere’de Chartist hareket(1838-1848) gibi hak arama süreçlerine de dahil olacaklardır(Çakır, 2012: 422). Daha sonraki süreçte; kadınlar, sahip olamadıkları **vatandaşlığa** dair çelişkileri de vurgulayarak siyasal hak arama süreçlerini çeşitli protestolarla sürdürecektir. 1870’lerde “temsil yoksa vergi de yok” fikrini dile getirmekteydiler(Walters, 2009:108).

Paris Komününde kadın-erkek eşit vatandaşlıktan yararlanmaları(Çakır, 2012:427-428) ve Fransız Devrimi sırasında etkili olan kadınların durumu gözönüne alındığında, Hobsbawm “Partiler ve genel seçimler çağındaysa geriye itildiler.” şeklinde tanımlayarak demokrasinin gelişimi süreciyle birlikte kadınların durumunun gerilediğinin altını çizmektedir(Hobsbawm, 2010b:219).

Ayrıca kadınlar ve çocuklar iş gücü piyasası açısından *ucuz* emeği oluşturmaktaydılar. Bunun yanı sıra, kadınların iş gücüne daha fazla dahil olması, genel ücretlerin düşmesi veya işsizlik sorununu gündeme getireceği düşüncesiyle solda bile desteklenmeyen fikirler arasındaydı. Kadınlar iş gücüne dahil oldukça, erkeklerle eşit ücret talebi bu noktada, ön plana çıkmaktaydı. Bunların yanında, yükseköğrenime kabul edilme çabaları, vasıflı meslekler* edinme çabaları, *mülkiyet hakları ve oy hakkı talepleri* 19. boyunca ve 20.yy’ın başında da devam etmekteydi. 20.yy’ın başı açısından bakıldığında, kadının toplumda eskisinden daha fazla yer aldığı görülmekle birlikte, elde edilen gelişme kadınların küçük bir yüzdesini oluşturduğunu da ifade etmek gerekecektir(Walters, 2009, Hobsbawm, 2010b: 211-238, Çakır, 2012:415-469, Eley, 2008:647-675, 343-369).

Çeşitli toplumsal örgütlerde ve sendikalarda kadınların yer almasına ve çalışmasına rağmen, karar mekanizmasına dahil olamadıklarına dair getirilen eleştirilerin 1968’li yıllar olduğunu Eley belirtmektedir(Eley, 2008:647-648). Aynı değerlendirmeyi Çakır da yapmaktadır. “... sol ve radikal örgütlerde erkekler tarafından ikinci sınıf muameleye maruz kaldıklarını keşfettiler.”(Çakır, 2012: 446-

*Elizabeth Garrett’in 19.yy’da doktor olmaya çalışırken karşılaştığı zorluklar ve önyargılarla ilgili ayrıntılar için Margaret Walter’ın *Feminizm* adlı çalışmasına bakılabilir(Walter, 2009:92).

447). Bu durumun yanısıra 20.yy’da halen kadınların eşit işe, eşit ücret talepleri söz konusuydu.

Feminist harekette, Simone de Beavoir *İkinci Cins*, Betty Freadan *Feminist Mistik* gibi kitaplarla 1960’larda literatür genişlemeye başlıyordu. Kadın derneklerinin artması ve tartışmalar 1970’ler ve 1980’lerde de devam etti. Feminist harekete dair literatürün daha da genişlemesi, birçok dergi ve yayının ortaya çıkması, bilinçlilik düzeyini arttırma çabaları söz konusuydu. Bunun yanında, 1980’lerde kadın incelemeleri, kadın çalışmaları gibi derslerle kadın sorunları yüksek öğrenimde ele alınmaya başladı. 1980’lerin sonu ve 1990’larda ise, feminist hareketin; kültürel, psikolojik, linguistik ve edebi alanlara doğru kaydığı da görüldü. Bu süreçte feminizme bakışta farklı ele alışıların, teorilerin ortaya atıldığı görüldü. Derrida, Foucault...gibi(Vincent, 2006: 281-300).

Tarihsel süreçte kadınların, *itibarlarını* hukuksal ve toplumsal manada geri alma çabası olarak da yorumlanabilecek, **siyasal, toplumsal ve ekonomik hak talepleri** ile karşılaşmaktadır. Bu süreçte kadınlar, taleplerini örgütlenerek, gösteri ve protestolar yaparak, açlık grevleri gerçekleştirerek ya da intiharla ortaya koydular. Hem haklarını talep etme konusunda hem de kadınların bilinçlenmesi konularında kitaplar yazarak ve dergiler yayımlayarak düşünce ve taleplerini dile getirdiler. 19.yy’dan 21.yy’a kadar geçen bu sürede, *teoride* “birey” tanımına dahil edilmeyen **kadınların** bu çabaları toplumsal gerçeklikte birey kavramına dahil olma çabası olarak nitelenmelidir. Modern demokrasinin, “sınırlı birey” kavramının getirdiği toplumsal sorunların bir sonucu olarak kadınların hak arama sürecini okumak mümkündür.

20.yy’ın sonunda ve 21.yy açısından Batı toplumlarında daha fazla hak talepleriyle karşılaşıldığı görülmektedir. Bu hak talepleri çoğu zaman, *çok kültürlülük* ve *kimlik* sorunları temelinde olduğu görülmektedir. Bu süreçte, en fazla dikkat çekenler, *feministler* ve *çevreciler* olarak ifade edilebilir.

Çevre konusunun, modern demokrasiyle olan bağıını vurgulayarak, çevrecilik hareketinden bahsedecek olursak; *insanın kendi hayatı üzerindeki belirleyicilik* sorununun modern demokrasiyle doğru orantılı olduğunu daha önce vurgulamıştık.

Bu sayede, doğal çevre ile insanın kendi hayatı üzerindeki belirleyiciliği arasındaki ilişkiyi de tartışmak istiyoruz.

Bu bağlamda, çevreci hareketlere öncelikle bakarsak; çevre konusunun dünyada bir sorun olarak algılanmaya başlanması 1950'li yıllar olarak nitelenmektedir. 1970'li yıllar ile birlikte ise, toplumsal ve siyasal yaşamda gündemi oluşturmaya başladığı görülecektir. Bu yıllarda Batı Avrupa'da çevreci siyasal partilerin kurulduğu ve ayrıca çeşitli partilerin programlarına da çevreci yaklaşımların dahil edildiği görülmektedir(Şahin, 2008: 223-245).

Çevreci yaklaşımların üzerinde durduğu konular; su kirliliği, hava kirliliği, toprağın kirlenmesi, floranın* korunması, canlı ve cansız kültürel çevrenin korunması, radyoaktif kirlilik, nükleer güvenlik, küresel kirlenme, küresel ısınmaya bağlı denizlerin yükselmesi, tarım, gıda, su ve biyoçeşitlilik kaynaklarının *mülkiyet hakları* kapsamına alınması, sanayileşmiş ülkelerin atıklarını Batı-dışı coğrafyalara bırakmaları temel problemler olarak vurgulanmakta ve bu konularda çevrecilerin örgütlü çalışmalar yaptıkları görülmektedir(Keleş, 2002: 24-36, Shiva, 2010 ve Ataöv, 2009).

Çevreci yaklaşımların, iddialarına göz atarsak, *küresel kirlenme*; fosil kökenli gazların yayılmasıyla oluşan bir kirlilik olarak ifade edilmektedir. Bu kirlilikte, atmosfere fosil kökenli karbon dioksit gönderiminden dolayı ABD dörtte bir oranla en büyük paya sahiptir. Bu gazların zararları konusunda ilk tepkilerin 1990'lı yıllarda olduğunu Ataöv belirtmektedir. 1992'de "*BM Çevre Antlaşması*" gereği, katılan devletler atmosfere bıraktıkları gazlara sınır getirecekleri konusunda uyum sağladıkları ifade edilmektedir. 1997'de ise, "*Kyoto Sözleşme Tutanağı*" adlı belgeyle endüstrileşmiş devletler yaydıkları gazları %5,2 oranında azaltacaklardı. Ancak 2001 yılında ABD anlaşmaya uymayacağını açıklamıştır. Bunun yanında, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya çeşitli şekillerde anlaşmayı delmiştir (Ataöv, 2009: 16-19). Bunun yanında, *küresel ısınmaya* bağlı olarak denizlerin

* Flora, yöreye özgü bitki ve mikroorganizmalarla birlikte çevrenin insan dışında kalan canlı biyolojik zenginliği olarak ifade edilir(Keleş vd., 2002: 31).

yükselmesi sonucu tamamen yok olacak ya da üzerinde yaşanamaz hale gelecek yerlerin listesi oldukça uzundur ve dolayısıyla dünya genelinde hayatları etkilenecek insan sayısı oldukça fazladır.

“Bunlar Pasifik’te Amerikan Samoası, Fiji, Fransız Polonezyası, Guam, Kiribati, Marshall Adaları, Mikronezya, Nauru, Kuzey Marianalar, Palau, Samoa, Solomon Adaları, Tonga, Tavalu, Vaniatu ve Joponya’nın dört büyük anayurt adalarına uzak adacık kümeleri; Atlantik’te Bahamalar, Bermuda, Cape Verde, Faroe Adaları, Guernsey, Jursey ve Man ile Portekiz’in Atlantik adaları; Hint Okyanusu’nda Komorlar, Maldivler, Mauritius, Mayotte, Réunion ve Seychelles; Karayip’te Antigua ve Barbuda, Aruba, Barbados, Dominika, Grenada, Guadeloupe, Hollanda’nın Antilleri, Martinique, Saint Lucia, Saint Kitts ve Nevis, Saint Vincent ve Grenadinleri Trinidad ve Tobago ile Virgin Adalarıdır.”(Ataöv, 2009: 27).

İnsan yaşamını etkileyen ekolojik sorunların dışında başka sorunlardan da bahsedilmektedir. Tarım, gıda, su ve biyolojik çeşitlilik kaynaklarının, *mülkiyet hakları* kapsamına alınmasına karşı çevreciler, toplumsal örgütlülük anlamında faaliyetlerde bulunmaktadır. Shiva, su kaynakları ve gen kaynaklarının toplumun ortak mülkü olduğunu ifade etmektedir. Kültür, su ve biyoçeşitlilik alanlarının yani ortak mülklerin “mülkiyet toplumu” tarafından sınırlandırıldığını ve bu çevirmelerin mahrumiyet yarattığını vurgulamaktadır(Shiva, 2010: 14-15).

Doğal çevrenin; insanların yaşamıyla birebir ilişkili olduğu algısının gelişmesiyle birlikte, ***insan hakları*** kavramının da geliştirildiği görülmektedir. Bu konuda, *üçüncü kuşak insan hakları* kavramı ortaya atılmaktadır. Keleş, bu sınıflandırmanın UNESCO tarafından yapıldığını belirtir. Bu haklar; *çevre hakkı, kalkınma hakkı, barış hakkı ve insanlığın ortak miraslarından yararlanma hakkı* şeklinde yeni kuşak insan hakları olarak kabul edilmektedir(Keleş vd., 2002: 74-75 nakil Karel Vasak, “A 30 Year Struggle: The Sustained Efforts Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights”, *Unesco Courier*, Kasım 1977, s. 29.)

Sonuç olarak değerlendirirsek; günümüzde toplumsal hareketler çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler; kadınların toplumsal yaşam içinde daha fazla hak talebi ve

insanın içinde yaşadığı doğanın ve kaynakların bireysel bencillik ya da insan odaklı bencillikle (canlı ve cansız diğer doğayı dışlayıcı) kullanma ve tüketmeye karşı dünya genelinde örgütsel hareketlerin oluşumları gözlenmektedir.

Mülkiyetle sınırlı birey kavramı dışında kalan toplumsal kesimler; 17.yy'dan 19.yy'a kadar karşılaştığı sorunlar, 20. ve 21. yy'da haklarını geri isteme şeklinde karşımıza çıkan hak talepleri ile sonuçlanmıştır. Daha önceki tarihsel süreçte, mülkiyetle sınırlı birey kavramının dışında kalan; kadınlar, yoksullar, siyahlar, Kızılderililer, Asyalı göçmenler ve dolayısıyla, farklı medeniyet evrenlerinden olanların hak arama süreci içine girmeleri *çok kültürlülük* sonucunu doğurmuştur. Bu çabaları, *mülkiyetle sınırlı birey kavramını aşma çabaları* olarak ifade edebiliriz.

Çok kültürlülüğün, küresel süreçle birlikte; iletişim teknolojisinin gelişimiyle, toplumların daha fazla iletişime geçebilmesi ve dünya genelinde kozmopolit kentlerde farklı kültürlerden insanların birarada yaşaması olayının ve buna bağlı sorunların entelektüel manada genellikle vurgulandığı görülmektedir. Örneğin, *çok kültürlülük* mevzusunda Taylor; farklı dinsel, kökense, cinsiyet nedenleriyle toplumsal anlamda farklı konumda bulunan insanların toplumsal ve siyasal ortamda eşit ve farklı yurttaşlar olarak tanınması şeklinde bir ele alışı söz konusudur (Taylor, 2010). Literatürde genel bakış açısı, küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan ***çok kültürlülüğün*** vurgulanması biçimindedir. Tarihsel sürecinden bahsedilmeksizin *çok kültürlülüğü* yeni toplumsal ve siyasal gelişmeler ekseninde değerlendirilerek, yeni bir olay gibi sunulmakta, böyle bir algı yaratılmaktadır.

Çok kültürlülük, dünya tarihinde ilk kez 20.yy'da ortaya çıkmış bir gelişme değildir.* İnsanların belli kültürel, dinsel... vs. topluluklar ekseninde ayrı ayrı birimlere ayrılması insanlık tarihinde çok yeni ve 19.yy'ın sonuna özgü bir olaydır. Tarihsel olarak karşımıza çıkan bu gelişmeye kadar farklı kültürel, dinsel, kökense

* Ulaşım ve iletişim imkanlarının 19. ve 20.yy'daki hızlı gelişimi, uluslararası göçler gibi dünya üzerindeki hareketlilik unsurlarını artıran etkiler, kültürler arası hareketlilik açısından önceki tarihsel süreçlerden daha hareketli kılarsa da, buna ek olarak kozmopolit şehirler tarihte hiç olmadığı ölçüde sayıca çoğalsa da ve kozmopolit şehirlerde farklı topluluklara ait insanların birarada yaşama problemleri giderek daha karmaşık bir hal olsa da, farklı topluluklar ilk kez 20.yy'da birarada yaşamaya başlamışlardır.

özelliklere sahip toplumların birarada yaşadığı imparatorluk* örnekleri mevcuttur. Çok kültürlülük mevzuu, 20.yy’a ait yeni bir gelişme değildir. *Yeni olan şey*; kültürel, dini, ırksal, sınıfsal ya da cinsiyet ayrımcılığı gibi diğer nedenlerle bugüne kadar tarihsel süreçte dışlanan, aşağılanan farklı toplum ya da Batı-dışı kimliklerin karşılaştıkları sorunlara modern demokrasi düzleminde *yaptıkları itirazlardır*. Bu doğrultuda, modern demokrasideki “**birey**” kavramının yeniden inşa edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. İfade ettiğimiz toplumsal nedenlerden dolayı **birey** ve **hak** kavramlarının toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.

B) MODERN DEMOKRASİNİN GÜNÜMÜZ SORUNLARI ÖNÜNDE GELİŞTİRİLMESİ

Çalışma boyunca, demokrasiyi süreç olarak okumak gerektiğinin üzerinde durmaktayız. Modern demokrasi, toplumsal ve siyasal bir yapı olması nedeniyle değişime ve gelişmeye açık toplumsal ve siyasal bir kurumdur. Siyasal ve hukuksal özgürlükler ve haklar anlamında süreç içinde genişleme ve derinleşme eğilimi göstermektedir. Modern demokrasinin, meşru zemini içinde yeralan Batı Avrupa ve ABD gibi ülkeler için 20.yy’ın sonu ve 21. yy’ın başı açısından temel, *içsel sorunu* toplumsal bütünü(farklılıkları) kuşatıcılık sorunsalıdır. Bu nedenle *modern demokrasinin* olası değişim yönünün **toplumsal bütünü (farklılıkları) kuşatıcılığa** doğru olacağını vurgulamaktayız. Modern demokrasinin düşünsel boyutuna dair temel eleştiri olarak toplumsal kuşatıcılıktan yoksun oluşu noktasına odaklanılmaktadır. Modern demokrasiyi süreç olarak değerlendirdiğimizde; **insan hak ve özgürlüklerinin** bir gereği olarak *modern demokrasinin bütünü kapsama doğrultusunda* genişlemesi gereği ortaya çıkmaktadır. Toplumsal bütünlüğü (farklılıkları) kapsayabilme noktasında; *insanın başka insana* (bir topluluğun başka bir topluluğa) bakışında daha *insancıl* bir yaklaşım **ihtiyacı** söz konusudur.

* Roma, Bizans, Osmanlı İmparatorlukları buna örnek verilebilir.

İnsan hakları kavramını derinleştirmek ve bu sayede toplumsal bütünlükleri (farklılıkları) kuşatıcılık ve kapsayıcılık anlayışıyla insanların birbirine yaklaşmasını sağlayabilecek bir kavramsal bakış gerekmektedir. İnsan hak ve özgürlüklerinin bir gereği olarak da toplumsal bütünlükleri(farklılıkları) kuşatıcılık sorunu aşılması gereken meselelerden biridir.

Bu bağlamda, kavramsal boyutta açmazlar taşıyan anlayışların “toplumsal ve siyasal gerçeklik alanından” kalkarak (yararlanarak), yeniden biçimlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Toplumsal gerçeklikten kalkarak, birey-insan bakış açısının kavramsal olarak genişletilmesinin imkanı sorgulanmalıdır.

1-Modern Demokraside İnsan(Birey) ve Hak Kavramları

İnsana dair kavramsal bakış açısını değiştirmenin imkanını sorgulamak bu bölümde amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, bilimsel bir yöntemle insana dair bakış açısı kavramsal boyutta nasıl ele alınabilir.

Sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler; toplum olaylarını anlamlandırma ve değerlendirme çabasında çeşitli *kavramlar* ve *teoriler* geliştirmektedirler. Giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi, anlama çabasına istinaden ortaya koydukları kavramlar, tipolojiler, doğası gereği karmaşık olan toplumsal ve siyasal gerçeklik alanını anlamlı hale getirme çabasıdır. Bu nedenle *kavramlar*, *tipolojiler* ile *toplumsal gerçeklik* birbiriyle ilişkili olmak durumundadır. Dolayısıyla, kalkış noktası toplumsal ve siyasal gerçeklik alanıdır. Toplumsal gerçeklik alanının değişimlerinden kalkarak, kavramsal içerikler zenginleşir. Bu anlamda, “*düşün alanını genişletmek*” hem modern bilimin yöntemini oluşturmaktadır. Hem de, Batı’da siyaset tarihinin ilk ortaya çıkışından beri uygulanan bir yöntemdir. Bu anlamda modern demokrasinin *içsel sorunlarının* aşılması çabasında, bu çabanın bilimsel bir perspektifte ilerleyebilmesi için; öncelikle düşün alanının geliştirilmesi, kavramsal ve felsefi boyutlarıyla ortaya konması gerekecektir.

Modern demokrasi bağlamında konuya baktığımızda, düşünsel çerçeve; *toplum sözleşmesi* anlayışı üzerine inşa olmuş ve devamındaki süreçte her ülkenin anayasal hakları çerçevesinde kapsamı genişlemiştir. Batı Avrupa ve Kuzey

Amerika’da 20.yy ile birlikte siyasal hakların hukuksal kapsamı kadın-erkek herkese ulaşmıştır. Bunun yanında, 1948’de BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile ifade edilen *kişisel haklar, hukuki haklar, sivil özgürlükler, siyasal haklar, geçim hakları, iktisadi haklar, sosyal haklar, kültürel haklar* ile hukuksal kapsamın daha da genişlediği görülmektedir. 1960’lardan itibaren dünya genelinde sömürge topraklarının bağımsızlıklarını elde etmesi ve 20.yy’ın ikinci yarısından itibaren de dünya genelinde farklı kimlikler bazında toplumsal, kültürel, siyasal hak taleplerine yönelik toplumsal hareketlerin yaygınlık kazandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, sadece Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da değil, dünya genelinde; **insanların haklarının** yani tanımının kapsamı; bir toplumsal ve siyasal gerçeklik olarak başka bir yerde durmaktadır. Bu doğrultuda, *insanın* toplumsal gerçeklikte bulunduğu yerden hareketle; kavramsal olarak sahip olduğu *hakların* da genişletilmesi ihtiyacı söz konusudur. **İnsan** tanımının, sahip olduğu bütün ilişkilerle ve **haklarla** birlikte toplumsal, siyasal, çevresel gerçeklikten hareketle ele alınması ve yeniden tanımlanması gereği ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada, modern demokrasiyle, *toplumsal bütünlükleri(farklılıkları) kuşatıcılık ve kapsayıcılık* arasında bağ kurmak gerekecektir. Modern demokrasi, bu sayede *içsel sorunlarını* aşabilir. Bu doğrultuda, modern demokrasinin düşünsel kavramlarının zayıf yönlerinin güçlendirilmesi ve yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.

Küresel süreçle birlikte, modern demokrasinin alternatifsiz ve rakipsiz kalması modern demokrasinin zaferi olarak algılanmaktadır(Fukuyama, 2012). Ancak bu durumun yanında, modern demokrasinin taşıdığı sorunların da ifade edilmesi gerekmektedir. Bir gelişim süreci olarak ele aldığımız modern demokrasinin eksiklikleri ve sorunları 18. ve 19.yy’da kalmış ve 20.yy’da bütün sorunlar aşılmış değildir. Dahl’ın deyişiyle varolan “... demokratik değerlerin, değerler evreninin tamamını oluşturduğuna inanmış gibidirler.....”(Dahl, 1996: 10). Toplumsal yaşamın bir gereği olan değişim ve bu değişime göre toplumsal ve siyasal kurumların -modern demokrasinin- yeni değerlerle güncellenmesi olağan bir durumdur. Bu manada, modern demokrasiye dair incelemelerimizin sonucunda; yeni

değerler, algılar ve yeni kavramsal içeriklerin dahil edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Modern demokrasi, dayandığı toplum sözleşmesi anlayışı ekseninde bir *insan(birey)* anlayışı ortaya koymaktadır. Buna göre, *insan(birey)*, kişisel güvenliği ve mülkiyet hakları kapsamında, toplumsal realiteye kıyasla sınırlı bir içerikte ele alınmakta ve kavramsallaştırılmaktadır. Toplumsal gerçeklik alanından yararlanarak, *insan(birey)* tanımını geliştirme imkanı söz konusudur.

İnsan, içinde bulunduğu toplumsal koşullar, tarihi etkiler, insan ilişkileri, doğal çevrenin etkileri ve doğal çevrede yarattığı değişimlerle bütünsel olarak tanımlanmalıdır. Bu noktada Shiva, bir birey tanımlaması çabasında olmaksızın ifade ettikleri, bireyin yeniden tanımlanması çabasında, insanın içinde yaşadığı sosyal, kültürel evren kadar fiziki evrenle, doğal çevreyle olan bağını da hatırlatıcı niteliktedir. Birey kavramını ele alma çabasında Shiva'nın yaklaşımlarına bakma gereği duymaktayız.

Shiva'nın *Yeryüzü Demokrasisi* adlı kitabı sadece çevre konusuyla ilişkili olarak nitelenebilecek bir çalışma değildir. Meseleyi; sadece doğa olarak değil, aynı zamanda **insan** olarak ele alır. *İnsanı*, diğer canlı, cansız doğayı ve insanın yaşamı boyunca ilişkide bulunduğu diğer öğelerle birlikte ele almakta ve değerlendirmektedir. Bu sayede *insan*, realitede bulunduğu yere geri dönmektedir, diyebiliriz. Shiva; insanın, yeryüzünde yalnız olmadığını hatırlatmaktadır. Bunun yanında, insanın; toplumda diğer insanlarla birlikte yaşaması gibi, dünyanın sadece insan neslini barındırmadığını da vurguladığı görülmektedir. İnsan dışında, geriye kalan tüm canlıların da su bulabilmeye, doğanın da varolan çeşitli döngülerini yerine getirebilmeye **haklı** olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısından, toplumsal *bütünleri(farklılıkları) kuşatıcılığın*; yani tüm insanları odak noktamıza koymamızın da *yeterli olmadığını* dile getirmektedir. Bu nedenle de Shiva, *yeryüzü ailesi* kavramını kullandığı görülecektir. Bu sayede; **insana**, *yeni bir gözle bakmamıza* katkı yapmaktadır. Dolayısıyla, bencilliği aşan ve onun dışına çıkabilen bir *insan anlayışına* vurgu yaptığı anlaşılmaktadır.

İnsanın içinde bulunduğu *toplumsal gerçeklik* alanından hareketle 21.yy'da karşımıza çıkan toplumsal sorunlar dolayısıyla **hak** kavramına farklı bir gözle bakma ihtiyacı duymaktayız. **Hak** kavramına dair insan algısının derinleştirilmesi gerekmektedir. Hak kavramı özellikle hukuk konuları; miras, mülkiyet...vs. gibi sadece maddi konularla sınırlı olarak algılanmamalıdır. **Hak** ve **adalet** kavramı sadece maddi unsurlar, para, mülk gibi ekonomik unsurlar olarak algılanmış ve çerçevesi daraltılmıştır. **Hak** kavramı, konjontürel algımızda özellikle *ekonomiyle* sınırlanmıştır. **Hak** ve **adalet** kavramı sadece hukuk alanını ilgilendirmekle kalmamaktadır. Toplumsal alanın tümünü ilgilendiren daha geniş kavramlardır. Hak kavramı, hayatımızın tamamını kuşattığı takdirde varolan sorunları aşmamızı sağlayabilir. İnsanın başka insana bakışında, bir toplumun başka bir topluma ve ya topluluğa bakışında “*toplumsal adalet*” içerikli bir **hak** kavramı sayesinde *insancıl* bir yaklaşım elde edilebilir.

Bu noktada “**insan hakları**” kavramını zenginleştirmek önem taşımaktadır. **Hak** kavramlarının, insan yaşamının her yönüyle ilişkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. **Hak** kavramlarının, *sosyolojik, felsefi ve siyasal* olarak toplumu kuşatabilecek şekilde doğru tanımlanabilmesi önem taşımaktadır. Zihinlerdeki **hak** kavramı sorgulanmalı ve *insanın tüm yaşam alanlarını kuşatabilecek* bir perspektife oturtulmalıdır. İnsan haklarının, **hak kavramı** bu anlamda çok boyutlu bir şekilde derinleştirilmelidir.

Hak kavramı denildiğinde ne anlaşılmaktadır. Hak kavramları toplumda yabancı olduğu bir kavram değildir. İlk toplumlardan beri, **hak** kavramına ihtiyaç duyularak buna bağlı çeşitli toplumsal kurumlar ortaya çıkmıştır. *Gelenekler, toplumsal normlar, dinsel kurallar, yasalar...* “**hak**” kavramları ekseninde toplumlarda ortaya çıkan farklı örgütlenmelerdir. **Hak kavramı**, insan toplumlarının temel ihtiyaçlarından biri olarak her daim kurumsallaşmış ve değişime uğramıştır. Bu çabada, tarihsel süreçte; iki temel ayrım karşımıza çıkmaktadır. Farklı uygarlıkların siyaset ve hukuk anlayışlarına I. bölümde değinmiştik. Özellikle de **hak** ve **adalet** kavramları doğrultusunda farklı uygarlıkların insan ve hukuk algısındaki farklılıkların altını çizmiştik. Hukuku, toplumla ilişkili bir adaletle açıklayan hukuk

anlayışıyla tarihsel süreçte çoğunlukla Doğu toplumlarında karşılaşmıştık. Batı toplumlarının tarihsel sürecinde ise, doğal hukuk(herkes için doğru olan) ve pozitif hukuk olarak iki hukuk algısının belirginleştiğini göstermiştik. Sonuçta, Doğu hukuk algısını toplumla ilişkili ve toplum odaklı bir adalet kavramıyla daha bir yakınlaşmış olarak tespit ettik. Siyasetname geleneğine bakıldığında; dini kurallar, gelenekler ve yasalar “**toplumsal adaleti**” oluşturmak *bütünü kucaklamak* amaçlıdır. Nizam’ül Mülk’ün Siyasetnamesi’ne ve Keykavus’un Kabusnamesi’ne bakıldığında; yönetimi altındaki her canlının güvenliğinden mesul ve karşılaştıkları sorunları aşma yönünde davranmanın esas alındığı görülmektedir. Günümüz anlayışıyla bakıldığı takdirde eksiklikler elbette vardır. Ancak siyasetnamelerin yani, devlet yöneticilerine özel yazılan bu çalışmaların, *temel problemi* yönetimi altındaki bütün canlılara **adaletin** yönetici tarafından dağıtılabilmesidir. **Hak** kavramının, toplumsal ihtiyaçlar bağlamında zenginleştirilmesi açısından toplumsal adaletin oluşturulması mantığı günümüzün sorunlarına ilham vermeli ve katkı yapmalıdır. Bu anlamda, modern demokraside haklar meselesinin boyutlarının toplumsal bütünlüğü kuşatıcı şekilde zenginleştirilmesi önem taşır.

Hak kavramına bağlı bir diğer kurumsallaşma biçimi de, Batı siyasal literatüründe karşımıza çıkmaktadır. Bu ise, yasanın *yasa koyucu yararına biçimlenmesidir*. Bu iki sonuç birbirine tamamen zıttır. Bu noktada **hakkavramlarının**, *toplumsal adaleti oluşturma* amaçlı biçimlenmesi önemlidir. **Hak kavramları** zenginleştirilirken bu durum dikkate alınmalıdır. Hak kavramına, **toplumsal adaleti oluşturma** perspektifinden bakıldığı sürece, insanların yaşamlarında karşılaştığı olumsuzluklar aşılabılır.

Bu noktada **adalet** kavramını ifade gerek; *adalet* kavramı, bir ya da iki kişinin hakkının elde etmesi demek değildir. Çünkü bu kişilerin dışında kalanların zararına olabilir. *Adalet*, anlam olarak herkes hakkını elde ettiğinde olabilir. Bu nedenle de, adalet, zaten toplumsal bir sonuçtur. Adalet, toplumsaldır ve herkes içindir. Adalet kavramı, bu nedenle *toplumsal adalet* anlamını içerir.

Dolayısıyla, **insan** tanımını sahip olduğu bütün **haklarla** birlikte ifade etmek gerekecektir. Bu anlamda, **insan**, yaşamı boyunca ilişkili olduğu toplumsal, tarihi,

kültürel, ekolojik evrenlerin tümüyle birlikte ve bu bağlamda sahip olduğu tüm **haklarla** ve bu sahip olduğu hakları gerçekleştirebilme olarak **özgürlüğüne** de sahip bir varlık olarak niteleyebiliriz.

2- Yeni Bir İnsan Algısı İhtiyacı

Meşru zeminde yeralan; yani modern demokrasi süreci içinde yeralan toplumların sorunlarını irdeleme ve aşma imkanını sorgulamaktayız. Bu çabamızda, modern demokrasinin sorunları olarak; kavramlara dair sorunları, alan farklılığı nedeniyle idealler ve uygulama farklılıklarını ortaya koyduk. Toplumsal yaşamda karşılaşılan sorunlar doğrultusunda, ideallerin ve kavramların, günümüz sorunları ekseninde güncellenmesi gerektiğinin altını çizdik. Bunları, **birey** ve **hak** kavramları ekseninde ve **toplumsal bütünlükleri kuşatıcılık** ve **kapsama** sorunu olarak somutlaştırdık. *Toplumsal bütünlükleri (farklılıkları) kuşatıcılık* sorunsalı bağlamında varolan toplumsal, kültürel, siyasal sorunları değerlendirme ihtiyacı duymaktayız.

Toplumsal bütünlükleri kuşatıcılıktan ne anlamamız gerekiyor. Bu anlamda “kuşatıcılığı” açıklamakta, Shiva’nın bakış açısını vermek bize yardımcı olacaktır, kanaatindeyiz. Shiva’nın, **yeryüzü ailesi** olarak ifade ettiği; sınıf, cinsiyet, din ayrımı olmaksızın tüm insan toplumları ve yine bu aileye mensup canlı, cansız tüm varlıklardır. Sadece insan toplumlarının sorunlarına değil, tüm varlıklardan oluşan, kendi deyimiyle, “uzayın” sorunlarına ve haklarına da çözüm önerebilme ve üretebilme olarak açıklamaktadır(Shiva, 2010). Bu anlamda “insanı” içinde bulunduğu toplum içinde ele alırken, aynı zamanda bireyin kültürel, ekonomik, ekolojik, toplumsal, siyasal olarak ilişkide bulunduğu, içinde yaşadığı, yararlandığı, biçimlendirdiği, kimi zaman kirlettiği ve kimi zaman da ilham aldığı bütünsel doğayla ve evrenle ilişkili bir biçimde ele alarak, insanı (bireyi) gerçekte içinde yaşadığı enlem ve boylamlarına tekrar geri bıraktığını ileri sürmekteyiz. İnsan toplumlarının bütünü kuşatma ve kapsama sorunlarına neredeyse tüm boyutlarıyla ulaşabilmeyi sağlayacak bir bakış açısı söz konusudur.

Toplumsal bütünlükleri kuşatıcılık; insan ve insan toplumlarını çevreleyen ilişkiler bütünü ve bu ilişkiler bütünü (evrenini) doğru tanımlamak önemli

olacaktır. Bu sorun insan toplumları için önem taşımaktadır. İnsan toplumlarıyla ilişkili ve onu çevreleyen ilişkiler bütününe perspektifi olabildiğince genişdir. Bu nedenle de, bu ilişkiler bütünlüğü olarak ortaya koyduğumuz *kuşatıcılık ve kapsayıcılık sorunu* aşılması güç bir problemdir.

Modern demokrasi süreci çerçevesinde bakıldığında, bu problemin aşılmasında hukuksal manada belli bir yol alınmıştır. Batı'da 18.yy'da kanun önünde insanların eşit sayılması, daha sonra 20.yy'da kadınlara siyasal hakların tanınması ve İnsan Hakları Bildirileri....gibi. Bu gelişmeler toplumsal bütünlükleri kuşatıcılık sorununa modern demokrasinin katkısını ifade etmektedir. Ancak, insanın ve insan toplumlarının ilişkide bulunduğu ve onu çevreleyen ilişkiler, ağlar bütünü olabildiğince genişdir. Tarihsel süreçte karşılaşılan gelişmeler, sadece *hukuksal ve siyasal haklar* yönünde atılmış adımlardır. Kuşatıcılık ve kapsayıcılık sorunu, insanın ve toplumun ilişkide bulunduğu birçok alanı kapsayacak bütünlüktedir.

Bu noktada, modern demokrasinin, **insan hakları** perspektifinin *toplumsal bütünü kuşatıcılık* anlamında zenginleştirilmeye daha yakın durduğu görülmektedir.

21.yy'da insanlar karşılaştıkları toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal sorunlara ve yaşamlarında karşılaştıkları **her türlü hak arama taleplerinde**; çevre, kadın kimliği, kapitalizmin dünya genelinde yarattığı yoksulluklar gibi toplumsal sorunların **çözüm alanı olarak modern demokrasiyi** görmektedirler. Modern demokrasi *insana dair varolan sorunları çözme vaadindedir*. Toplumsal sorunların aşılması noktasının; **siyaset ve modern demokrasi** olduğunu Dahl da dile getirmektedir(Dahl, 1996).

Bu nedenle; modern demokrasi, toplumsal hayatta karşılaşılan farklı sorunları aşma noktasında, bireylerin sadece siyasal alandaki sorunlarını aşma iddiasındaki bir kurum değildir. Toplumsal yaşamın diğer alanlarında da, insanın karşılaştığı sorunları aşmasında rol oynayan ve aşma zemini sunan bir kurum olarak *modern demokrasiyi* niteleyebiliriz. Bu bağlamda, modern demokrasi zemininin insan için neden önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak da, modern demokrasinin sorunlarının aşılmasının da neden önemli olduğu açığa çıkmaktadır. Modern demokrasi, insanların toplumsal ve siyasal düzlemde karşılaştıkları sorunları

aşmalarında imkan sağlayabilecek bir kurum olduğu için, modern demokrasinin sorunlarının aşılması önem taşır.

Modern demokrasi sürecini ele alırken düşünsel boyut ve toplumsal boyuttan yararlanarak bütünsel bir ele alış yapmaya çalıştık. Bu anlamda, modern demokrasi sürecine dair bütünsel gerçeklik resmine yaklaşmaya çalıştık. Bu çabamızda, modern demokrasinin sahip olduğu *iddiaları* dolayısıyla tarihsel süreçte, insana getirdiği olumlu konumu ifade ettik. Bunun yanında, *meşru zeminde* yeralan toplumlarda modern demokrasinin *içsel sorunları* olarak beliren sorunlar da tespit ettik. Bu noktada, toplumsal gerçeklik açısından **bireyin-insanın** konumunun varolan açıklamalar ile uyumsuzluğu dikkat çekmektedir. Birey kavramının sınırlılığını aşma çabasında toplumsal realitedeki *bireyin-insanın* yaşamı, ilişkileri, toplumsal, kültürel, ekonomik, ekolojik bağları belirleyici olacak şekilde, dolayısıyla, tarihsel ve toplumsal realiteden kalkarak “teorik gerçekliği” biçimlendirmek gerekecektir.

21.yy’da modern demokrasinin karşılaştığı sorunların aşılmasında, insana bakış açısı daha kapsayıcı, geniş, dışlayıcı olmayan bir nitelikte olması ihtiyacı vardır.

SONUÇ

Çalışmamızda, Batı toplumlarında modern demokrasiyi sosyolojik bir ele alış yolu ile incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, toplumsal-siyasal bir mekanizma olarak *modern demokrasinin* incelenmesinde kavramsal, düşünsel boyut -bir anlamda modern demokrasinin iddiaları ile- tarihsel ve toplumsal boyutunun her ikisinin de ele alınması yöntem olarak uygulanmıştır.

Sosyal bilimsel bir çalışmanın yürütülmesinde, toplum olaylarını, anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkan *zihni faaliyet* (çaba) ile *toplumsal-tarihsel gelişmelerin* her iki boyutunun da göz ardı edilmeden incelenmesinin ve değerlendirilmesinin gereğini ve önemini Batı toplumlarında modern demokrasi mevzusunun incelenmesi yoluyla kanıtlamayı amaçladık. Bu doğrultuda modern demokrasinin, *siyasal bir sistem* olarak incelenmesi gerekmiştir.

Toplumsal-siyasal bir mekanizma ve bir siyasal sistem olarak modern demokrasinin incelenmesinde, öncelikle toplumlarda siyasal sistemlerin üzerinde durulması gereği söz konusudur. Çalışmada öncelikle tarihsel süreçte, farklı toplumların siyasal ve toplumsal yapılarını inceledik. Toplumların, ortaya koydukları üretim süreçleri, coğrafi yapıları ve buna bağlı olarak da toplumsal ihtiyaçlarını karşılama faaliyetlerine göre, farklı *toplumsal-siyasal birimler* ortaya koyduklarını gördük. Bu süreçte; toplumların özellikle kent yaşamına geçişiyle birlikte siyasal yaşamın da karmaşıklaştığını vurguladık. Dolayısıyla, tarihsel süreçteki örneklerden hareketle; *kent yaşamının gelişmesi* ile *siyasal yaşamın güçlenmesi* arasındaki bağlantıların belirgin bir şekilde ortaya çıktığını vurguladık. Bunun yanı sıra, toplumlarda siyasal sistemlerin ortaya çıkması ve gelişmesiyle *hukuk kurumu* arasındaki bağları göstermeye çalıştık. Toplumların tarihsel serüveninde, özellikle 18. ve 19.yy'a kadar ki süreçte, farklı toplumsal ve tarihsel birikimlerin; yine farklı *siyasal, kültürel, hukuksal evrenler* yarattığı vurguladık. 19.yy ve 20.yy'a gelindiğindeyse, neredeyse tüm toplumlarda siyasal sistem olarak ***modern demokrasi modelini*** benimseme yolunda gelişmelerin yaşandığını ya da en azından *demokrasi* adını kullanmaya çalıştıklarını ifade ettik.

Tarihsel süreci gözönüne aldığımızda, modern demokrasinin daha önce ortaya çıkan siyasal sistemlerden farklılığının ve günümüz açısından

belirleyiciliğinin, öneminin açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle modern demokrasinin açıklanması önem taşımaktadır.

Bununla beraber, modern demokrasinin “düşünsel boyutu” ve “tarihi-toplumsal gerçekliğinin” birarada ele alınması yöntemini kullanarak çalışmayı oluşturma çabasında, *modern demokrasinin süreç olarak incelenmesi* gereği ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda toplumsal bir süreç olarak modern demokrasiye bakmakta ve açıklama getirmekteyiz. Modern demokrasiyi tarihsel süreçte, toplumlara getirdiği **kazanımlar** ve **hakların**, daha önceki siyasal yapılarda olmadığını da göz önüne aldığımızda, modern demokrasinin sorunlarının aşılması daha da önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, çalışmamızda modern demokrasinin açıklanma çabasında ortaya çıkan sonuç, **modern demokrasinin** devamlı olarak tarihsel süreçte *kendisini geliştiren bir yapı sergilediğidir*. Modern demokrasi, karakteri itibarıyla toplumsal alanda yaşanan sorunlar karşısında biçim değiştirebilmiştir. Modern demokrasinin ortaya çıktığı 17.yy’dan bu yana, karşılaşılan toplumsal ve siyasal sorunlar karşısında kendisini geliştirdiği bilinmektedir. Zira 17.yy’da İngiltere’de ortaya çıktığı sıralarda modern demokrasi günümüzün toplumsal ve siyasal haklarını henüz yaratmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda; modern demokrasinin sorunlarının vurgulanması ve nasıl aşılabacağı meselesine dair çözümler de geliştirilmiştir.

Çalışmamızda modern demokrasi sürecini anlama ve çözümleme çabamızda, öncelikle modern demokrasinin sahip olduğu *kurumlar, değerler, yapısal özellikler, işleyiş mekanizmaları* ve *demokratik siyasal kültürden* bahsetmekteyiz. Modern demokrasinin yalnızca kurumsal işleyişler çerçevesinde gelişen toplumsal bir kurum olmaktan öte, genel olarak siyasal ilişkilerde ve toplumsal ilişkilerde *demokratik siyasal kültür* olarak adlandırabileceğimiz bir süreci de yaratan ve bu sayede *özgür insanı* bir iddia olarak oluşturan kurumsal işleyişlerin ortaya çıktığı yorumunu yaptık. Bunun yanında; kurumsal tanımların, değerlerin ve yapısal özelliklerin yanı sıra, modern demokrasiyi Batı Avrupa’da ortaya çıkaran toplumsal süreçlerin de üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu nedenle, çalışmada *tarihi-toplumsal sürecin* farklı yönlerine bakılmıştır. Dolayısıyla, Batı Avrupa’da modern demokrasinin ortaya çıkmasında modern devlet mekanizmasının var olması önem taşımaktadır. Bu anlamda modern devlet mekanizmasını yaratan toplumsal-tarihsel süreç modern demokrasiyi de biçimlendirmiştir. Bu bağlamda, modern devlet ve modern devletin sorunları – özgürlük problemi- Batı’da siyasal yaklaşımların gelişiminde belirleyici olmuştur. Özellikle liberal siyasal anlayış, Batı Avrupa’da 17.yy’larda ortaya çıkmaya başlayan demokrasi biçiminin daha önceki demokrasi örneklerinden farklılığı noktasında belirleyici olmuştur. Batı Avrupa’da toplumsal süreçte sosyalist hareketler de siyasal ve sosyal hak talepleriyle farklı toplumsal kesimlerin siyasal alana katılma çabalarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, Batı Avrupa’da modern demokrasi sürecinin gelişiminde toplum olaylarıyla ve sorunlarıyla ilişkili bir şekilde siyasal yaklaşımların da etkili olduğu görülmektedir.

Bunun yanında, Batı Avrupa’ya farklı toplumların sınıfsal yapıları, iktisadi üretim mekanizmaları ekseninde bakıldığında; bu bölgede *modern demokrasiyi* ortaya çıkaran etmenin, çıkarlarını kollayan farklı toplumsal sınıfların *işbirliği* ya da *anlaşmazlığı* üzerine bina olan *uzlaşma siyaseti* olduğu ortaya çıkmaktadır. 17. ve 18.yy’larda farklı toplumsal kesimlerden elde edilen destek, uzlaşma ya da çıkar birliğinin meclis de siyasal yansıması olarak modern demokrasi ifade edilebilir.

Modern demokrasi sürecini hazırlayan toplumsal ilişkiler bağlamında *kapitalist ekonomik sürecin* de ele alınması önem taşıdığından çalışmada konunun farklı boyutları ve modern demokrasiyle ilişkisi bağlamında ele almaya çalıştık. Öncelikle modern demokrasi ve kapitalist ekonominin ortaya çıktığı dönemlerden günümüze değin arasında varolan ilişkiler ağını değerlendirme ve konumuzun bir gereği olarak anlamlandırma gereği duyduk. Bu çerçevede, modern demokrasi ve kapitalist ekonomiyi Batı’da *ortak bir düşünce kökeninden* ve zemininden meydana gelen siyasal bir kurum olarak; **modern demokrasinin** ve iktisadi bir kurum olarak da; **kapitalist ekonominin** hem *bütünsellik* ilişkisi içinde olduğunu hem de içinde bulundukları *çelişkili* durumları ortaya koymaya çalıştık. *Siyasal* ve *iktisadi* kurumlar olarak tarihsel süreç içinde farklı özelliklere sahip olarak gelişen bu kurumların,

sahip oldukları sürekli ve yakın ilişki nedeniyle *bütünsel* özellikler gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, bu iki farklı kurum arasında varolan *bütünsellik* ilişkisinde, *çelişkinin* de bulunduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ortak zeminden gelişen iki ayrı kurum olarak, *siyasal* ve *iktisadi* kurumların ortaya koydukları sonuçlar açısından farklılaşmaları söz konusudur. Bu anlamda modern demokrasinin *insan hakları* açısından bakıldığında örneğin doğal çevrede ortaya çıkan sorunlar ile *çelişkinin* barizleştiği görülmektedir. Kapitalist ekonominin üretim ve tüketim aşamalarında doğal çevrenin tahribata uğraması ve insanın bu tahribattan dolayı yaşamının etkilenmeyeceğine dair gelişen algısı da ortaya çıkan sonuçlar açısından ifade edilmelidir. İnsanların doğal çevreye hayatının her aşamasında muhtaç olmaları dolayısıyla* doğal çevrenin tahrip olmaması *bir insan hakkı olarak nitelenmeyi hak etmektedir.*

Dolayısıyla modern demokrasi sadece siyasal alanı ilgilendiren sorunların, meselelerin aşılması ve çözüm üretilmesi olarak değerlendirdiğimiz bir toplumsal kurum olarak karşımıza çıkmamaktadır. İnsanın toplumsal yaşamının; ihtiyaçları, sorunları ile ekonomik, kültürel, siyasal, doğal ve toplumsal çevreyle aslında bütünleşik olduğunu, her birinin birbirine bağlı olduğunu vurguladığımızda farklı alanlara dair sorunların aşılma alanı olarak modern demokrasiyi ifade etmemiz mümkündür. *İnsanın toplumsal yaşamda karşılaştığı farklı sorunların aşılma yeri olarak modern demokrasiyi göstermekteyiz.*

Bununla birlikte, modern demokrasi sürecini ele alma çabamızda, modern demokrasinin çeşitli sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu sorunların özellikle *kavramların sınırlılığı, iddia ve uygulama farklılıkları* olarak ifade etmek mümkündür. Modern demokrasinin kavramsal sorunları aşılabılır meselelerdir. Toplumsal gerçeklikten hareketle kavramlar, sosyal bilimciler tarafından her daim yeniden üretilebilir veya geliştirilebilir.

* Küresel ısınma ile suların yükselmesi sonucu dünya genelinde birçok bölgenin yaşanamaz hale geleceği, en azından oturulabilir kalan bölgelerde de tarım topraklarda tuz oranının artması nedeniyle tarım yapılamayacağı tahmin edilmekte, bu nedenle halen insanlar barınma, beslenme, giyinme, sağlık... ihtiyaçları için doğal çevreye muhtaçlar.

Çalışmanın bütününde, modern demokrasinin “düşünsel boyutu” ve “toplumsal boyutu”nu biraraya getirme çabası içinde olunmuştur. Modern demokrasi sürecinde, karşımıza çelişkiler ve farklılıklar çıktığı görülmektedir. Üretilen kavramların, toplumsal gerçekliklerle *uyumsuzluğu*, temel iddialar ile uygulamalardaki *farklılıklar*, *çelişkiler* dikkat çekmektedir. Bu durumun izleri modern demokrasinin; Batı Avrupa ve ABD’deki tarihsel sürecinin incelenmesiyle ortaya çıktığı gibi, 21. yy’ın güncel problemlerinde varolan *çelişkiler* ve *sorunlarla* da karşımıza çıkmaktadır. *Kimlik problemleri* ve *birarada yaşama* problemlerinin nasıl aşılabacağı, modern demokrasinin 21.yy’da en çok vurgulanan ve aşılmaya çalışılan problemidir.

İncelememiz sonucunda, modern demokrasinin tarihsel süreçte karşılaştığımız sorunları ile günümüz sorunlarının birbirinden bağımsız ve ilişkisiz olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda modern demokrasi sürecinin özellikle iddialar ve toplumsal gerçeklik açısından ***haklar ekseninde*** farklılıkları dikkat çekmektedir. Özellikle de başta ifade ettiğimiz gibi çoğu çalışmanın modern demokrasi sürecinin çoğunlukla teorik yönüne odaklanmasıyla, haklar ekseninde iddialar ile toplumsal süreç farklılıkları daha da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, kavramlara dair ve uygulamalara dönük olarak ***sorunlar*** ve bunlara dair ***çözüm önerileri*** çalışmada ifadesini bulmuştur.

Bu anlamda modern demokrasinin *içsel sorunlarını* aşma noktasında; “*insanın insana bakış açısında*” yeni bir alan açmak gereklidir. Bugüne kadar Batı’da varolan insana bakış ile yaşanan toplumsal ve toplumlar arası olaylara bakıldığında, sonucun başarılı olmadığı görülmektedir. Bu iddiayı açıklamak gerekirse, dünyadaki insanların yaşamları karşılaştırıldığında büyük bir çoğunluğun yaşamı sosyal, kültürel, iktisadi, ekolojik olarak güç şartlar altında geçiyor ve çok az sayıda insanın yaşamı da toplumsal-iktisadi anlamda bu güç şartların tam tersi ise sonuç olarak başarısız bir noktaya gelindiği ifade edilmelidir. *İnsanın (başka) insana bakışında* sorunlar olduğu kabul edilmelidir. Daha ***insancıl*** bir yaklaşımın kaynaklık ettiği bir insan algısına ihtiyaç söz konusudur. Bu arayışa yine insanlığın bugüne kadar ortaya koyduğu birikimler, insan anlayışları kaynaklık edecektir. İnsanın

insana bakışında farklılık yaratacak, yeni bir anlayış insanlığın bugüne kadar getirdiği birikimlere bakılarak, onlardan yararlanarak, eleştirerek, üzerine yeni şeyler koyarak, “*insanın insana bakışında yeni bir alan açma*” imkanı olabilir. İnsan, tarihsel süreçte toplumsal yaşam içinde uzun serüveninde her defasında bilgiyi sıfırdan ortaya koymamış aksine, birikim esasına göre bilgi üretmiş ve toplumsal gelişim sürecini sürdürmüştür. Sıfır noktasından yeni bir *insan algısı* yaratma imkanı yoktur. Bu nedenle, yeni bir şey ortaya koymak için bugüne kadar üretilen birikimlerden yararlanmak gerekecektir.

Çalışmanın başında ifade ettiğimiz; “*düşünsel çerçeve*” ile “*toplumsal gerçeklik*” çerçevesinin birbirinin yerine varsayılamayacağı iddiamızı yineleyerek ifade edersek, günümüzde sosyal bilimler ve sosyoloji alanında, çalışma süresince ifade edilen sorunlara çözüm olarak ortaya konan teorik yaklaşımlar, kavramlar sorunları aşmaya yeterli gelememektedir. Varolan kavramsal ve teorik sınırlar içinde kalındığı sürece sorunlar aşılamamaktadır. Sorunlar, varolan kavramsal ve teorik evren içinde çözilemiyorsa, aşılamıyorsa, kavramsal ve teorik evrenin *sınırları* veyahut *sınırlılığı* tartışılmalıdır. Sosyoloji ve sosyal bilimlerde kavram ve teorilerin sınırlarını belirleyen unsur *toplumsal gerçekliklerdir*. Teorik yaklaşımların ve kavramların *kaynağı*, *kalkış noktası* toplumsal realitelerdir. Bu anlamda sosyal bilim alanında sıkça kullandığımız teoriler, cevap vermediğinde, yeni kavram ve teori ortaya koyma ihtiyacıyla toplumsal realiteye dönülmelidir. Bu tarz sosyal bilimsel bir yöntemle ancak kavramsal ve teorik evrenin sınırları ve sınırlılığı aşılarak, bilgi üretilebilir.

Dolayısıyla, *insan* kavramına dair bakış açısının toplumsal realiteler göz önüne alınarak, geliştirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. *İnsanın*, yaşamı boyunca karşılaştığı meseleler ve **sorunlar** aslında *bütünseldir*. Karşılaşılan sorunlar çoğu zaman içiçe geçmiştir. Bu anlamda *insanı* toplumsal gerçeklikte içinde bulunduğu bütünsellik içinde tanımlamak gerekmektedir. *İnsanı*; toplumsal, kültürel, ekonomik, ekolojik, tarihi ilişkileri ile *bütünsel* olarak kuşatabilecek bir bakış açısı ihtiyacı söz konusudur. **Hak** kavramının da kapsamı, toplumsal yaşamın farklı alanlarını da kapsayacak boyutlarda genişletilmelidir.

Dahl, modern demokrasinin ölçütlerini (iddialarını) gerçek dünyada hiçbir sistemin tam olarak karşılayamayacağını altını çizmektedir(Dahl, 1996: 164-165). Bizim de, bu çalışma ile ortaya koymaya çalıştığımız mevzu, düşünsel boyut (iddialar) ile toplumsal boyutun (uygulamalar) birbirini yakalaması ve tamamen kesişmesi değildir. Zaten kesişmediğini çalışmanın bütününde de göstermeye çalıştık. Birbirlerinden farklı olan bu gerçeklik alanları birbiriyle ilişkilidir, fakat aynı zamanda da farklılıklar taşımaktadırlar. Çalışma boyunca vurgulamaya ve kanıtlamaya çalıştığımız, mesele; farklı gerçeklik alanlarına dair gerçeklerin aynı kategoride değerlendirilmemesidir. Modern demokrasiye, tek bir gerçeklik alanından bakarak yapılacak değerlendirmelerin eksiklikler yaratacağı vurgulanmalıdır. Çünkü farklı gerçeklik alanlarının *farkındalığı* olmaksızın modern demokrasiye bakıldığında büyük bir *karmaşa* ile karşılaşılacaktır. Modern demokrasi sürecini *anlama çabasında*; farklı gerçeklik alanlarının değerlendirilmesiyle ancak çalışma, sosyal bilimsel bir boyut kazanabilir. Bu çalışma ile kanıtlamaya çalıştığımız da budur.

BİBLİYOGRAFYA

- AĞAOĞULLARI, M.,
KÖKER, Levent: 2011a **İmparatorluktan Tanrı Devletine**,
7. Baskı, İmge Yayınları, Ankara
- AĞAOĞULLARI, Mehmet A.:2011b “Jean-Jacques Rousseau: Halk
Kendini Yaratıyor”, **Sokrates’ten
Jakobenlere Batı’da Siyasal
Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali
Ağaoğulları, 2. Baskı, İletişim
Yayınları, İstanbul, s. 569-596
- AĞAOĞULLARI, Mehmet A.: 2013 **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 7.
Baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- AKILLIOĞLU, Tekin: 2001 “Adalet Kavramı ve İnsan Hakları”,
Adalet Kavramı, 2. Baskı, Ankara,
s.49-57
- ALINGE, Curt: 1967 **Moğol Kanunları**, Çev. Prof. Coşkun
Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk
Fakültesi Yayınları No:227, Ankara
- ARISTOTELES:2010 **Politika**, Çev. Ersin Uysal, 2. Basım,
Dergah Yayınları, İstanbul
- ARSLAN, Mahmut:1984 **Step İmparatorluklarında Sosyal ve
Siyasi Yapı**, Edebiyat Fakültesi
Basımevi, İstanbul

- ARSLAN, Mahmut: 1989 “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 1. Sayıdan ayrı basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 231-262
- ARNHART, Larry: 2008 **Siyasi Düşünce Tarihi Plato’dan Rawls’a**, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara
- ARON, Raymond: 2011 **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çev. Vahdi Hatay, 2. Basım, Kadim Yayınları, Ankara
- 2010Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf
- ATAÖV, Türkkaya: 2009 **Kapitalizm ve Çevre**, İleri Yayınları, İstanbul
- BARBER, Benjamin R.:1995 **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- BARRY, Norman P.: 2003 **Modern Siyaset Teorisi**, Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, Liberte Yay., Ankara

BENEVOLO, Leonardo:2006

Avrupa Tarihinde Kentler, Çev. Nur Nirven, Literatür Yayıncılık, İstanbul

BENHABİB, Seyla: 1999

Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması, Der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı

BIÇAK, Ayhan: 2009

Türk Düşüncesi I Kökenler, Dergah Yayınları, İstanbul

BOWLES, Samuel,
GINTIS, Herbert: 1996

Demokrasi ve Kapitalizm, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

BUMİN, Kürşat:1990

Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul

CANFORA, Luciano:2010

Avrupa'da Demokrasi: Bir İdeolojinin Tarihi, Çev. Neşenur Domaniç ve Nusret Avhan, Literatür Yayıncılık, İstanbul

CHILDE, Gordon: 1996

Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi, Çev. Filiz Oflluoğlu, 5. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul

- CHILDE, Gordon:1998 **Tarihte Neler Oldu**, Çev. Mete Tunçay ve Alaeddin Şenel, 7. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul
- CHOMSKY, Noam: 2001 **Demokrasi Gerçek ve Hayal**, Çev. Cevdet Cerit, 2. Basım, Pınar Yayınları, İstanbul
- COŞKUN, İsmail:1997 **Modern Devletin Doğuşu**, Der Yayınları, İstanbul
- ÇAHA, Ömer: 2010 **Siyasi Düşüncelere Giriş**, 2. Basım, Dem Yayınları, İstanbul
- ÇAKIR, Serpil: 2012 “Feminizm Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.413-475
- DAHL, Robert A. : 2010 **Demokrasi Üzerine**, Çev. Betül Kadioğlu, 2. Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara
- DAHL, Robert A. :1996 **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara

DONNELLY, Jack: 1995	Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları , Çev. Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara
DUVERGER, Maurice: 1986	Siyasal Rejimler , Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınlar, İstanbul
ELEY, Geoff: 2008	Demokrasiyi Kurmak Avrupa Solunun Tarihi 1850-2000 , Çev. Ahmet Yiğit Güney, Doruk Yayıncılık, İstanbul
FINLEY, Moses I. :2003	Antik ve Modern Demokrasi , Çev. Deniz Türker, Ayraç Yayınevi, Ankara
FUKUYAMA, Francis:2011	Tarihin Sonu ve Son İnsan , Çev. Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul
GALLINO, Luciano: 2012	Küreselleşme ve Eşitsizlik , Çev. Durdu Kundakçı, 2. Basım, Dost Kitabevi, Ankara
GELLNER, Ernest: 2008	Uluslar ve Ulusçuluk , Çev. , 2. baskı, Hil Yayın, İstanbul.
GÖZE, Ayferi: 2011	Siyasal Düşünceler ve Yönetimler , 13. Basım, Beta Basım, İstanbul

- GÜRİZ, Adnan: 2001 “Adalet Kavramının Belirsizliği”, **Adalet Kavramı**, 2. Baskı, Ankara, s.7-37
- HELD, David: 2008 “1999 BM Kalkınma Programı Raporu”, **Küresel Dönüşümler**, Haz. David Held, Anthony McGrew, Çev. Ali Serkan Mercan, Phoenix Yayınevi, Ankara, s.502-509
- HEYWOOD, Andrew: 2007a **Siyaset**, çev. B. B. Özipek, Bican Şahin vd. Adres Yayınları, Ankara
- HEYWOOD, Andrew: 2007b **Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş**, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara
- HOBBS, Thomas: 2013 **Leviathan**, Çev. Semih Lim, 11. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- HOBBS, E. J.: 2008a **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul
- HOBBS, E. J.: 2008b **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, 5. baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara

- HOBBSAWM, E. J.: 2009 **Sermaye Çağı 1848-1875**, Çev. Bahadır Sina Şener, 4. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- HOBBSAWM, E. J.:2010a **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program , Mit ve Gerçeklik”**, Çev. Osman Akınhay, 4. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul
- HOBBSAWM, E. J.: 2010b **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, Çev. Vedat Aslan, 4. baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KAPANİ, Münci: 2010 **Politika Bilimine Giriş**, 25. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara
- KELEŞ, Ruşen,
ERTAN, Birol: 2002 **Çevre Hukukuna Giriş**, İmge Kitabevi, Ankara
- KEYKAVUS: 2008 **Kabusname**, Haz. Hasan Ahmet Gökçe, Lacivert Yayıncılık, İstanbul
- KEYMAN, Selaattin:1978 “Hukuki Pozitivizm”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 1-4, s.17-55.
- KILIÇBAY, M. Ali:1993 **Şehirler ve Kentler**, Gece Yayınları, Ankara

KIVISTO, Peter: 2008

Sosyolojinin Temel Kavramları,
Çev. İhsan Çapcıoğlu vd., Birleşik
Dağıtım Kitebevi, Ankara

LACLAU, E. :2008

**Hegemonya ve Sosyalist Strateji:
Radikal Demokratik Bir Politikaya
Doğru,** Çev. Ahmet Kardam, İletişim
Yay., İstanbul.

LIJPHART, Arend: t.y.

**Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir
Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı
Yönetim Örüntüleri,** Çev.Ergun
Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin
Yayınları, Ankara

LOCKE, John: 2012

**Yönetim Üzerine İkinci İnceleme:
Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni
Boyutu ve Amacı Üzerine Bir
Deneme,** Çev. Fahri Bakırcı, 2. baskı,
Ebabil Yayınları, Ankara

2009 **Magna Charta Büyük Sözleşme,** Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalıcı
Yayınevi

MARX, Karl, F. ENGELS: 2008

Komünist Manifesto, Çev. İlhan
Erman, 2. Baskı, İlkeriş Yayınları,
Ankara

MARX, Karl: 2012

**Kapital: Ekonomi Politiğin
Eleştirisi 1. Cilt,** Çev. Mehmet Selik,

- Nail Satlıgan, 3. basım Yordam Kitap, İstanbul
- MCNEIL, William H.: 1998 **Dünya Tarihi**, Çev. Alâ eddin Şenel, 4. baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- MILL, John Stuart: 2009 **Hürriyet Üstüne**, Çev. M. Osman Dostel, 2. baskı, Liberte Yayınları, Ankara
- MILL, J. Stuart:2008 “Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler’den Seçme Parçalar”, **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Yakınçağ**, der. Mete Tunçay, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.81-109
- MOOERS, Colin: 1997 **Burjuva Avrupa’nın Kuruluşu: Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa, Almanya’da Kapitalizmin Yükselişi**, Çev. Bahadır Sina Şenel, Dost Kitabevi, Ankara
- MOORE, Barrington, Jr.: 2012 **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, Çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, 3. basım, İmge Kitabevi, Ankara

- MOUFFE, Chantal: 2010 **Siyasal Üzerine**, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yay., İstanbul.
- MOUFFE, Chantal:2009 **Demokratik Paradoks**, çev. A. Cevdet Aşkın, 2. Basım, Epos Yay., Ankara.
- NEVINS, Allan,
COMMAGER, H. S. : 2011 **ABD Tarihi**, Çev. Halil İnalçık, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- NİZAMÜLMÜLK: 2003 **Siyasetnâme**, Çev. Nurettin Bayburtlugil, 5. Basım, Dergâh Yayınları
- OKAN, Oya: 2001 **Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- ÖZKIRIMLI, Umut: 2009 **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, 3. baskı, DoğuBatı Yayınları, Ankara
- PIRENNE, Henri: 1994 **Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, Çev. Şadan Karadeniz, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul

PLATON:2002	Devlet , Çev. Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul
ROBERTS, J.M.: 2010	Avrupa Tarihi , Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
ROUSSEAU, J. Jaqués:2010	Toplum Sözleşmesi , Çev. Ali Alper, 2. Basım, Oda Yayınları, İstanbul
SABINE, George: 2000	Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi , Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul
SARTORI, Giovanni: 1996	Demokrasi Teorisine Geri Dönüş , Çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara.
SCHMIDT, Manfred: 2002	Demokrasi Kuramlarına Giriş , Çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara.
SENNETT, Richard: 2011	Yeni Kapitalizmin Kültürü , Çev. Aylin Onacak, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
SEZER, Baykan: 1997	Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara

SEZER, Baykan: 2011a	Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, Kitabevi Yayınları, İstanbul
SEZER, Baykan: 2011b	Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, Kitabevi Yayınları, İstanbul
ŞENEL, Alaeddin: 2011	Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş, Bilim Sanat, Ankara
TAYLOR, Charles: 2010	“Tanınma Politikası”, Çokkültürcülük: Tanınma Politikası, Haz. Amy Gutman, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 46-93
TILLY, Charles: 2008	Toplumsal Hareketler, Çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, İstanbul
TUNA, Korkut, 2011	Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri, İz Yayınları, İstanbul
TURNER, BRYAN:2007	Eşitlik, Çev. Bahadır Sina Şenel, Dost Kitabevi, Ankara
VANDANA, Shiva: 2010	Yeryüzü Demokrasisi: Adalet, Barış ve Sürdürülebilirlik, Çev. Ali

- K. Saysel, Elçin Gen, Onur Günay,
Bgst Yayınları, İstanbul
- VINCENT, Andrew: 2006 **Modern Politik İdeolojiler**, Çev.
Arzu Tüfekçi, Paradigma Yayıncılık,
İstanbul
- WALLERSTEIN, Immanuel: 2009 **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz,
3. basım, Metis Yayınları, İstanbul
- WALTERS, Margaret: 2009 **Feminizm**, Çev. Hakan Gür, Dost
Kitabevi Yayınları, Ankara
- WEBER, Max: 1993 **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla,
3. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları,
İstanbul
- WEBER, Max: 2008 **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin
Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, 5. Baskı,
Ayraç Kitabevi Yayınları, Ankara
- YALÇINKAYA, Ayhan:2011 “Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve
Siyaset”, **Sokrates’ten Jakobenlere
Batı’da Siyasal Düşünceler**, Ed.
Mehmet Ali Ağaoğulları, 2. baskı,
İletişim Yayınları, İstanbul, s.23-90
- YAYLA, Atilla: 2003 **Liberalizm**, Plato Film Yayınları,
İstanbul

ZABCI, Filiz: 2011

“Spinoza ve Locke: Siyasal
Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe”,
**Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da
Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali
Ağaoğulları, 2. baskı, İletişim
Yayınları, İstanbul, s. 457-504

ZİNN, Howard: 2005

**Amerika Birleşik Devletleri
Halklarının Tarihi (1492’den
Günümüze)**, Çev. Sevinç Sayan
Özer, İmge Kitabevi, Ankara

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında İstanbul’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 1999 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’ne girdi. 2003 yılında aynı bölümden sosyolog ünvanıyla mezun oldu. 2005 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans programına kabul edildi. 2008 yılında “Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi Açısından Tarihsel Bilgi: 1930-1950 Arası Lise Tarih Kitapları” başlıklı çalışma ile yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Doktora programına kabul edildi. Akkoç, tez danışmanı Sayın Prof. Dr. Korkut TUNA yönetiminde “Bir Yönetim Biçimi Olarak Modern Demokrasi Süreci ve Sorunları” başlıklı tez çalışmasını gerçekleştirmiştir.